

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra psychologie

Diplomová práce

RODINNÉ RITUÁLY S TÉMATIKOU ŠKOLY

Family rituals with the theme of school

Autorka práce: Bc. Markéta Hávová

Vedoucí práce: PhDr. Ida Viktorová, Ph.D.

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a pouze s využitím literatury, kterou cituji a uvádím v seznamu použitých zdrojů.

V Praze 11. dubna 2014

Markéta Hávová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem respondentům za jejich ochotu, upřímnost a otevřenost při rozhovoru.

Poděkování patří také mé rodině, která mě při celém studiu podporuje a dodává sílu.

V neposlední řadě patří velké poděkování PhDr. Idě Viktorové, Ph.D. za její trpělivé vedení, cenné podněty a připomínky i za její laskavý a optimistický přístup, který mě motivoval k další práci.

Abstrakt

Diplomová práce je zaměřena na rodinné rituály, které se dotýkají školy a školního prostředí. V teoretické části nejprve čtenáři přibližuje, co je obecněji rituály myšleno. Seznamuje s vymezeními rituálů různými autory a jejich pohledy porovnává. Další text se týká již rodinných rituálů – obsah je zaměřen na význam a funkci rodinných rituálů, jejich dělení a možnou typologii rodin dle úrovně a struktury rodinných rituálů. V textu jsou citovány názory a teorie autorů, kteří se daným tématem zabývají. Další část tvoří kapitoly o rodině a škole. V případě kapitoly o rodině hovoříme o jejím významu, o rodině jako systému, zároveň k této kapitole řadíme text o rodinných příbězích a mezigeneračním přenosu. Kapitola o škole pracuje s významem školy a s vývojovými obdobími dítěte během povinné školní docházky. Závěrečná kapitola hovoří o vzájemném vztahu a kontaktu rodiny a školy, tedy předchází dvě kapitoly spojuje. Druhou část práce tvoří empirický výzkum. Výzkum se zaměřuje na zkoumání rodinných rituálů a dává si za cíl zachytit a blíže poznat, jaký význam a funkci plní rodinné rituály v případě školní docházky jak pro rodinu samotnou, tak pro instituci školy. Pro naplnění výzkumného záměru nám posloužily rozhovory s šestnácti respondenty, kteří o rodinných rituálech s tématem školy hovořili. Sebraná data byla následně kvalitativní metodou zpracována. Analýza dat ukázala, že rodiny byly po dobu, co děti docházely na základní školu, protkány řadou rituálů, které byly spojené se školou. Výzkum potvrdil, že měly význam a podíl na stabilitě a fungování rodiny. Z výzkumu vyplynulo, že realizované rituály odrážely vztah rodiny ke škole. Souhrnně lze říci, že rituály realizované u rodiny respondentů ovlivňovaly každou z institucí.

Abstract

The diploma thesis is focused on family rituals that affect schools and school environment. A theoretical part deals with a general meaning of rituals. Besides, it gives an introduction to definitions of rituals by various authors and compares their views. The following text refers to family rituals in particular – the content consists of importance and function of family rituals and their division and typology according to the level and structure of these rituals. Also, opinions and theories of experts are cited in this part of the text. A subsequent part consists of chapters focusing on family and school. The chapter about family analyses its importance and system, as well as family stories and intergenerational transmissions. The following chapter, concerning the school, studies position of school and development of children during compulsory school attendance. The final chapter describes the interrelationship and contact of a family and school and combines previous topics. The second part of the thesis consists of empirical research. The research focuses on examining the family rituals. Moreover, it gives a goal to discover and describe this issue in a context of school attendance as an important obligation for a family and also, on the other side, as a situation for a school institution. To fulfil the research, sixteen respondents were interviewed. Afterwards, the collected data were processed by a qualitative method. The analysis showed how families were affected by a number of rituals associated with the school during the time their children attended the school. The research proved that these rituals had a meaning and a contribution to the stability of the family. What is more, rituals reflected family's relationship towards the school. In summary, rituals implemented by families of respondents affected both of the institution.

OBSAH

ÚVOD.....	8
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 RITUÁLY	11
1.1 Vymezení rituálů.....	11
1.2 Rodinné rituály	14
1.2.1 Vymezení rodinných rituálů	14
1.2.2 Význam rituálů pro rodinu.....	15
1.2.3 Dělení rituálů	16
1.2.4 Typologie rodin dle úrovně a struktury rodinných rituálů.....	21
2 RODINA A ŠKOLA	22
2.1 Rodina a její význam	22
2.1.1 Rodina jako systém.....	23
2.1.2 Rodinné příběhy.....	26
2.1.3 Mezigenerační přenos	28
2.2 Škola a její význam.....	29
2.2.1 Dítě a žák ve věku povinné školní docházky.....	31
2.3 Vztah rodiny a školy	33
2.3.1 Kontakt rodičů se školou	35
II EMPIRICKÁ ČÁST	38
3 METODOLOGIE.....	39
3.1 Představení a cíl výzkumu	39
3.2 Výzkumné otázky	39
3.3 Metody získávání dat	40
3.4 Popis výzkumného souboru	42
4 ANALÝZA ROZHOVORŮ	44
4.1 Klára, rodiče Pavel a Martina, prarodič Hana	46
4.2 Magdaléna, rodiče Marie a Pavel, prarodiče Marie a Ladislav	56
4.3 Lukáš, Michala, Jiří, rodiče Jaroslava a Jiří, prarodiče Marie a Jaroslav	63

4.4	Souhrnná analýza.....	69
4.4.1	Rodinné rituály vázané na školu.....	77
4.4.2	Rodinné rituály spojené volně se školou	84
4.4.3	Rituály spojené pouze s rodinou.....	87
4.4.4	Rituály spojené volně se školou a zároveň rodinné.....	88
	ZÁVĚRY	90
	DISKUZE	97
	ZÁVĚR	99
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	101

ÚVOD

Rodina a škola jsou v životě každého člověka nezbytnou součástí. Každá z institucí jedince ovlivňuje. Vzájemné spojení tématu rodiny a školy je mi velmi blízké, oblast je sama o sobě ale příliš široká, proto bylo potřeba najít téma, které by se obou institucí dotýkalo a bylo vymezeno úžeji. Přišlo mi přínosné pohlédnout na rodinu a školu z pohledu rodinných rituálů. Věřila jsem, že by takové téma mohlo být živé a zajímavě vypovědět, jaký vliv mají na obě instituce. Zkoumáním rodinných rituálů můžeme blíže poznat, jak stabilně a soudržně rodina funguje, jaké důvěryhodné a bezpečné místo vytváří, jaký řád a smysl dává životu jednotlivých členů. Když se zároveň zaměříme na ty rodinné rituály, které se dotýkají školy, můžeme vnímat a všímat si, jak je škola pro rodinu významná, jak usnadňují práci škole. Můžeme zachytit, jaké významy rodiny škole a vzdělání přikládají, jaké činnosti a snahu vyvíjejí pro vzdělávání svých členů.

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí – části teoretické a empirické. V teoretické části nalezne čtenář informace, které souvisí s daným tématem a které se pojí k části empirické. Tato první část je rozdělena do dvou velkých kapitol. V první kapitole představuji téma rituálů. Pokusila jsem se je charakterizovat, sdělit, co je jimi myšleno, jak o nich píše literatura. Následně se již zabývám rodinnými rituály. Tuto kapitolu jsem pokládala za významnou obsáhnout tím, jaký význam a funkci rodinné rituály plní, jak je můžeme třídit a zacházet s nimi. Zajímavé mi přišlo také zahrnout do textu typologii rodin na základě dodržování rodinných rituálů. V textu srovnávám různé pohledy autorů. Druhou velkou kapitolu jsem věnovala rodině a škole. Obě instituce jsem se pokusila charakterizovat, vyzdvihla jejich funkce a význam. Ke kapitole o rodině jsem přiřadila text o rodinných příbězích a mezigeneračním přenosu. Tato témata se ukázala v empirické části také významná. Závěrečná kapitola spojuje téma rodiny a školy. Hovořím zde o jejich vzájemném vztahu.

Druhou velkou část práce tvoří realizovaný empirický kvalitativní výzkum. Ten probíhal na základě rozhovorů s šestnácti dospělými respondenty, kteří hovořili

o rodinných rituálech s tematikou školy v době povinné školní docházky. Rozhovory byly realizovány s více generacemi. Získaná data jsem analyzovala a interpretovala u každého z respondentů a následně jsem je porovnávala mezi sebou. V prezentaci výsledků se věnuji tomu, jaké rodinné rituály s tématem školy se v rodinách vyskytovaly, zda a jaký se ukázal jejich význam pro rodinu a pro školu. Diskuze a závěr celou empirickou část uzavírají. V úplném závěru je uvedený seznam použité literatury a přílohy, ve kterých jsou přiloženy tabulky jednotlivých rituálů a přepisy rozhovorů.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 Rituály

Abychom se mohli blíže zabývat rodinnými rituály s tematikou školy, je potřebné podívat se, co je rituály myšleno a jaký význam je s nimi spojen. Vymezit a definovat rituály není snadné, protože obsahují více rovin a každý z autorů zahrnující do oblasti svého zájmu právě toto téma, vymezuje, definuje a pohlíží na rituály trochu odlišně. Proto se ponejprv podíváme, jak vybraní autoři přistupují k rituálům, v čem můžeme vidět shodu a v čem odlišnosti.

1.1 Vymezení rituálů

Jako první nahlédneme do psychologického slovníku Hartla a Hartlové. Ti vymezují rituál pomocí čtyř definic. První definuje rituál jako tradicí stanovené opakování bohoslužebných nebo magických úkonů. Druhé vymezení je z pohledu sociologie jako ustálený model individuálního či skupinového způsobu chování, který je založen na pravidlech přijatých v rámci dané sociální skupiny nebo komunity. Třetí definici pojmají autoři z pohledu zvířat – jako vrozené chování, které musí proběhnout v přesném sledu, jako rituály namlouvací. Posledním vymezením jsou pak rituály z pohledu psychopatologie – sled nutkavých úkonů, které musejí být provedeny, aby jedinec odstranil napětí. Rituály postiženému znesnadňují praktickou činnost, jindy bez nich není schopen například usnout či odejít z domova (Hartl, Hartlová, 2010, s. 502-503).

V psychologickém slovníku Sillamyho je rituál vymezen jako obřad, souhrn úkonů, jež se provádějí ve stanoveném pořadí. Autor taktéž jako Hartl a Hartlová zmiňuje rituál v souvislosti s obsedantním chováním v psychopatologii (Sillamy, 2001, s. 182).

Z hlediska sociologie vymezuje Jandourek rituál, podobně jako druhé vymezení Hartla a Hartlové, jako jednání prováděné kolektivně podle daných pravidel. Jandourek ale oproti Hartlovi a Hartlové přidává důležitou myšlenku, a to, že dané jednání nesměruje k výrobě předmětů nebo změně situace, ale k symbolické

proměně této situace. Ve druhé definici hovoří o rituálu jako o pevně daném modelu sociálního chování a pravidlu hry v každodennosti, například pozdrav (Jandourek, 2001, s. 205). Sociolog Petrusek a jeho kolegové sdělují, že kromě kolektivního způsobu chování může jít v rituálu i o chování individuální. Společně s Jandourkem jsou za jedno s tím, že je chování založeno na pravidlech, rituál vystupuje jako posvátný obyčej. Zároveň rozšiřují vymezení rituálu o jeho účel – podle autorů pro svou identickou opakovatelnost funguje jako stabilizátor chování (Petrusek a kol., 1996, s. 938).

Souhrnně můžeme říci, co mají jednotlivá vymezení společného. V případě rituálů jde tedy vždy o vědomý sled určitých činností a způsobů chování, které jsou stanovené předem, opakují se, jsou doprovázeny pravidly a nesou určitý symbolický význam a smysl.

Kaufmannová-Huberová slovy potvrzuje, že rituálům je společné to, že probíhají podle určitých pravidel, navíc ale přidává jejich další vlastnost – zůstávají po dlouhá období neměnná (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 9). S tím je za jedno i Gjuričová s Kubičkou, kteří říkají, že právě ona neměnnost, stejnost rituálů je součástí jejich smyslu (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 81).

Rituál se překrývá s dalšími pojmy. Sillamy hovoří o rituálu jako o obřadu, Kaufmannová-Huberová rozumí rituálem slavnostní náboženské nebo světské ceremonie, podle Gjuričové a Kubičky je rituál komunikačním aktem. Vždy záleží na kontextu, v jakém o rituálu hovoříme.

Na rituály se můžeme podívat též z pohledu vývoje jedince. S rituály pracoval také Erik Erikson. V rámci své teorie psychosociálních stádií vývoje hovoří o sociálně-kulturních fenoménech. Jsou jimi ritualizace, rituál a ritualismus. Podle Eriksona je každý stupeň charakterizovaný ritualizací, což představuje do určité míry hravý, kulturně ovlivněný způsob realizace interakce s druhými. Ritualizace je způsob vzájemného působení založený na dohodě mezi, přinejmenším, dvěma jedinci. Opakuje se ve smysluplných intervalech a opakujícím se kontextu, přičemž má pro oba účastníky adaptivní hodnotu. Nejranější ritualizace je interakce mezi matkou a dítětem (Hall, Lindzey, 1997, s. 75). V dospělosti se ritualizace stane

rituálem, aktivitou, kterou dospělí využívají pro označení důležité události opakovaného charakteru. Ritualismem Erikson rozumí stav, kdy je pozornost jedince zaměřená na sebe samého. Jedinec ovládaný ritualismy je zaměřený téměř výlučně na svoje potřeby a přání a je pro něho vyloučené, aby byl s druhými lidmi v oboustranné uspokojující interakci (Hall, Lindzey, 1997, s. 76).

Stejně jako Gjuričová a Kubička, tak i Erikson pokládá rituál za určitou formu komunikace, za sociální akt. Je zřejmé, že tento komunikační akt má vliv na emoce a prožívání těch, kdo ho realizují.

Francouzský autor Arnold van Gennep se zabýval rituály z pohledu etnologie. Jeho snahou bylo utřídit rituály, porozumět tomu, v čem a proč se podobají, proč vlastně existují a co je tak úzce spojuje. Rozlišuje rituály sympatetické a kontaktní. Sympatetické rituály jsou podle něj ty, které se zakládají na víře v působení podobného na podobné, opaku na opak, nádoby na obsah a naopak, napodobeniny na skutečný předmět, slova na čin apod. (Gennep, 1997, s. 13). Kontaktní rituály se zakládají na materiálnosti a přenosnosti vrozených nebo získaných vlastností dotykem nebo na dálku (Gennep, 1997, s. 16). Dále nabízí rozdělení rituálů na přímé a nepřímé. Přímým rituál označuje takový, který má okamžitou účinnost bez zásahu autonomního činitele, jako prokletí, uhranutí. Nepřímý rituál je jakýsi počáteční úder, který uvádí do pohybu autonomní nebo zosobněnou sílu, například démona, božství, kteří zasáhnou ve prospěch osoby, která rituál provedla – tak funguje zaslíbení, modlitba, kult v běžném slova smyslu. Účinek přímého rituálu je automatický, k účinku nepřímého rituálu dochází odrazem (Gennep, 1997, s. 16-17). Rozlišuje také pozitivní a negativní rituály. Pozitivní jsou projevem vůle převedeným v čin, rituál negativní nazývá tabu, je to zákaz, příkaz „něco nedělat“, „nejednat“. Autor upozorňuje, že tentýž rituál může patřit do některých z kategorií zároveň. Interpretovat rituál je podle Gennepa často obtížné, protože jeden rituál lze často vykládat několika různými způsoby a právě tak může i jedna interpretace platit pro několik rituálů, velice se lišících formou.

Gennep se významně podílel též na studiu přechodových rituálů, o kterých se zmíním v další části textu.

Závěrem můžeme říci, že rituály byly dříve spojeny s označením nejružnějších náboženských úkonů, spojení s posvátnem, postupem času se pojem rozšířil a přenáší se i k označení nejružnějších činností, které se opakují a které nesou symbolický význam. Tím se liší od stereotypních činností a rutinního chování, kde symbolika přítomna není. A právě to symbolické v rituálních činnostech dává konajícímu jedinci pocit, že je to smysluplné.

1.2 Rodinné rituály

Součástí každé rodiny jsou rituály, které do rodiny patří a jsou významné pro její fungování. Mají pevné místo v životě jednotlivce i celé společnosti. Životu člověka dávají strukturu, pevný řád a pocit jistoty. Jsou pro rodinu jistou ochranou. Rituály pomáhají udržet rodinné společenství, umožňují pociťovat rodinnou soudržnost, pomáhají dávat smysl náročnému a složitému životu v rodině i mimo ni. V následující části pohlédneme, jak vybraní autoři píší o rodinných rituálech, jaký mají pro rodinu význam, jaké funkce plní a jak je můžeme třídit.

1.2.1 Vymezení rodinných rituálů

Friesen rozumí rodinnými rituály chování nebo činnosti většiny nebo všech členů rodiny, ke kterým dochází epizodicky a které mají pro rodinné příslušníky symbolický význam. Jsou jimi oceňovány tak, že si přejí, aby se tyto činnosti opakovaly i v budoucnosti (Friesen, 1990, s. 1). Bennetová a její spolupracovníci definují rituály v rodinném kontextu jako složité postupy chování, které jsou systematicky uplatňovány v průběhu času (Bennett a kol., 2005, s. 358).

Friesen spolu s Gjuričovou a Kubičkou jsou přesvědčeni, že rodinné rituály zpřítomňují a odrážejí rodinné hodnoty a tradice.

Gjuričová a Kubička vnímají rozdíl mezi rodinnými rituály a rituály celospolečenskými. Podle nich ke svému fungování rodinné rituály nepotřebují tak dlouhou dobu neměnnosti, protože cyklus jejich opakování může být kratší.

Například rituály ukládání dětí ke spánku s pusou a čtením pohádky se s dospíváním dětí opouštějí (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 82). Další vlastnost rodinných rituálů zmiňuje Friesen. Podle něj jsou rituály univerzální i přes rozdílné etnické, náboženské a socioekonomické prostředí (Friesen, 1990, s. 1). Bennetová souhlasí s univerzálností rituálů, zároveň však dodává, že jsou rozmanité a změnou a kontinuitou protkané do své praxe v určitém čase (Bennett a kol., 2005, s. 358).

1.2.2 Význam rituálů pro rodinu

Přehledně píše o funkcích, které rodinné rituály zastávají, Friesen (Friesen, 1990, s. 3). Jako první uvádí, že rituály umožňují zvládnout změnu. Tvrdí, že rituály byly po celá staletí používány k označení probíhajících změn v sociální struktuře nebo v individuálním či rodinném životním přechodovém cyklu. Rituály dále podle autora kromě toho, že významné změny označují, usnadňují předávání hodnot a přesvědčení. Rituály nesou náboženský a kulturní význam, který je předáván z generace na generaci. V tomto smyslu pomáhají vytvářet mapy skutečnosti, které jsou zakořeněny v minulosti, ale zažívány v přítomnosti. Jako příklad uvádí oslavu Velikonoc.

Rituály také přispívají podle autora k rodinné identitě a jejímu rozvoji. V rodině mohou mít o sobě jednotlivci určitá přesvědčení, která jsou obecně uznávána, nebo jimi může být opovrhováno. Taková přesvědčení se mohou stahovat k rodinnému úspěchu, kariérové aspiraci, bohatství, chudobě, k fyzickému vzhledu, komunikačnímu stylu nebo mechanismu zvládání. Každá z těchto kvalit nebo charakteristik odráží rodinnou identitu. Volba rituálů, významy obsažené v rituálu a intenzita zapojení rodiny do rituálu, to vše je pro vytváření rodinné identity významné.

Rituály podle Friesena též poskytují podporu a omezují vliv silných emocí. Pomáhají při smutných událostech, jako je například pohřeb. Během smutku se skupina lidí navzájem spojí a nesou zátěž, vyjadřují si slova útěchy. Vytváří se tak pocit bezpečí a jistoty. Smuteční rituály jsou často spojené s jídlem a návštěvami, a tak se předchází tomu, aby pozůstalý zůstal v izolaci a osamělý.

Rituály také usnadňují koordinaci mezi jednotlivci, rodinami a komunitou. Člověk objevuje a naráží ve světě na mnoho rozmanitých hodnot a přesvědčení, které mají tendenci mladé lidi spíše plést. Často dochází uvnitř jedince k vnitřním konfliktům. Rituály, které koordinuje rodina, církve a společenství, jsou pro mladé lidi velmi užitečné, pomáhají jim rozvíjet smysl jejich osobní identity.

Další a poslední funkcí rituálů, kterou autor uvádí, je jejich hojící funkce. Rituály jsou důležitou součástí léčebného procesu. Například ztráty utrpěné úmrtím nebo rozvod potřebují léčení. Obzvláště významná je v době ztráty podpora církve a významné náboženské obřady (Friesen, 1990, s. 3-6).

Z významů, o kterých hovoří Friesen, můžeme usoudit, že uskutečňované rituály mohou být pro rodinu velkým přínosem. Stmelují skupinu lidí, zvyšují pocity vzájemnosti, jsou jedním z prostředků, pomocí kterého může rodinné společenství stabilně fungovat.

Wolin a Bennettová hovoří o dopadech rituálů na zdraví jedince a jeho rodiny. Jsou přesvědčeni, že konstruktivní užívání rituálů poskytuje jeden ze způsobů, jak rodiny udržují své zdraví a zdraví svých členů (Bennett a kol., 2005, s. 359). Praxi rodinných rituálů lze podle nich pojímat jako prostředek pro vytvoření a udržení změn v rodině a lepší přizpůsobení dítěte (Bennett a kol., 2005, s. 369).

Autoři často v příkladech uvádějí rituály, které v praktické části práce nebudou oblastí našeho zájmu, například rituály spojené s narozeninami, pohřby, oslavami Vánoc. Přesto si myslím, že jsou jejich funkce a významy společné i pro jiné typy rituálů a budeme je moci hledat a nalézat i v rodinných rituálech týkajících se školy.

1.2.3 Dělení rituálů

Při dělení rodinných rituálů se nabízí několik možností. Časové hledisko uvádí psycholožka Kaufmannová-Huberová, která rozděluje rituály probíhající v průběhu dne a v průběhu roku. Přehledně rozděluje rituály i Friesen, a to z hlediska rituálů více či méně vyznávaných kulturou. Rozlišuje rodinné oslavy, rodinné tradice a rodinné rutiny. Friesen hovoří o rozdělení obecněji, Kaufmannová-Huberová se hodně soustředí na rituály rodičů s dětmi. V závěru kapitoly ještě zmíním

samostatnou skupinu rituálů a těmi jsou přechodové rituály, kterými se zabýval hodně Arnold van Gennep. Podívejme se nyní na tato dělení blíže.

Rituály v průběhu dne

Podle Kaufmannové-Huberové dodává strukturovaný průběh dne jedinci oporu a bezpečí. Struktura dne však podle autorky nemůže být stanovena jednou provždy, měla by být vždy znovu přizpůsobována novým okolnostem, jinak člověka příliš omezuje a nechává jen málo prostoru kreativitě nezbytné pro život (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 70). Průběh dne by měl být organizovaný a uspořádaný zdravě. Úkolem smysluplně zavedených rituálů by mělo být: uspořádání průběhu dne, upevňování rodinných vztahů, poskytování bezpečí, vytvoření prostoru pro volný čas a vlastní kreativitu, překonávání strachu (Kaufmann-Huberová, 1998, s. 71).

Autorka zdůrazňuje důležitost ranních rituálů – je podle ní přínosné vyhradit si dostatečný čas na snídani, společné popovídání s rodiči o tom, jaký měly děti spánek, zda se jim zdálo něco pěkného či ošklivého. Děti díky rituálu prožívají, že jsou brány vážně, že se rodiče zajímají o jejich stav. Důležité je pozorně naslouchat. Podle autorky se vyplatí, aby každá rodina důkladně přemýšlela, jak uspořádá start do nového dne. Pocit bezpečí a sounáležitosti umožní i ten nejtěžší den snadněji snést.

Za významný považuje čas jídla – alespoň jedno jídlo je dobré mít naplánováno tak, aby u něho byli přítomni všichni členové rodiny. U společného stolu je prostor a čas na rozhovory (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 74). S tím souhlasí Matoušek, který říká, že společné jídlo rodiny patří patrně k nejvýznamnějšímu rodinnému rituálu všedního dne rodiny. Nepřítomnost u jídla, zdůvodněna například držením diety či nutností vykonat naléhavou práci, může být známkou konfliktu. Rodinnými zvyklostmi je dáno, kdo se jídla účastní, kdo jej připravuje, kdo upravuje stůl před jídlem, po jakém signálu může jídlo začít, o čem se může a nemůže u stolu konverzovat, jak je možné napomínat, jakým signálem se společné jídlo končí, zda se nějak jídlo hodnotí, zda se děkuje tomu, kdo ho připravil, jak se uklízí stůl, jak se myje nádobí (Matoušek, 1997, s. 76).

V závěru dne jsou pro rodinu cenné i večerní rituály – přispívají k dobré pohodě všech členů rodiny. Člověk rychleji usíná, je-li smířen se svým okolím. Jde

například o popřání dítěti dobré noci, přítomnost rodiče při usínání (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 75). Podle Matouška začíná událost ukládání dětí ke spánku určitým signálem, přicházejícím od někoho z rodičů. Pak je třeba, aby se děti umyly, převlékly, dostaly do postelí, někdy se jim čte pohádka či jim rodič něco vypráví. Pak jsou ponechány o samotě, předtím může ještě dojít k ritualizovanému rozloučení na dobrou noc. I v průběhu této události je jasné, co se od kterého rodiče očekává (Matoušek, 1997, s. 76).

Do rituálů v průběhu dne by mohly spadat rodinné rutiny, o kterých hovoří Friesen. Má jimi na mysli ty rituály, které jsou nejvíce upravovány, zároveň ale nejméně vědomě plánované. Jsou nejméně úmyslné, a přesto patrné v rodině nejvíce. Pro příklad uvádí stravování, obvyklé vyřizování žádostí, volnočasové aktivity, každodenní pozdravy a loučení a podobně.

Stejně jako Kaufmannová-Huberová rituálům v průběhu dne, tak i Friesen rodinným rutinám připisuje organizační význam. Navíc ještě dodává, že rutiny definují rodinnou roli a odpovědnost a také dávají rodičům příležitost vyjádřit své hodnoty a přesvědčení a předat je svým dětem (Friesen, 1990, s. 2-3).

S příklady rituálů, které autoři uvádějí, se setkáme i v praktické části této práce.

Rituály v průběhu roku

Za tyto rituály Kaufmannová-Huberová považuje takové, které se každoročně opakují. Jejich funkce je stejná jako u rituálů všedního dne: orientace v čase, poskytování bezpečí, posilování pocitu vlastní hodnoty, jedná-li se o osobní nebo rodinné rituály, posilování pocitu sounáležitosti k většímu celku.

Mezi příklady takových rituálů řadí oslavu narozenin, rodinné slavnosti, církevní svátky jako je advent, oslava Vánoc, postní doba, oslava Velikonoc, městské a vesnické svátky.

Při oslavě narozenin je pro každého člověka mimořádně důležité vnímat, že okolí má radost z jeho existence. Autorka upozorňuje, že velké, přehnané dárky nikdy nenahradí citovou vřelost. Matoušek dodává, že při oslavě svátků a narozenin dochází kromě obdarování člena k různým projevům rodinné sounáležitosti. Vyprávějí se rodinné legendy, prohlížejí se rodinná alba a zjišťuje se, které dítě

se podobá kterému předkovi. Upevňují se tak především mezigenerační pouta (Matoušek, 1997, s. 76). U sezónních svátků si podle Matouška rodiny věřících upravují pro domácí potřebu rituály církevní, rodiny nevěřících si konstruuji vlastní obřady. Tyto rituály jsou naplněné symboly. Dědí se mezi generacemi. Každá nově vzniklá rodina si je buduje z tradic orientačních rodin (Matoušek, 1997, s. 76).

Domnívám se, že v každé rodině jsou tyto typy rituálů realizovány velmi individuálně, hodně záleží na kulturním prostředí a na tom, v jaké rodině jedinec vyrůstal.

Do rituálů v průběhu roku můžeme zařadit rodinné oslavy a rodinné tradice, o kterých píše Friesen. Mezi rodinné oslavy řadí ty rituály, ve kterých rodina dodržuje svátky (například Vánoce, Velikonoce, Nový rok) nebo události, které jsou vyznávány kulturou (pohřby, svatby, křtiny). V případě rodinných tradic se jedná o činnosti, které jsou méně kulturně specifické a jedinečné pro každou rodinu. Objevují se v rodinách pravidelně, ale nemusí se nutně slavit každoročně. Jsou organizovány mírněji než oslavy. Těmito událostmi má na mysli například letní prázdniny, návštěvy vzdálenějších příbuzných, výročí, narozeninové zvyky, účast na společenských akcích a podobně (Friesen, 1990, s. 2-3).

Důležitou poznámku přidává Friesen - za to, jak budou danou událost slavit, nese odpovědnost sama rodina. Rodinní příslušníci se mohou k dané události vyjádřit. Dodržováním tradic o sobě rodina říká, kdo je a co považuje v životě za důležité (Friesen, 1990, s. 3).

V souvislosti s narozeninami, o kterých mluví Kaufmannová-Huberová a Matoušek, nalezneme paralelu v praktické části práce například s prohlížením vysvědčení dětí. I pro dítě je mimořádně důležité vnímat, že okolí má radost z jeho školních výsledků a že se o něj zajímá.

Rituály přechodové

Arnold van Gennep se zabýval především stádií takzvaných přechodových rituálů, kdy člověk stojí ve společnosti mezi dvěma stavy, stojí na prahu své nové identity, ale ještě nevstoupil plně. Rituály pomáhají jedinci tím, že ho převádí

z jednoho stavu bytí do jiného. Genep je přesvědčen, že život jednotlivce bez ohledu na typ společnosti spočívá v postupném přecházení od jednoho věku k dalšímu a od jednoho zaměstnání k jinému. Již jen to, že člověk žije, vyžaduje postupné přecházení z jedné zvláštní společnosti do druhé a od jednoho společenského postavení k druhému – život člověka se skládá ze sledu různých etap: narození, společenské dospívání, sňatek, otcovství, třídní postup, specializace, zaměstnání a smrt, jejichž konce a začátky tvoří celky téhož rázu. A ke každému z těchto celků se vztahují obřady, jejichž cíl je stále tentýž – nechat jedince přejít od jedné determinované situace k jiné (Genep, 1997, s. 13).

Haley rozlišil v souvislosti s rodinou a rodičovstvím šest vývojových stádií, jejichž přechod vnímal jako důležitý. Jsou to: období námluv, sňatku a jeho důsledků; narození dítěte a učení se zacházet s ním; střední manželství; období odvykání rodičů od dětí, období odloučenosti a stárí. Nejdůležitější jsou, dle Haleyho, body přechodu z jednoho stádia do druhého (Haley in Plaňava, 2000, s. 139). S tímto pojetím koresponduje přístup S. Minuchina zdůrazňující rovněž období přechodu a nutných změn, jakož i myšlenku, že nezvládnutí vývojových úkolů jedné etapy se projeví potížemi v etapě následné (Minuchin in Plaňava, 2000, s. 139).

Za pozornost ještě stojí uvést zvláštní kategorie u přechodových rituálů, které vymezuje Genep. Dělí rituály na rituály odluky (preliminární), rituály pomezí (prahové) a rituály sloučení (postliminární). Odlučovací rituály bývají více rozvinuté v pohřebních obřadech, slučovací rituály v obřadech svatebních; pomezí rituály mohou mít značný význam při těhotenství, zasnubách, iniciaci nebo naopak mohou být zredukovány na minimum při adopci, při druhém porodu, druhém sňatku a podobně (Genep, 1997, s. 19).

Analogii přechodových stádií nalezneme i u rituálů s tematikou školy. Jedná se například o vstup do první třídy, přechodu z prvního stupně na druhý, výběr střední školy.

Podle Friesena můžeme rituály rozdělit do etap, které popisují jejich vývoj. Rituály spočívají nejenom v samotném výkonu nebo slavnosti, ale jde o celý proces přípravy, prožívání a začlenění zkušenosti do svého života. Autor hovoří o třech fázích. První fázi nazývá „*oddělení*“, která zahrnuje přípravu a šíření informací

o rituálu. Druhá fáze je nazvána jako „*událost*“. Zde se již lidé účastní samotného rituálu a prožívají a přijímají nové role a identitu. Třetí fází je „*znovuzačlenění*“, kde jsou lidé opět spojeni s novým postavením ve své komunitě. Autor dodává, že je nezbytné, aby byly všechny tři fáze procesu plně zakoušeny a integrovány do rituálního procesu (Friesen, 1990, s. 3).

1.2.4 Typologie rodin dle úrovně a struktury rodinných rituálů

Každá rodina dodržuje jiný počet rituálů a jinak se k nim staví, jinak jsou pro každou z nich důležité. Friesen hovoří v souvislosti s rodinnými rituály o jejich typologii. Kvalita, úroveň a struktura rodinných rituálů se značně liší a mohou být posouzeny například sledováním rodinné dynamiky. Autor rozlišuje čtyři skupiny rodin.

První skupinu nazývá „*málo ritualizované rodiny*“. Tyto rodiny nic neslaví ani neoznačují přechody. Nemají například dovolenou, tudíž nemají zkušenosti s rodinnou sounáležitostí, kterou oslavy doprovází. Jejich rodinný život se jeví jako prázdný a vzdálený.

Druhou skupinu tvoří „*pevně ritualizované rodiny*“. Je pro ně charakteristické to, že rituály provádějí, ale velmi rigidním způsobem, takže neumožňují změny, i když z hlediska vývojových potřeb je tomu třeba. Tyto rodiny mají tendenci dělat plno věcí dohromady, dělat věci přesně na čas, najíst se na stejných místech, navštívit stejné lidi a podobně. Rodinné normy jsou neobyčejně jasné a žádné šedé zóny nejsou povoleny.

Třetí skupinu nazývá „*nesouměrně ritualizované rodiny*“. V takových rodinách je jedna konkrétní etnická nebo náboženská tradice zdůrazněna na úkor jiných aspektů rodiny. Je to problém obzvláště ve smíšených manželstvích, kdy jeden z manželů nechce nebo nemůže slavit tradice tohoto druhého.

Poslední skupinu tvoří „*rodiny s prázdnými rituály*“. Rituály jsou prázdné, když je lidé slaví pouze z povinnosti. Stanou se prázdnými a ztrácí svůj význam také tehdy, když se stanou břemenem a vytváří pro rodinu jenom stres. A v neposlední

řadě také tehdy, když se na rituály připravuje pouze jeden člen rodiny, a ostatní členové se jich aktivně neúčastní (Friesen, 1990, s. 7).

Z výčtu rodin můžeme zpozorovat, že u všech se jedná o nešťastný přístup k rituálům. Rituály, které se v rodině vůbec nedodržují, rituály, které jsou rigidní nebo rituály, které se slaví pouze z donucení, mohou mít podle mého názoru jen těžko podíl na stabilním a fungujícím prostředí rodiny.

2 Rodina a škola

2.1 Rodina a její význam

Nesnadno se najde člověk, který by nebyl ve shodě s tvrzením, že rodina je významným společenstvím, které má v životě každého jedince důležité místo. Rodinné prostředí, ve kterém člověk vyrůstá, má zásadní vliv na jeho další vývoj a budoucnost – ať již pozitivní, když rodina funguje a poskytuje svým členům stabilitu a bezpečí, nebo negativní, kdy je tomu naopak.

Podívejme se nyní, jak se k rodině vyjadřují lidé, u kterých je rodina ústředním tématem jejich zájmu, institucí rodiny se zabývají dlouhý čas.

Sobotková sděluje, že rodina je primárním kontextem lidské zkušenosti od kolébky až po hrob. To potvrzuje také svými slovy Reiss, který říká, že rodina slouží jako primární organizátor vnitřní a vnější zkušenosti. Hraje ústřední roli v poskytování porozumění a smyslu podnětnému vnitřnímu světu každého svého člena a umožňuje tak snižovat jeho nejistotu (Reiss, 1981, s. 155). Rodina tedy pomáhá jedinci nalézat oporu. Matoušek ještě přidává, že rodina jedinci dává zároveň svobodu k tomu, aby si budoval a zachovával svou osobní odlišnost (Matoušek, 1997, s. 72).

Autoři se tedy vztahují k rodině jako instituci, která ve velké míře ovlivňuje život jednotlivce.

Líbí se mi pojetí rodiny od Kramera, který pojímá rodinu širěji. Nejde podle něj pouze o úzký příbuzenský vztah členů, ještě důležitější je společný prostor, který sdílí, a jejich vzájemně silné, intenzivní emocionální prožitky. Hovoří o ní takto: *„Jedná se o skupinu lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.“* (Kramer in Sobotková, 2007, s. 24).

Další z autorů vnímají důležitost rodiny nejenom pro své členy, ale vztahují její význam k celé společnosti, k celému lidstvu. Citujme opět Matouška, který píše, že je rodina významnou a nenahraditelnou institucí. Je biologicky významná pro udržení lidstva, je ale také základní jednotkou každé lidské společnosti. Reprodukuje člověka nejen jako živočicha, zprostředkuje mu vrůstání do jeho kultury a společnosti. Krom toho autor dodává, že rodina propojuje generace, vytváří mezi nimi kontinuitu a pouta solidarity (Matoušek, 1997, s. 8).

Ivo Možný s Matouškem se shodnou na velkém významu rodiny a tou je stabilita. Možný ve své knize zmiňuje, že rodina se mění, ale vždy je stabilizujícím prvkem společnosti (Možný, 2006, s. 14). O tom je přesvědčený i Matoušek, když říká, že model rodiny tvořený rodiči, jejich dětmi, případně prarodiči vykazuje neobyčejnou stabilitu ve všech epochách vývoje lidstva (Matoušek, 1997, s. 9).

2.1.1 Rodina jako systém

Nahlížíme-li na rodinu jako na systém, znamená to, že k ní přistupujeme z hlediska její vnitřní jednoty, souvislosti a z hlediska jejích vnějších vazeb. Je tedy zapotřebí vidět rodinu jako složitý celek, zároveň ale nepřehlížet jednotlivé členy rodiny a unikátnost jejich osobností a nepřehlížet také širší sociální okolí a vlivy působící na rodinu (Sobotková, 2007, s. 22) Konceptem rodiny jako systému se zabýval i Matějček. Hovoří o tom, že prvky systému nejsou jednotliví lidé sami

o sobě, nýbrž lidé ve vzájemných interakcích a vztazích. Mluví o sítích vztahů. Chování každého ovlivňuje všechny ostatní (Matějček, 1992, s. 34).

Aby si rodinné systémy udržely v průběhu času stabilitu, musí být otevřené možnostem změn. Rezistence vůči změnám, například neochota modifikovat rodinná pravidla, může zapříčinit zhoršení rodinného fungování. Také příliš mnoho změn odehrávajících se příliš rychle je nežádoucí, protože vyústí v devastující chaos. Uspokojivé fungování rodinného systému vyžaduje vhodnou rovnováhu mezi dvěma procesy: udržováním stability a přizpůsobováním se změnám. Rodina musí být v rovnováze a mít určitý řád, aby mohla být adaptabilní a přitom si uchovat pocit kontinuity, rodinné identity. Současně musí citlivě reagovat na potřeby změny a růstu jak u jednotlivých členů rodiny, tak u rodiny jako celku a také reagovat na měnící se vnější podmínky (Sobotková, 2007, s. 23-24).

Podle Matějčka mohou být změny, ke kterým v rodinném systému dochází, dvojího druhu: kontinuální a diskontinuální. Kontinuální změny jsou pozvolné, jsou dány postupem času čili vývojem, dospíváním, stárnutím jednotlivých jejích členů i stárnutím systému jako celku. Diskontinuální změny jsou víceméně náhlé a jejich nositeli jsou takzvané „události“. Rodina po nich nemůže být tím, čím byla před nimi. Jedná se například o narození dítěte, rozvod rodičů. Jde o něco, co překračuje hranice obvyklosti. Někdy se též označuje jako „kritická událost“, aby se zdůraznila potřeba na straně postiženého systému vyvinout zvláštní adaptační úsilí (Matějček, 1992, s. 35-36). Plaňava v této souvislosti rozlišuje normativní situace (očekávatelné a předvídatelné) a situace paranormativní – mimořádné události, se kterými se rodina musí vyrovnat – závažná onemocnění, neočekávané úmrtí, ztráta majetku a podobně (Plaňava, 2000, s. 146). A jsou to právě rituály, které mohou být jedněmi z těch, co pomohou zvládnout krize nebo se jim vyhnout (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 9-10).

Každý rodinný systém se skládá z několika subsystémů. Mezi nejpodstatnější subsystémy řadí Sobotková tyto: manželský subsystém, subsystém rodič-dítě a sourozenecký subsystém. Manželský subsystém je základní, hraje ústřední roli ve všech vývojových fázích životního cyklu rodiny. Celkový úspěch jakékoli rodiny

závisí do značné míry na schopnosti ženy a muže vypracovat si dobře fungující vztah (Sobotková, 2007, s. 27).

Sobotková tedy hovoří o vnitřních subsystémech rodiny, Matějček o rodině jako o mikrosystému. Zároveň uvádí, že rodina přichází do interakce se širšími společenskými systémy a ty označuje jako mezosystém a exosystém. K mezosystému řadí příbuzenstvo, sousedy, přátele a všechny ostatní, kdo rodinu obklopují a jsou s ní ve styku. Exosystém představuje ještě širší systém sociálních vztahů, který rodinu obklopuje zvnějšku. Představují jej takové instituce jako zaměstnavatel, škola, jesle, služby, poradny, orgány péče o dítě, soudy a podobně. Spolu s exosystémem je rodina obklopena ještě širším okruhem společenských institucí – makrosystémem, který už je zcela neosobní a má celospolečenský dosah. Jde o společenské normy a postoje, normy krásy, tělesné a duševní zdatnosti, obecně uznávané hodnoty, zákony a předpisy, tradice, zvyky, výchovné praktiky, předsudky, pověry (Matějček, 1992, s. 35).

Závěrem můžeme shrnout, že rodina je systém složitý, vytváří spleť sítě vzájemně propojených vztahů a to nejen mezi svými členy, ale také s vnějšími okolními systémy. Přes jeho složitost je ale rodinný systém životaschopný, je schopný změn.

Nyní pohlédneme na to, jaké chování může rodině napomoci zvládnout nejrůznější změny a jaké chování tomu může bránit. Plaňava ve své publikaci uvádí několik modelů zabývajících fungováním rodin, pro příklad uvedu cirkumplexní model Davida Olsona, který rozlišuje dvě základní dimenze soužití rodiny a manželství: kohezi a adaptabilitu. Třetí dimenzí, pomocí níž se realizují obě předcházející, je komunikace (Plaňava, 2000, s. 56).

Kohezi rozumí emoční propojenost mezi členy rodiny, což zahrnuje například tyto proměnné: citová pouta, hranice, koalice, čas, prostor, přátele, rozhodování, zájmy a rekreaci. Olson a kolektiv rozlišují čtyři úrovně koheze: rozvolněnou (velmi malá), oddělená (malá až střední), propojenou (střední až vysoká) a propletenou (velmi vysoká). Předpokladem optimálního fungování rodiny a manželství jsou střední úrovně koheze, oba krajní póly se považují za dysfunkční.

Adaptabilita je chápána jako schopnost rodinného systému měnit strukturu moci, rolové vztahy a vztahová pravidla v odpovědi na situační a vývojové zátěže. Autoři rozlišují čtyři úrovně adaptability: rigidní (velmi nízká), strukturovanou (od nízké ke střední), flexibilní (střední až vysoká) a chaotickou (velmi vysoká). Optimální je střední až vysoká úroveň adaptability. Zejména v obdobích přechodů mezi jednotlivými vývojovými stupni je pro rodinu problematická adaptabilita rigidní i chaotická.

Komunikace je chápána jako facilitující dimenze umožňující rodině pohybovat se v obou základních dimenzích. Pozitivní komunikační dovednosti, jako jsou empatie, reflektivní naslouchání a podporující komentování, umožňují realizovat optimální míru adaptability i koheze. Naproti tomu negativní komunikační dovednosti - podvojná a rozporná sdělení, nadměrné kritizování a další, minimalizují adaptabilitu i kohezi rodiny (Plaňava, 2000, s. 56).

Satirová se zajímá o podobnou problematiku, hovoří o zdravém a narušeném rodinném prostředí. Pocit vnitřní spokojenosti může zažívat podle Satirové dítě, které vyrůstá v takové rodinné atmosféře kde je respektována individuální odlišnost, tam, kde si lidé projevují lásku, kde chyby slouží k ponaučení, komunikace je otevřená, pravidla pružná, zodpovědnost samozřejmá a kde vládne upřímnost. V důsledku toho mohou být takové děti láskyplné, fyzicky zdravé a schopné. Naopak děti z narušených rodin se cítí často bezcenné, neboť musí vyrůstat v prostředí s „pokřivenou“ komunikací, nepružnými pravidly, kde odlišnost je podrobena kritice, za chyby se trestá a kde nemají možnost naučit se zodpovědnosti (Satirová, 1994, s. 51-52).

2.1.2 Rodinné příběhy

Ve výzkumné části práce doplňovali respondenti rituály o rodinné příběhy a to poměrně v hojné míře. Proto jsem do teoretické části zahrnula právě tuto kapitulu.

Realitu kolem nás přetváříme, to důležité skládáme do příběhů, které poté vyprávíme ostatním. Prostřednictvím příběhů a vyprávění dáváme význam našim všedním i nevšedním zážitkům a zkušenostem. Pomocí příběhů svět kolem nás

určitým způsobem strukturujeme a uspořádáváme, jinak by šlo pouze o soubor jakýchsi elementárních prvků, se kterými si nevíme rady. Rodinné příběhy se pak transformují i do struktury rodiny.

Rodinné příběhy jsou součástí našich životů. Obsahují poznání o světě, o lidech, ale obsahují také doporučení a poselství pro život (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 123). Ida Viktorová píše, že jen díky vyprávění jsme schopni některé věci vůbec vyjádřit. Dodává, že podstatné není jen to, co se vypráví, ale také jak (Viktorová, s. 6). To potvrzují i slova Gjuričové a Kubičky, kteří píší, že příběhy či historky nejsou neutrální záznamy události prožité či zprostředkované neutrálním mluvčím. Jsou to narativní útvary, vyprávěné někým, pro někoho a také k něčemu, s jistým záměrem. Nejde jen o to, jak to bylo tehdy, ale jak vypravěč z dnešního pohledu událost pro dané posluchače předkládá. Chce sdělit své porozumění smyslu příběhu, ať už jej prožil on sám nebo někdo jiný, ale také projevit, jak by chtěl být poznáván posluchači (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 123).

Záměr vyprávění rodinných zážitků může být podle Reisse trojí. Rodiny vyprávěním oslavují určité hrdiny a pohrdají určitými opovržením hodnými členy rodiny, s nimiž bylo možné se v rodinné historii setkat. Dále dramatizují život a konzervují životnost významných rodinných událostí a zážitků. A v neposlední řadě uchovávají rodinné zvyky. Mohou znovunastolovat rodinné rituály, například vyprávění zážitků z historie rodiny. Příběhy podle Reisse udržují a obživují rodinnou historii. Jejich vyprávění posiluje a udržuje při životě rodinný mýtus (Reiss, 1987, s. 19). Mýtus je specifický druh vyprávění. Gjuričová a Kubička vymezují mýtus jako příběh, který je vyprávěn stále stejně bez ohledu na faktickou pravdivost. Mýtus podle nich není jen vyprávění o minulosti, ale zasahuje do přítomnosti nebo budoucnosti. Současný život je pokračováním mýtu, mýtus něco zdůvodňuje, ospravedlňuje nebo vysvětluje (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 83).

2.1.3 Mezigenerační přenos

Protože ve výzkumné části pracuji s respondenty, kteří jsou složeni ze tří generací, považuji za dobré zahrnout do této teoretické části i několik řádků týkajících se mezigeneračního přenosu a jeho významu.

Význam svého života vnímáme v souvislostech vývoje vlastní rodiny i generací před námi a po nás. Podle Gjuričové a Kubičky prochází každá generace vývojem, hledáme podobnosti a odlišnosti s rodinami před námi i s jinými rodinami (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 113-114). To potvrzuje slovy i Tóthová, která píše, že každý rodinný příběh je jedinečnou konfigurací rozvržení života v prostoru i čase, ukotvením v široké síti sociálních kontextů a předešlých generací (Tóthová, 2011, s. 35).

Vztahování se ke svým blízkým, k lidem, kteří dali člověku život, je přirozené a bytostně potřebné. Tóthová tuto potřebu vztahuje k celému rodinnému systému. Stejně jako každý nový organismus potřebuje k životu dva biologické rodiče, říká Tóthová, potřebuje každá nová rodina ke svému zrození vztahové pole obou původních rodičovských rodin. A stejně jako dítě pro svůj optimální výkon potřebuje být syceno vazbou na obě rodičovské postavy, potřebuje i nukleární rodina zachovat tuto životodárnou mezigenerační vazbu na rodiny prarodičů (Tóthová, 2011, s. 45). Chvála a Trapková hovoří též o propojenosti celých generací. „*Narozením jednoho jediného dítěte se spolu nerozpojitelným poutem nepropojí jen dva rodiče, ale také celé jejich dva rody, jejichž kořeny sahají v mnoha generacích hluboko do minulosti.*“ (Chvála, Trapková, 2008, s. 141).

Nyní se podíváme, co přesně je myšleno přenosem. Transmisí podle Hlôškové můžeme rozumět jako přenosu souboru prvků materiální, umělecké a duchovní kultury z generace na generaci (Hlôšková, 2000, s. 109). Generační faktor a spolu s ním spojená výchovná funkce sehrávají při předávání jednotlivých hodnot kultury jednu z nejdůležitějších rolí. Matky a otcové, babičky a dědové předávají (ač už vědomě či mimoděk příkladem svého vlastního způsobu života) svým dcerám a synům, vnučkám a vnukům jednotlivé hodnotové prvky kultury vlastní společnosti, respektive vlastní společenské skupiny, a to především prostřednictvím způsobu

života své vlastní rodiny (Hlôšková, 2000, s. 41). Mezigeneračním přenosem kultury prostřednictvím hodnot, postojů a chování se podle Lorenze silně přispívá k udržení struktury kultury pohromadě (Lorenz in Štech, Kučera ed., 1998, s. 105). Co se týče udržování sociálního řádu cestou mezigeneračního prostoru, tak to není pouze rodina, která v této oblasti hraje významnou roli. Podle Stanislava Štecha má podobně významnou roli i škola. Vzájemně, byť skrytě, jsou na sobě těsně závislé (Štech, 1997, s. 490-491).

Předáváním z generace na generaci přitom kulturní dědictví nabývá rituálního až posvátného charakteru (Lorenz in Štech, Kučera ed., 1998, s. 105). S tím je za jedno i Reiss, podle kterého je jednou z nejcharakterističtějších zvláštností rituálů jejich „dědění“. Rituály si přinášíme ze svých vlastních rodin – z jedné nebo z obou. Tímto způsobem se nová rodina stará o pokračování toho, co bylo v původních rodinách. Jde o obdobu kontinuity kultury či rodinné minikultury poznané v raném mládí (Reiss, 1987, s. 18).

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že význam předchozích generací je pro jedince obrovský a ovlivňuje jeho život, hodnoty a postoje. Ve výzkumné části práce to bude také jedním z objektů našeho zájmu.

2.2 Škola a její význam

Jedinec není ovlivňován a formován pouze rodinným prostředím. Na primární rodinné prostředí postupem času nasedá sekundární školní socializace. Hlavní úkol v primární socializaci spočívá v uvádění jedince do základních řádů života - do řádu řeči, řádu vztahů v nejbližší diádě matka – dítě, řádu pravidel a hranic. Škola plní jinou úlohu.

Podle Výrosta a Slaměníka klade škola se svými vzdělávacími cíli na dítě od samotného počátku školní docházky zcela nové požadavky. Vyžaduje plnění nejen požadavků výkonových, ale také osvojování si nových způsobů chování, vyplývajících z role žáka. Za normálních okolností se v rodině u dítěte prolíná požadavek plnění určitých povinností a dodržování disciplíny s láskou rodičů. Školní

prostředí je pro dítě na rozdíl od rodiny neosobní a vyžaduje plnění zcela přesně zadaných úkolů, jejichž nesplnění je zpravidla doprovázeno možností trestu (Výrost, Slaměník, 1998, s. 265).

Štech upozorňuje na to, že škola by měla v první řadě děti naučit, jaký je svět – nikoli jim dávat návody, jak žít. Není sférou akce, přeměny světa, ale sférou poznání a sebeutváření prostřednictvím poznání (Štech, Kučera ed., 1998, s. 105). To potvrzují i slova Eugena Finka, patřícího k největším autoritám v oboru filosofie výchovy. Za jeden z největších pedagogických omylů pokládá to, když se škola zaměřuje za život a svět sám. Škola je instituce. Zde se děti především učí, jaký je svět, ale neučí se tu už, jak žít, neboť na to neexistuje návod (Pelcová, 2010, s. 234). Škola podle Stanislava Štecha musí představovat dostatečně pevný opěrný bod, kulturní štít, opěrnou strukturu, díky níž se lidský jedinec může osvobodit i od pout a sevření rodinných a stát se plně samostatným člověkem, který svět a kulturu inovuje a dále rozvíjí (Štech, Kučera ed., 1998, s. 105).

Pro člověka je škola institucí jedinečnou a těžko srovnatelnou s jinou. Reid tvrdí, že škola, ač instituce společenská, je relativně izolovanou institucí, která má své vlastní způsoby jednání, své vlastní hodnoty a normy, své vlastní prostředí, které ji významně odlišuje od jiných společenských institucí (Reid in Výrost, Slaměník, 1998, s. 263). Škola se od ostatních institucí výrazně odlišuje, zároveň je však nejdůležitějším spojovacím článkem mezi rodinou a společností.

A v čem je tak významná? Postavení školy je výlučné v tom smyslu, že představuje v podstatě jedinou instituci, kde se setkávají vrstevníci mezi sebou v přirozené věkové homogenitě, což vytváří specifické podmínky pro socializaci (Syřiště in Bendl, Kucharská, 2008, s. 51). Syřiště shrnuje nejčastěji zmiňované funkce školy. První je výchovně-vzdělávací funkce – připravit budoucí pokolení v oblasti vědomostí, dovedností, návyků a případně postojů. Druhá funkce je etická – škola by měla určitým způsobem vštěpovat nebo vytvářet etické hodnoty, podílet se na mravním a právním vědomí mladé generace, pomoci spoluvytvářet demokratické hodnoty. Třetí nezbytnou funkci je funkce enkulturační – škola připravuje žáky pro určitou kulturu a pomáhá vytvářet určitý obraz světa. Tím napomáhá identifikaci

se světem a se sebou samým. To se odráží v problematice náhledu na vlastní a jiné kultury, vztahu k dítěti, problematice tolerance a interpretace vlastních i jiných kultur. Významná funkce je ochranná – škola by měla být bezpečným prostředím a zároveň by měla chránit mladé lidi před negativními vlivy zvenčí. Jako pátou funkci uvádí Syřiště časově organizační funkci – jde především o vytvoření vhodných pracovních návyků a návyků v hospodaření s vlastním časem a navykání na pracovní rytmus v zaměstnání. Jako poslední uvádí autor integrační funkci – škola již není monopolním „dodavatelem vědění“, žáci již přicházejí do školy s větším množstvím vědomostí, které však nemusí mít systém. Funkcí školy je tedy integrovat vědění a zařazovat poznatky do souvislostí (Syřiště in Bendl, Kucharská, 2008, s. 51-52).

Závěrem můžeme říci, že škola zastává pro dítě i jeho rodinu mnoho významných funkcí, je prostorem, ve kterém dítě tráví velké množství času svého života a je jí značně ovlivňováno. Škola člověka doprovází značnou část jeho života, od dětství až po dospělost.

2.2.1 Dítě a žák ve věku povinné školní docházky

Ve výzkumné části pracujeme s rituály, které se odehrávaly v době povinné školné docházky v různém věku dítěte. Některé se odehrávaly na prvním stupni, jiné na druhém stupni a další na obou stupních. Proto pokládám za důležité v této kapitole stručněji představit, co sebou jednotlivé věky přinášejí.

Nástup do školy se stává pro dítě důležitým sociálním mezníkem. Dítě v této souvislosti získává novou roli, stává se školákem. Doba, kdy tuto roli získá, je přesně časově určena a jako společenský významný akt ritualizována. Dítě projde rituálem zápisu a prvního slavnostního dne ve škole, který potvrzuje jednoznačnost sociální proměny a počátek nové životní fáze. Školní věk lze chápat jako období oficiálního vstupu do společnosti, kterou představuje obecně ceněná instituce školy. (Vágnerová, 2005, s. 236-237). Školní věk, to znamená období základní školy, můžeme rozdělit na tři dílčí fáze:

Mladší školní věk

Trvá od nástupu do školy, tj. přibližně od 6-7 let, až do 8-9 let. Je pro něj charakteristická změna sociálního postavení i různé vývojové proměny, které se projevují především ve vztahu ke škole.

Podle Matějčka je obdobím přestavby, přetváření, dozrávání. Z dítěte se definitivně stává kluk nebo děvče. Duševní funkce se rozvíjí do té míry, že dítě je schopno soustavného školního vzdělávání, dosud si jen převážně hrálo, teď začíná soustavně pracovat (Matějček, Pokorná, 1998, s. 79). Děti v mladším školním věku jsou ale ještě hravé, jsou značně sugestibilní a ve svých hrách se chlapci a dívky ještě bez zábran mísí (Matějček in Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 119).

Rodina je důležitou součástí identity školáka. Dítě považuje svou příslušnost k rodině za samozřejmost, která zároveň funguje jako emoční zázemí a opora. Pro malého školáka je důležité, jakou hodnotu má školní výkon pro jeho rodiče. Rodina je pro ně emočně nejvýznamnější, rodiče představují rozhodující autoritu i v postoji ke škole. Dítě rodičovský postoj přejímá a pod tímto vlivem se rozvíjí jeho vztah ke školní práci (Vágnerová, 2005, s. 272).

Střední školní věk

Trvá od 8-9 let do 11-12 let, tj. do doby, kdy dítě přechází na druhý stupeň základní školy a začíná dospívat. V průběhu této fáze také dochází k různým změnám, které lze považovat za přípravu na dobu dospívání.

Střední školní věk je podle Matějčka stabilnější a vyhraněnější. Na školu se už většina dětí přijatelně adaptovala. Těžiště zájmů se přesune do životní reality. Děti v tomto věku si pozorněji všimají vztahů mezi lidmi v rodině, v sousedství i jinde. Výrazně stoupá vliv dětské skupiny, jejíž normy se dítě snaží dodržovat, i když se někdy neshodují s normami rodiny (Matějček in Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 119). Vágnerová hovoří o tomto období jako o klidném a pohodovém. Sociální tlaky ze strany školy, rodiny či vrstevnické skupiny zůstávají. Dítě se plynule rozvíjí ve všech oblastech a začínají se vytvářet předpoklady pro budoucí proměnu (Vágnerová, 2005, s. 237).

Starší školní věk

Je to období druhého stupně základní školy, trvá do ukončení povinné školní docházky, to znamená přibližně do 15 let. Z biologického hlediska jde o období puberty, tj. první fáze dospívání. Rodina je i v tomto období stále důležitým sociálním zázemím, i když se od ní pubescenti začínají odpoutávat a osamostatňovat. Rodič je partnerem, vůči němuž se dospívající vymezuje, rodičovská autorita prochází kvalitativní proměnou, dochází k redukci její formálně dané nadřazenosti. Škola je významná z hlediska budoucího sociálního zařazení, školní úspěšnost se v této době stává podmínkou pro přijetí do vyšší školské instituce. Vrstevnická skupina je pro dospívající stále důležitější, pubescent se s ní identifikuje, stává se pro něj zdrojem potřebné emoční a sociální opory. Rozvíjejí se zde symetrické vztahy typu přátelství a prvních lásek, ale i hierarchizované vztahy organizovanější party. Dospívající výrazně rozšiřují své teritorium, zejména ve volnočasových aktivitách (Vágnerová, 2005, s. 347-348). Důležitým sociálním mezníkem je ukončení povinné školní docházky a diferenciací dalšího profesního směřování, které bude spoluurčovat budoucí sociální postavení dospívajících (Vágnerová, 2005, s. 323).

2.3 Vztah rodiny a školy

V předchozím textu jsem představila význam rodiny a školy samostatně, nyní se pohlédneme na to, jak vzájemný a úzký je jejich vztah a jakou může mít podobu.

Rodina a škola jsou považovány za základní socializační instituce, obě mají co dočinění s životními dráhami lidí v nich, značně je ovlivňují a tvarují. Ani jedna není snadno zastupitelná, každou z nich téměř každý z nás po určitou dobu svého života prochází, obě jsou místem intenzivních prožitků (Rabušicová, 2003, s. 307).

Základem školní socializace dítěte a do značné míry i úspěšnosti jeho socializace vůbec je podle Štecha dobrý vztah mezi rodinou a školou. Vztah mezi institucemi má také výrazný dopad na rodinné soužití, na komunikaci v rodině, na členění rodinného času a plánování činností v rodině v závislosti na úspěšném či trnitém průchodu dětí školou. Stranou podle autora nemohou zůstat ani dopady

na takzvané symbolické a identitní úrovni – například legitimizace „dobré rodiny“ hladkou a úspěšnou školní docházkou dětí (Štech, 1997, s. 487).

Vývoj školy a rodiny šel historicky ruku v ruce. Škola přebírá od rodiny „přípravu na život“, nahrazuje „službu“ a umožňuje efektivní socializaci dětí. Škola je nejprve institucí, která chrání dítě tím, že ho odděluje od světa dospělých. Přípravou v této vyčleněné instituci dochází k zvědomění zvláštností dětství, nutností o děti pečovat. Tím se mění i pojetí rodiny. V dvacátém století se škola stává postupně institucí, která přispívá k tomu, že citové vztahy v rodině jsou instrumentalizovány (nabývání dovedností, příprava na profesní život a podobně) a tyto vztahy jsou více afektivně nabity. Tím roste potenciál střetů rodičů se školou. Teritorium rodiny je stále více narušováno vstupy školy. Intimní svět rodiny je stále více závislý na škole (Štech, 1997, s. 493).

Parsons je toho názoru, že role rodiny se v socializaci dítěte neustále zmenšuje. Počet hodin, které dítě stráví ve škole, při organizovaném volném čase a při sledování televize, v porovnání s hodinami strávenými s otcem nebo matkou podle autora prozrazuje, že rodina se postupně stává jen jakýmsi reziduem původní rodiny (Parsons in de Singly, 1999, s. 20). Proti tomuto názoru se staví Aries, který se domnívá, že naopak rozšíření školní docházky a školy vedlo na jedné straně k novému vztahu k dítěti a na straně druhé k novému pojetí rodiny. Díky školní instituci zaujímá dítě v rodině významnější místo než v jiných typech rodiny. Třebaže zpočátku škola dítě prostorově vzdalovala od jeho rodiny, rodina se s ním právě díky škole afektivně sbližovala. Díky ní se dítě „vrací“ do své rodiny, jako kdyby moderní rodina vznikala současně se školou. (Aries in de Singly, 1999, s. 20).

Podle Philippa Arieše se moderní rodina soustřeďuje na dítě, její život lze ztotožnit s citově silnějšími vztahy rodičů a dětí. Dítě je králem. Děti jsou hodnoceny samy za sebe jako osobnosti. Změna statusu dítěte se projevuje v pozornosti věnované maličkostem každodenního života, například jejich zdraví, pokrokům ve škole (Aries in de Singly, 1999, s. 23-24).

Můžeme tedy sledovat, že vzájemný vztah obou institucí výrazně ovlivňuje soužití v rodině. Školou je ovlivňováno nejen samotné dítě, ale celá jeho rodina

a jejich společný čas. Školnímu úspěchu a neúspěchu dítěte se přikládá velký důraz. Závěrem bych doplnila slova Pelcové, která upozorňuje na novověký rozpor mezi výchovou k povolání a výchovou k lidství. V době vypjatého individualismu jsou děti jako kdyby jenom „vychovávány“ místo aby „vyrůstaly v lásce“ (Pelcová, 2010, s. 80-81). Je tedy podle mě podstatné, aby onu lásku měli rodiče na paměti.

2.3.1 Kontakt rodičů se školou

Kontakt se školou a legitimizace školy a učitele ze strany rodičů lze považovat za způsob vyjádření podpory ke škole. I když podobné projevy se mohou zdát převážně formální, fungují i v rodině jako důležitá transmisivní hodnota, která pro děti vyjadřuje vztah rodičů ke společnosti a jejím institucím (Štech, Viktorová, 2001, s. 77).

Rozhodující pro to, jaký typ vztahů se školou rodina utvoří, je podle Davida Reisse způsob, jimiž si rodiny konstruují skutečnost. Paradigma vnímá jako klíčové pro iniciaci a udržování vztahů. Reiss hovoří o třech dimenzích rodinného paradigmatu. První je konfigurace, která se vztahuje k percepci řádu, struktury a komplexity sociálního světa i k možnosti odhalit v něm nějaký organizační princip, který můžeme ovládnout. Některé rodiny vnímají svět jako pravidelný, jiné prožívají své okolí jako chaotický svět. Druhým paradigmatem je koordinace – ta označuje schopnost rodiny volit u problémů, s nimiž se setkávají, řešení stejného typu. Jde o zkušenost s vlastní rodinou jako jednotným celkem, ne jako s volným seskupením jedinců. Posledním paradigmatem je uzavřenost – týká se kolektivní paměti rodiny. Některé rodiny využívají minulých zkušeností své vlastní historie k interpretacím světa kolem sebe, jiné nejsou schopné si vybavit hledisko, které v podobné situaci respektovaly (Reiss in Štech, 1997, s. 498). Kombinací těchto dimenzí pak Reiss rozlišuje typy rodin – například rodiny ke svému okolí otevřené, uzavřené.

Škola vnímá a všímá si, jak je rodina dítěte k instituci iniciativní a jaký s ní udržuje vztah. Uvedme nyní typologii rodičů, kterou uvádějí Stanislav Štech a Ida Viktorová. Ti rozdělují rodiče podle kvalit jejich chování, tak jak se učitelům jeví ve škole.

První skupinu tvoří rodiče, kteří projevují zájem o dítě i o školu. Skupinu rozdělují do menších podskupin - na ty rodiče, kteří jsou aktivní prostřednictvím práce v různých orgánech školy, radách školy, sponzorují školu a podobně. Ty jsou školou viděny jako nejceněnější a bezproblémoví. Dále jsou to rodiče, kteří se nějakým způsobem škole přibližují – uklízečka, kuchařky, družinářky. Tito rodiče se dostávají více dovnitř instituce školy, mohou mít i bližší kontakt s učiteli. Skupina rodičů není vnímána nijak dramaticky, ale její postavení není vždy jednoznačné. Poslední podskupinou jsou rodiče, především maminky na mateřské dovolené, rodiče s vysokoškolským vzděláním. Tyto maminky mají tendence podílet se více na školním životě, dokonce například na strukturování obsahu výuky a vyučovacího dne. Učitelé vidí tyto rodiče jako příliš kritické, nebezpečné a problémové (Štech, Viktorová, 2001, s. 75).

Další skupinou jsou rodiče projevující zájem o své dítě. Především jde o jeho výkonnost a výsledky. Jejich charakteristikou je uměřenost v kontaktech se školou – kontakty nesmějí být ani příliš časté, ani nedostatečné. Rodiče bývají učiteli hodnoceni jako vstřícní a bezproblémoví. Jejich postavení se ale může během let měnit. Může to změnit například příliš úzkostné chování – tyto rodiče pak chodí často do školy a řeší problémy za své dítě, snaží se učitele ovlivňovat nebo jej vinit. Dále mohou změnit jejich postavení nové problémy dítěte, nebo pokud nastanou v rodině zásadní změny jako nemoci, rozvod, problémy v zaměstnání a podobně. Jejich zájem se tak může přesunout do jiných oblastí.

Třetí skupinou jsou rodiče selhávající v některé z rodičovských funkcí. Jedná se zejména o rodiče, kteří se špatně starají o své děti – například rodiče s psychickou poruchou, dlouhodobě nemocní, alkoholici, asociální rodiče. Tito rodiče jsou hodnoceni jako problémoví. Pokud tam není výrazný konflikt, snaží se jim škola pomáhat. Další skupinou problémových rodičů jsou ti, kteří mají zájem o své dítě, ale ten je jinak vymezený než zájem proškolní, nebo rodiče, kteří výchovu z různých důvodů nezvládají – děti nechodí do školy, protože musí hlídat mladší sourozence, pomáhat v práci apod. Komunikace těchto rodičů je velmi malá.

Poslední skupinu rodičů nazývá Štech a Viktorová jako rodiče nezřetelné. Rodiče nemají s dětmi ani s výchovou vážné problémy, ale nejsou v žádném kontaktu se školou. Pro školu jsou však příliš nezřetelní a navíc neplní základní představy učitele o rodičovské roli (Štech, Viktorová, 2001, s. 77).

Závěrem můžeme říci, že péče o vztah nemůže být jednostranná. Aby byl vytvářen mezi školou a rodinou dobrý vztah, musí se o něj starat obě z institucí. Ze strany školy může jít o to, že bude vnímat, přijímat a uznávat zkušenosti rodičů a uvědomovat si, že i jejich zkušenosti mohou být přínosem pro jejich práci. Rodiče se zase mohou snažit upevňovat vztah se školou tím, že se o ní budou zajímat a otevřeně s ní komunikovat.

II EMPIRICKÁ ČÁST

3 Metodologie

3.1 Představení a cíl výzkumu

V druhé části práce se budeme zabývat výpověďmi respondentů, kteří hovořili o rodinných rituálech s tématem školy. Cílem našeho výzkumu je zmapovat rodinné rituály ve vybraných rodinách a pokusit se zachytit, jaký význam a funkci plní rodinné rituály v případě školní docházky jak pro rodinu samotnou, tak pro instituci školy.

3.2 Výzkumné otázky

Základní otázky, na které se snažím nalézt odpověď a na které jsem se ve své práci zaměřila, můžeme rozdělit do několika částí.

První oblast se týká samotné existence rodinných rituálů s tematikou školy. Ptám se tedy: Existují a vyskytují se v rodině rodinné rituály, které by se dotýkaly školy? Jestli ano, jaké rituály týkající se školy rodina dodržovala? Jak se měnily rodinné rituály v průběhu školní docházky? Co je stejné a co je odlišné u jednotlivých generací? Co je stejné a odlišné u vybraných rodin?

Druhá oblast se týká toho, jak se respondenti vztahovali k rodinným rituálům. Jak respondenti vnímali a prožívali dané rodinné rituály? Jak je hodnotí a reflektují s odstupem času dnes?

Třetí oblast se týká významu rodinných rituálů. Jakou funkci rodinné rituály plní? Jaký mají význam? Jak ovlivňují soudržnost rodiny, vztahy mezi členy, rodinnou identitu? Co pokládají za důležité zachovat a předat dalším generacím?

Poslední část souvisí s otázkami významu rodinných rituálů s tématem školy ke škole samotné. Jak rodinné rituály odráží to, jak rodina školní docházku pojímá?

Jak rodinné rituály usnadňují práci pro školu? Jak ovlivňují rodinné rituály vnímání a postoj dítěte ke školní docházce a hodnotě vzdělání?

3.3 Metody získávání dat

Jako zdroj dat, která jsem použila pro práci a ze kterých vycházím, mi posloužily rozhovory vedené s respondenty. Jednalo se o polostrukturované rozhovory. Před samotným rozhovorem s respondenty jsem si připravila jeho možnou strukturu, promyslela jsem si oblasti, které mi přišly významné a důležité a chtěla jsem se na ně při rozhovoru respondentů zeptat.

V každém z rozhovorů jsem se zaměřila na rituály každodenní, rituály vyskytující se během roku a rituály přechodové.

V případě každodenních rituálů se otázky týkaly ranních činností – předtím, než šlo dítě do školy – například: vstávání do školy, snídane, povzbuzení do školy, svačiny, rozloučení, odchod do školy. Dalším tématem byl příchod ze školy – tato oblast zahrnovala otázky týkající se povídání o škole, přípravy do školy, podepisování žákovské knížky, motivace pro učení, času věnovanému dětem. Další pomyslnou částí byly otázky zahrnující rituály spojené s večerem, večeří a usínáním, kde se též rituály spojené se školou mohly zachytit.

Do rituálů vyskytujících se během roku jsem zahrnula otázky týkající se začátku školního roku (nakupování pomůcek, příprava na školu), pololetního a závěrečného vysvědčení (reakce rodičů, čtení vysvědčení, oslavy, pochvala), nepřítomnosti ve škole z důvodu nemoci, opakování učiva během prázdnin.

Mezi rituály v přechodových obdobích jsem zařadila otázky týkající se vstupu dítěte do první třídy, přechodu z prvního stupně na druhý stupeň a volby dalšího vzdělávání.

V poslední části rozhovoru jsem jim pokládala otázky, které se týkaly jejich názoru na rodinné rituály – například jak podle nich usnadnily přístup ke škole, ke vzdělání, co by dělali jinak.

Důležité je dodat, že jsem začátkem rozhovoru seznámila respondenty s tématem, vysvětlila jim, co je rodinnými rituály myšleno. Na základě přečtené literatury jsem respondentům sdělila, že rodinné rituály můžeme vymezit jako způsoby chování, které se v určitých situacích pravidelně opakují a které mají pro své členy symbolický význam. Jsou určitou formou komunikace – může se jednat o společnou činnost, které se účastní celá rodina, její členové i jednotlivci, pokud je jejich činnost součástí rodinného systému. Rodinné rituály ovlivňují prožívání svých členů.

První otázku jsem nechala vždy volnou a zeptala se jich nejdříve, co se jim vybavilo jako první, když slyšeli o tématu rodinných rituálů s tematikou školy. V průběhu rozhovoru jsem se někdy v souvislosti s jejich odpověďmi na některé oblasti doptávala. Vždy jsem respondentům nechávala prostor na to, aby sdělili to, co je v souvislosti s daným tématem napadá a co ještě nebylo řečeno, protože jsem si byla vědoma toho, že moje otázky nemusely postihnout vše, co bylo důležité říci. Každý z rozhovorů trval jednu hodinu až dvě hodiny. Za podstatné jsem považovala to, na co si respondenti sami vzpomenu, co pro ně samotné bylo významné, co si nesou v paměti.

Rozhovory se týkaly rodinných rituálů s tematikou školy, které se v rodině děly během základní školy, tedy během povinné školní docházky. Vnímala jsem za důležité si to takto ohraničit, protože zahrnout do tématu i střední a případně vysokou školu už by bylo velmi široké.

Když se uskutečnily všechny rozhovory, následně jsem jejich znění přepsala do písemné formy. Snažila jsem se zachovat jejich autenticitu, proto se místy objevuje hovorová čeština a nespisovná slova.

Po přepsání rozhovorů následovalo zpracování dat. Pro zpracování jsem použila kvalitativní metody – kódování zapsaných rozhovorů, třídění a teoretizaci dat. Snažila jsem se zohlednit všechny významné informace, abych mohla zaznamenat, jaké rodinné rituály se v rozhovorech s respondenty objevily.

3.4 Popis výzkumného souboru

V mé práci jsem uskutečnila celkem devět rozhovorů. Rozhovorů se zúčastnilo celkem šestnáct respondentů. Počet rozhovorů nesedí přesně s počtem respondentů, protože jednoho rozhovoru se účastnilo i více lidí. Je tomu tak, protože jsem se rozhodla povídat si o tomto tématu se třemi rodinami, a v každé z těchto rodin se jednalo o tři rozhovory se třemi generacemi – s mladým dospělým, s jeho rodiči a jeho prarodiči. Mladým dospělým je myšlený člen rodiny, kterému je mezi dvaceti a třiceti lety a ještě nezaložil vlastní rodinu. Přišlo mi zajímavé ptát se právě této věkové skupiny, která už má docházku na základní školu za sebou a přitom se nachází ve věku, kdy může brzy zakládat svou vlastní rodinu.

Nezbytné je doplnit, že mladý dospělý hovořil o rodinných rituálech, když on sám navštěvoval základní školu, rodiče hovořili taktéž o rodinných rituálech, které byly spojené s povinnou školní docházkou jejich dítěte (mladého dospělého) a prarodiče hovořili o době, kdy jejich děti navštěvovaly základní školu (rodič mladého dospělého).

Hlavním kritériem tedy bylo sehnat rodiny, v rámci kterých budou všechny tři generace ochotné povídat si na toto téma. V každé rodině jsem zamýšlela povídat si právě s jedním mladým dospělým. U třetí rodiny se ale při rozhovoru s mladým dospělým vyskytovali i jeho dva sourozenci, taktéž oba ve věku od dvaceti do třiceti let. Téma rodinných rituálů v jejich rodině je velmi zajímavé. Přišla mi škoda nevyužít této možnosti slyšet i jejich názory, a proto jsem si o daném tématu povídala se všemi třemi. V případě druhé generace – rodičů – byli u všech rozhovorů přítomni vždy oba – matka i otec. U prarodičů také, kromě rozhovoru u první rodiny – tam proběhl rozhovor jenom s jedním prarodičem, protože druhý prarodič již nežije. Rozhovor s oběma manžely mi přišel přínosný, protože manželé byli schopni společně dobře reflektovat projevy rodinných rituálů. Rozhovory byly živé a pěkně vykreslovaly chování, komunikaci a atmosféru v rodině.

Snažila jsem se o vyrovnanost souboru co do počtu respondentů v každých rodinách, což se mi úplně nepovedlo. Na druhou stranu to může dokládat pestrost

rodin jako takových. Jednotliví respondenti se v rámci rodiny samozřejmě znají, mezi jednotlivými rodinami se však osobně neznají.

Pro rozhovor jsem tedy oslovila již zmiňovaných šestnáct lidí. Nejdříve jsem se za nimi osobně přišla domluvit, jestli by byli ochotni si na dané téma povídat. Ani v jednom případě jsem se nesetkala s odmítnutím, někdy jsem se ale setkala s mírnými rozpaky z toho, jestli pro mě bude jejich povídání zajímavé. Samotné téma je ale zajímavé a při samotném rozhovoru jsem ze všech respondentů měla pocit, že je pro ně bylo obohacující a příjemné vzpomínat a reflektovat to, co jako rodina prožívala a konala. Rozhovory se všemi respondenty probíhaly v příjemné atmosféře, jejich přístup se mi zdál být otevřený. K rozhovoru jsme se sešli povětšinou v domě respondentů, pouze v jednom případě přišel respondent ke mně.

Věk respondentů se pohybuje od dvaceti dvou let do osmdesáti tří let. Důležité je zmínit, že ve výzkumném vzorku jsou zastoupeni lidé z podobných typů rodin, podobného sociokulturního zázemí. Všichni respondenti vyrůstali či ještě vyrůstají v úplných rodinách. Z pěti mladých dospělých mají tři z nich ukončené vysokoškolské vzdělání a dva na vysokou školu docházejí. Co se týče rodičů, pět z nich má dokončené středoškolské vzdělání, jeden vysokoškolské. Prarodiče jsou buď vyučení, nebo mají základní vzdělání. V práci uvádím z důvodu zachování důvěrnosti a anonymity pouze křestní jména.

4 Analýza rozhovorů

V následující části se budu věnovat rozboru jednotlivých rozhovorů. Nejdříve se zaměřím na každou z rodin zvlášť a poté se pokusím jednotlivé rodiny porovnat, najít, co je spojuje a v čem se odlišují, co důležitého nám to říká, jaké významy z jejich vyprávění můžeme nalézt.

Když jsem se na rozhovor s respondenty připravovala, měla jsem v hlavě oblasti, která jsem si přála rozhovorem postihnout. Nicméně, při kódování rozhovorů a při práci se základními kategoriemi postupně vzniklo šest oblastí, která považuji za výchozí. Tyto oblasti můžeme nyní rozdělit na témata, podle kterých budu na jednotlivé odpovědi respondentů nahlížet. Vytvořená témata už jsou první analýzou dat, jsou to základní kategorie třídění. Témata se týkají převážně ritualizovaných činností a chování. Dvě zbývající se týkají výchovných hodnot rodiny a rodinných příběhů. Témata vznikla proto, že se během rozhovorů ukázalo, že některé z odpovědí respondentů nelze označit za rituály. Respondenti do svých výpovědí vkládají i příhody, které se staly pouze jednou, nebo také vyjadřují své názory na výchovu dětí. Je potřeba to od rituálů odlišit, neznamená to však, že je to méně důležité a můžeme to vynechat. Často se totiž samozřejmě postoje a neritualizované způsoby řešení záležitostí promítají do rodinných rituálů, dokreslují je a jsou jejich součástí, ať je to vysloveno přímo, či nikoliv. Podobně je to s vyprávěním příběhů – ty též rodinné rituály podporují. Všechny tyto části jsou společně s rituály propojeny do celku života rodiny.

Jednotlivá témata jsem tedy nazvala takto: každodenní rodinné rituály, rituály během školního roku, rodinné rituály v přechodových obdobích, vztah respondentů k probíhajícím rodinným rituálům, výchovné momenty a hodnoty, rodinné příběhy.

V rámci témat došlo ještě k dalšímu třídění, zejména podle míry spojení rituálu se školou a podle osob, které se rituálů účastnily, ke kterému se dostaneme dále. Nyní představím kategorie prvního třídění:

Každodenní rodinné rituály

Vytvořená kategorie zachycuje podobu rodinných rituálů odehrávajících se každý den nebo během každého týdne. U této kategorie rozliším dvě časové osy. Jedna z nich se týká toho, jestli se rodinné rituály vyskytovaly po celou docházku na základní školu, nebo jestli se týkaly prvního či druhého stupně. Jako druhou časovou osu rozlišíme rodinné rituály uskutečňované před odchodem do školy a po odchodu z ní.

Rituály během školního roku

Vytvořená kategorie se snaží zachytit rodinné rituály spojené se školou odehrávající se pravidelně, ale jen v průběhu roku, ne každý den.

Rodinné rituály v přechodových obdobích

Vytvořená kategorie zachycuje rituály spojené s významnými okamžiky dětského věku – například vstup dítěte do první třídy, ukončení povinné školní docházky a výběr dalšího vzdělávání, případně přechod dítě z prvního stupně na druhý stupeň.

Vztah respondentů k probíhajícím rodinným rituálům

Kategorie se snaží z odpovědí respondentů zaznamenat, jaký vztah a jaké emoční prožívání je pojilo k rituálům, které rodina realizovala.

Výchovné momenty a hodnoty

První část je naplňována tím, o čem respondenti hovoří v souvislosti s výchovou, s přístupem ke škole a ke vzdělání, s hodnotami zastávanými v dané rodině.

Rodinné příběhy

V této části se snažím vybrat některé z příběhů, které respondenti v rozhovoru zmiňují. Jedná se o příhody, které se staly jednou, významně však doplňují a dokreslují celý kontext. Příběhy mají k rituálům důležitý vztah. Doplnují je, vysvětlují a posilují nebo zeslabují. Jsou to právě příběhy, které rituály doprovázejí.

Následující text budou tvořit tři velké kapitoly. Každá z kapitol se bude týkat jedné velké rodiny zahrnující vždy odpovědi jak mladého dospělého, tak jeho rodičů a také prarodičů. V této kapitole se budu snažit popsat, jaké rituály jednotliví respondenti zmiňují a zařadím jejich odpovědi do tematických kategorií, které jsem představila výše. Rodiče mladých dospělých hovoří také o školní docházce svých dětí, prarodiče zase o rituálech spojených s docházkou jejich dětí. Již v kapitole se pokusím nacházet shody a odlišnosti v rámci rodiny, budu porovnávat, o čem hovoří mladý dospělý, co naopak nezmiňuje, ale hovoří o tom jeho rodiče a naopak. Mnohé rituály samozřejmě připomínají obě skupiny současně, každý se ale na ně může dívat trochu jinak a může zmiňovat další drobné, leč významné informace a významy. Díky výpovědi prarodičů budeme moci také nacházet některé podobnosti a odlišnosti mezi generacemi. Na úvod každé kapitoly jednotlivé respondenty v krátkosti představím.

Součástí každé kapitoly je tabulka, která poskytuje přehled toho, co jsem za rituály označila. Tabulka je utvořená tak, že je zde zobrazena skupina rituálů – každodenní, v průběhu roku, v přechodových obdobích. Každá ze skupin ještě rozděluje rituály podle toho, na kterém stupni základní školy se odehrávaly – jestli pouze na první, pouze na druhém, nebo zároveň na prvním a na druhém. Pak již u každého respondenta následuje výčet rituálů. Připomenu, že pokud daný rituál zmínil mladý dospělý a zároveň jeho rodiče, v tabulce je zaznamenán rituál jen jednou, a to u mladého dospělého. U rodičů už jsou tedy uvedeny jen ty rituály, o kterých mladý dospělý nehovořil.

4.1 Klára, rodiče Pavel a Martina, prarodič Hana

Kláře je dvacet pět let. Se svými rodiči již nežije, osamostatnila se a za rodiči přijíždí na víkendy. Na základní školu docházela do menší devítistupňové základní školy v místě bydliště. Na střední školu dojížděla na gymnázium, poté se rozhodla jít studovat učitelství prvního stupně, které úspěšně dokončila. Vyrůstala v úplné rodině ještě spolu se starším bratrem Pavlem. Rodiče Kláry spolu žijí v manželství dvacet

devět let. Hana spolu se svým manželem vychovávala dvě děti – Zdeňka a Martinu – maminku Kláry. Se svým manželem žila padesát dva let.

Skupina rituálů	Stupeň	Klára	Rodiče	Prarodič
Každodenní Před odchodem do školy	jen 1.	---	▪ telefon, kontrola	---
	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ příprava školní tašky ▪ podpis ŽK, úkolů mamce do postele ▪ nabádání ke snídání (čaj, pět piškotů) ▪ svačiny tatínek ▪ popohánění z postele ▪ sledování pohádky ▪ zvonek kamarádky ▪ odchod do školy na poslední chvíli 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ loučení s dětmi ▪ probouzení bratrem 	▪ příprava oblečení
Každodenní Po odchodu ze školy	jen 1.	▪ babička a sladkosti	▪ stanovený čas ke spánku	
	jen 2.	▪ napomínání ke spánku	<ul style="list-style-type: none"> ▪ motivace do učení ▪ příprava na přijímačky 	
	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ co bylo ve škole ▪ povídání s tatínkem ▪ piškvorky – odměna za jedničky ▪ pusa na dobrou noc 	▪ hledání věcí na pracovní vyučování	<ul style="list-style-type: none"> ▪ psaní úkolů – rozdělení podle předmětů ▪ kontrola aktovky ▪ povídání a naslouchání ▪ společná večeře ▪ četba

Během roku	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ začátek roku ~ nové oblečení ▪ pročitání vysvědčení ▪ odměna sladká ▪ odměna peněžní ▪ strýc – krácení prázdnin 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ odměna od tety 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ hledání aktovky ▪ vysvědčení – finanční odměna (prarodiče) ▪ třídní schůzka - polštář
Přechodové	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 1. třída - klíčenka 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ aktovka a penál od Ježíška 	---

K výše jmenovaným rituálům přidávám v popisu i běžné činnosti rodiny a autentická vysvětlení (příběhy) pro dokreslení kontextu, ve kterém rituál probíhal.

Každodenní rodinné rituály

Před odchodem do školy

Každodenních rituálů, které se děly předtím, než šla Klára do školy, si vybavila hned několik. Podle výpovědi Kláry se opakovaly spíše po celou dobu základní školy, nelze je přímo oddělit na první a druhý stupeň. Hovoří o rituálech spojených s doháněním restů, o stravovacích návycích, o komunikačních interakcích s rodiči a bratrem.

Co se týče dohánění restů, tak Klára přiznává, že si učení do školy připravovala až ráno. „*Večer jsem to nikdy moc nezvládala, takže jsem ráno měla docela napilno.*“ S tím se pojí i to, že často úkoly a žákovskou knížku dávala podepisovat mamince také ráno. „*Vždycky jsem to nechávala až na ráno mamce do postele, kdy ona ještě trochu spala a já jsem přiběhla s tím, že potřebuju něco nutně podepsat a vrazila jsem jí to do ruky a ona tam udělala ještě ospalá ten podpis.*“ Na podepisování úkolů se nemohla ale spolehnout každý den, protože někdy maminka měla ranní směnu a odcházela do práce. Maminka upřesňuje ranní koordinaci: „*Jeden týden vstávali sami, protože jsem byla v práci, druhý týden jsem byla doma, tak to jsem je tady nějak pacifikovala.*“

Klára vyzdvihovala i stravovací návyky a rituály spojené s jídlem. Obvykle ráno nechtěla příliš snídat, ale rodiče to pokládali za důležité. Tatínek kladl důraz na to, aby vypila alespoň čaj, maminka, aby snědla alespoň pět piškotů. Svačiny jim do školy připravoval tatínek. „*U nás nemazala svačiny maminka, ale tatínek, celou základku, pro bráchu i pro mě. Tím začínal ten den, že jsem ráno přišla dolů do kuchyně, a tam byl hrnek s čajem a připravená svačina do školy.*“

Za zajímavé a pěkné je možné považovat i ranní rodinné interakce a komunikaci. Když byla maminka doma, kontrolovala obě děti, jestli ještě spí a popoháněla je z postele slovy: „*Jste vzhůru?*“. V maminčině nepřítomnosti budil Kláru starší bratr. Přesto v mladším věku maminka kontrolovala děti na dálku z práce: „*Když byli menší a já jsem ráno nebyla doma, tak jsem vždycky ráno volala z práce, jestli vstali a odešli.*“

Klára si každý den s bratrem pouštěla ranní pohádku. „*S mým bráchou jsme se ráno dívali na raniček. Dívali jsme se pravidelně, ještě když jsem chodila do devítky.*“ Společně s bratrem ale do školy nechodili. Bratr chodil rád do školy s předstihem, odcházel dřív společně sousem. Klára chodila do školy na poslední chvíli, též se svojí kamarádkou. „*Další rituál, který se každý ráno opakoval, bylo, že tu ráno zazvonila Maruška a šly jsme společně do školy. A chodily jsme pozdě.*“ Maminka informaci upřesňuje v tom smyslu, jak moc načas si Klára dávala: „*Se svojí kamarádkou chodila zásadně na poslední chvíli, na druhé zvonění. Pája chodil dřív, Klára chodila zásadně, až když na ni ředitel už čekal.*“

Co se týče rituálu loučení rodičů s dětmi, rodiče uvádějí dvě možnosti. Maminka hovoří o popohánění: „*U nás to spíš bylo stylem: „Dělej, dělej, přijdeš zase pozdě.*“ Tatínek Kláry dodává: „*Spíš takovým tím stylem „tak ahoj“.*“

Je tedy vidět, že během poměrně krátkého ranního času se v rodině Kláry rituály objevovaly. Sama Klára byla při rozhovoru překvapená, kolik jich bylo. Můžeme si všimnout, že s ranními rodinnými rituály jsou spojeni oba rodiče, i když každý trochu jiným způsobem, trochu s jinou rolí.

Paní Hana vstávala brzy do práce, děti vypravovala její maminka. U ranních rituálů zmiňuje pouze vždy předem nachystané oblečení a svačinu do školy.

Po odchodu ze školy

Odchod ze školy se pojí s celou řadou rodinných rituálů, tady už je potřeba pamatovat na zohlednění prvního a druhého stupně, protože zde se rodinné rituály měnily. Klára hovoří o rituálech spojených s docházkou do družiny, s psaním domácích úkolů a usínáním.

Celý první stupeň chodila po škole nejdříve do družiny. Z družiny ji vyzvedávala střídavě babička a maminka. Babička s dětmi zůstala doma do doby, než přišli rodiče z práce. Zajímavý rituál se objevoval mezi babičkou a Klárou: *„Když jsme šli s babičkou domů, tak jsme ji s bráchou pravidelně o něco pumpli, něco jsme si nechali koupit, pravidelně jsme něco měli. U pana Havla v hnědé budlině jsme chtěli vždycky lízátko, takový to s tím cukrem.“* Maminka jim sladkosti nekupovala. Komentuje to slovy, které dětem říkala: *„Hele, babičku vohnete, ale mě nevohnete.“* Na druhém stupni již do družiny nechodila a ze školy domů docházela sama.

Odpolední debata rodičů a Kláry o škole probíhala podle ní jako u všech rodin podobně: *„Klasicky se naši zeptali, co bylo ve škole, my jsme jim klasicky odpověděli, že nic.“* Respondentka zároveň vypráví, že pro ni byla velmi důležitá odpolední komunikace s tatínkem, když přišel z práce. *„Pravidelně jsem si s ním povídala nějakou dobu – co se dělo ve škole, co jsem zažila, co mě štve. A vždycky s tatínkem.“* O Kláře se tedy dozvídáme, že rozhovory o škole s jedním z rodičů probíhaly. Spíše se ale často debata týkala toho, jak se ve škole měla, co se jí povedlo více nebo méně.

Po celou základní školu se držel jeden rodinný rituál, který souvisel s dobrým prospěchem. *„U nás bylo takovým zvykem, že když jsme měli v žákovský za sebou pět jedniček, tak to byl piškvorek a dostávali jsme desetikorunu. Když jsme měli celou stránku, tak to bylo s bonusem.“* Stejný rituál zažívala maminka také jako dítě.

Rodiče doplňují, co se opakovaně na druhém stupni vyslovovalo pro motivaci dětí k učení. „*Tím, jak se začali dostávat do puberty nebo do věku, kdy se vědělo, že jednou budou muset začít něco dělat, tak tam to bylo vždycky daný jasně: „Hele, učit se nemusíš, v Motorpalu berou i nevyučení. Osm hodin budeš dělat čudlíky.“ No, to tady znělo dost často.*“

Posuneme-li se k rituálům během večera, tak zde mají rodiče také co říci. Mamince vzpomíná: „*Mně se vybaví, jak jsem vždycky večer hledala věci na pracovní vyučování. Oni přišli, zadali požadavek, já jsem nadávala a šla jsem něco hledat.*“ Převážně na prvním stupni měly děti určený čas ke spánku. „*Večer musely jít spát, takový to, že by se dlouho dívaly na televizi, to ne, to měly danou nějakou hodinu, kdy jsme je prostě honili do postele.*“ Rodiče kladli důraz na to, aby Klára dostatečně spala a nabrala na další den sílu. Podle Kláry ji její maminka chodila napomínat, když byla v posledním ročníku. „*To byly ty klasický věty: „Jdi už spát.“, „Už toho nech a jdi spát.“ Takže mě zaháněla, abych šla spát, ale to už bylo před přijímačkama, kdy to člověk víc řešil.*“ V závěru dne se Klára loučila s rodiči pusou na dobrou noc – spíše s tatínkem než s maminkou, protože ta o to moc podle jejích slov nestála.

U školní docházky Martiny (Kláry maminky) vypráví paní Hana o rituálech spojených s psaním domácích úkolů. Psaní úkolů měli mezi sebou rozdělené – do úkolů z češtiny se více zapojovala maminka, do matematiky tatínek. Podobně jako v rodině Kláry se udržoval rituál povídání. „*Hodně často k nim chodili moji rodiče, skoro dennodenně. Debatovali o všem. A ty děti buď seděly, nebo koukaly na ně a poslouchaly.*“ Rodina hodně dodržovala společný čas a scházení se, večere nebyla výjimkou. Společný den často zakončovali četbou.

Rituály během školního roku

S koncem prázdnin a vědomím nástupu do školy byl spojen hezký rituál mezi maminkou a dcerou. Klára jako dívka začala mít pocit, že potřebuje nutně nové oblečení, a tak začalo přesvědčování maminky, že by si přála něco nového koupit. „*Většinou se to setkalo s úspěchem, to bylo nějak v mamce zakotvený – nový školní rok, nové oblečení.*“

Posuneme-li se během roku dále, dostaneme se k významným událostem spojených se školou, a těmi jsou předávání pololetních a závěrečných vysvědčení. V případě Kláry rodiče dávali najevo svůj zájem. Každý z rodičů reagoval trochu odlišným způsobem. „*Vždycky se koukli na to vysvědčení a řekli: „No, ukaž, no, no, dobrý, dobrý.“ Mamka vždycky řekla: „Dobry, dobry, šikovnej. A usmála se.“* Na tatínkovi bylo podle Kláry vidět emocí víc. V zásadě ale měli oba stejný záměr děti pochválit, každý jak uměl. Podle Kláry to ale s pochvalou příliš nepřeháněli. „*Řekli: „Jsi šikovný“ a tím to haslo.“* Rodiče sdělují, že oslavy spojené s vysvědčením u rodiny nenastávaly. „*Já jsem jim říkala: „Učíte se pro sebe“ a táta jim povídal: „A nemusíte u toho pást krávy.“ A tím to u nás bylo vyřešený.“* Přesto o malé sladké odměny od rodičů děti nebyly ochuzeny, dostávaly čokoládu. Výraznější odměny se ale dostalo od prarodičů. „*Od nich jsme dostávali pravidelně peníze, za pololetní i závěrečné vysvědčení.“* Odměny také děti dostávaly od tety. Dokládá to rodičův komentář: „*To u nás zajišťovala teta. Ta jim hodně často něco kupovala.“*

S velkými prázdninami se pojil jeden hezký rituál. To když se Klára potkala se svým strýcem, který s Klárou pravidelně laškoval a říkal: „*Tak už jenom polovina, už se vám to krátí.“ „No jo, už jenom tolik dní a tolik dní.“*

Rituály v průběhu roku též porovnáme se školní docházkou Martiny a jejího bratra. Maminka Hana spojuje začátek roku především s rituálem hledání aktovky. Za vysvědčení dostávali peněžní odměnu od prarodičů. Na třídní schůzky docházel tatínek. Rituál se pojil s příchodem domů: „*Vždycky přišel domů a už nesl polštářek a říká: „Tak Zdeňku, dej si to do kalhot a bude vejprask. On to všechno převedl do takové srandy.“*

Rodinné rituály v přechodových obdobích

Pěknou symboliku sebou v tomto přechodovém okamžiku vstupu do první třídy nese nákup klíčenky. Z Kláry se stala žákyně, a proto musela mít už svůj klíč od domu. „*Po prvním dnu šli koupit klíčenku – hezkou, koženou, vypadala jako myš. Dostala jsem ji, protože už jsem byla velká, už jsem začala chodit do školy.“* Tatínek komentuje, jakým způsobem dostaly děti školní vybavu do první třídy: „*Tašku jim*

donesl vždycky Ježíšek, když šly do první třídy, oběma, s penálem, s pastelkami a barvičkami. To už měly od Vánoc.“ Paní Hana nehovoří v této souvislosti o rituálech.

Vztah respondentů k probíhajícím rodinným rituálům

V této kapitole se podíváme, jaký vztah měli respondenti k rodinným rituálům. Bude to u rituálů, ke kterým se určitým způsobem emočně vztahovali a hodnotili je.

V každodenních rituálech můžeme číst, že za jeden z nejvýznamnějších rodinných rituálů hodnotila Klára odpolední povídání s tatínkem právě o škole. *„To byl takový největší rituál, který se odehrával skoro každodenně po příchodu ze školy.“* Klára to hodnotí velmi kladně, tyto rodinné rituály dávaly najevo zájem jedince o druhého, o jeho úspěchy i nezdary. *„Pro nás s bráchou ta škola představovala jakousi práci – rodiče chodí do práce, dítě chodí do školy – a je ve stejný pozici, takže bych řekla, že tím, že se ti naši zapojovali a že se ptali, co se v té škole dělo, tak zase projevovali svůj zájem o nás.“* Zároveň jí to pomohlo změnit názor na učitele, na kterého někdy byla našťvaná. *„Tím, že jsem si s tátou povídala a probrala to s ním, tak už jsem druhý den do školy přicházela s takovým smířčím přístupem k tomu učiteli. Neměla jsem v sobě pocit toho, že to je úplný blbec nebo úplná kráva, ale že už jsem byla ovlivněna dost tím tátou, který mi vysvětlil, že to tak třeba úplně není, a já už jsem tak měla podvědomě v sobě, že se asi na toho učitele nemůžu úplně zlobit.“* Z rituálů probíhajících během roku kladně vzpomíná na odměny od prarodičů za vysvědčení. Pravidelně dostávali peníze. *„To bylo dobré, na to jsem se vždycky strašně těšila.“* Negativně vnímala ale rituál, který zavedl její strýc během prázdnin, když jí při každém setkání připomínal, že už se jim prázdniny krátí. *„Říkal to každý rok a já jsem na to byla alergická, když to takhle připomínal.“*

Maminka Kláry emočně popisuje rituál s hledáním věcí na pracovní činnosti. Pro maminku to nebylo jednoduché. *„To si pamatuju, to bylo hrozný. To bylo namáhavý.“* Tatínek hodnotí situace, kdy dětem hrozili s prací v Motorpale. *„Možná to ještě tehdy nechápaly, ale myslím si, že to ten člověk nějak chápe, že ten Motorpal, stát u mašiny, není nic tvůrčího a že to je práce, kterou nechtějí dělat. Nebo takhle – já jsem to měl v sobě zakódovaný.“* Maminka také hodnotí vysvědčení dětí a přístup rodičů k němu: *„My jsme neměli pocit ani je nutit, aby byli lepší. Když přinesli*

dvojku na vysvědčení, tak mně to vůbec nevadilo a neměla jsem pocit je nutit, aby měly tu jedničku.“ U přechodových rituálů maminka hezky vykreslila své pocity v souvislosti se vstupem dítěte do první třídy: *„Bylo mi jich líto, protože jsem si říkala, že ty chudáci neví, co je čeká.“*

Podíváme-li se na prarodiče Kláry, vnímala paní Hana velmi kladně pravidelné společné sezení a povídání s rodinou. *„My jsme měli hezký rodinný život, my jsme se všichni drželi tak pohromadě.“* Hodnotí i otevřenost komunikace. *„U nás se mluvilo o všem, my jsme před dětmi nic netajili.“*

Výchovné momenty a hodnoty

Podle Kláry byl jejich vztah hodně založený na důvěře. *„Naši u nás viděli snahu, že nám to není jedno, takže naopak se nás snažili povzbudit v tom, že když to prostě nevyjde, tak se ten svět nezboří.“* O budování důvěry hovoří také tatínek. *„Musí to být ten osobní příklad, laskavé slovo a pohlazení, aby to dítě ve mně mělo důvěru, že mi to vůbec může říct.“* Dokladem toho může být podepisování žákovské knížky dětmi ve starším věku. *„Když si tu žákovskou náhodou zapomenete nechat podepsat, tak si ji prostě podepište ráno a řeknete nám to, až přijdete ze školy.“*

Jak již bylo zmíněno výše, při psaní úkolů a učení se do školy k tomu nebyli rodiči vysloveně tlačeni. Klára to hodnotí kladně, rodiče jim ponechávali poměrně dost velkou svobodu a zodpovědnost k tomu. Ani z jejich strany nebyla taková kontrola typu: *„Tak máš už všechno udělaný do školy?“* Podle rodičů bylo důležité vymezovat hranice a pravidla. *„Měli jasně daný mantinely – že se učitelce nenadává, že když se nebudou učit, že půjdou do Motorpalu.“* Rodiče kladli důraz na ctění autority učitele. *„Snažili jsme se neshazovat autoritu učitele a to i v případě, že ta její učitelka v první třídě chlastala a my jsme věděli, že chodí ožralá.“* Rodiče se děti snažili vést k pravdě – jak ve vzájemné komunikaci, tak ke školním výsledkům. *„Nevytvářeli jsme jim iluzi toho, že musí být geniální, že je důležitá známka, aniž by věděly, jak se k ní dostanou.“* Věděli, že musí jít dětem příkladem. *„Dítě je bezelstný. Když to dítě nenaučíš lhát a podvádět, tak nezačne. Podle mě děti neměly důvod lhát, když ví, že máma nelže.“*

V rodině paní Hany byla také důležitá oboustranná důvěra. Můžeme to spatřit v komunikaci. V rodině se hodně hovořilo o všem. „*My jsme před dětmi nic netajili. Jako o politice, co se stalo v práci, dění, co jsme vyvedli, to se všechno probralo, ale nikdy jsme neprobírali sex, to bylo tabu.*“ Podobně se hovořilo o případných problémech ve škole. „*Když měly nějaký problém, tak s tím přišly buď samy, nebo jsme to na nich poznaly.*“ Postoj tatínka byl ale mnohdy velmi chápající: „*Táta ten nade vším mávl rukou a nedělal z toho vědu, aby nad nimi dělal závěr a lámal nad nimi hůl. Vždycky řekl: „Hele, ono to nebude tak zlý, já se na to zeptám.*“ Podobně jako rodiče Kláry ctili autoritu učitele. „*Platilo, že učitel měl pravdu. Nikdy u nás nebylo, abychom šli do školy na učitele si stěžovat, žadonit nebo mu jít vynadat. Nikdy nepadlo, že učitel je blbej.*“

Rodinné příběhy

Při popisu rituálů členy rodiny jsme části příběhů mohli zaznamenat. S těch významnějších je třeba ještě připomenout další, které více nebo méně ovlivňovaly realizaci rituálů.

Tatínek vypráví příběh, kdy se rozhodl, že na třídní schůzky přestane chodit. Většinou se od učitelů dozvěděli, že je zrovna nepotřebují. „*Po jedný takový schůzce, kdy jsem si připadal jako blbec, jako ten rodič, který chce za každou cenu slyšet, že jejich dítě je geniální a dělá mu to strašně dobře, tak jsem si řekl, že už tam prostě nepůjdu.*“

Rodiče i svým jednáním vyjadřovali podporu škole. Klára vypráví: „*Když byla třeba nějaká školní akademie, tak u nás šli naši nebo aspoň taťka, protože ten měl pak odpoledne víc času než mamka.*“ Vyjadřovali škole podporu i jiným způsobem. „*Byl potřeba do školy vánoční stromeček nebo ho nějak přidělat, tak taťka to nějak vymyslel a přidělal ten stromeček.*“

Paní Hana vypráví příběh své dcery Martiny, když docházela do první třídy. „*Ona měla tu učitelku Kučerovou, ta byla taková mírná, jemná učitelka. Na rodičáku mi vždycky říkala, že z kraje třeba řekla dětem, ať si otevrou stránku na straně pět. Tak Martina vstala a všem nalistovala stranu pět. Když jí řekla, ať se vrátí na své*

místo, tak neslyšela. Ona to všem dětem nalistovala, byla takový organizátor, trvalo to asi do Vánoc. Ona s ní měla trpělivost.“

Všechny tyto výše zmíněné jevy vytvářejí jednotný celek života rodin, dávají rodinám podobu a zaujímají v jejich životě významné místo. I ve zdánlivě jednoduchém a prostém příběhu je obsažena nesmírně bohatá zkušenost, kterou si rodina nese.

4.2 Magdaléna, rodiče Marie a Pavel, prarodiče Marie a Ladislav

Magdaléně je dvacet dva let. Stále bydlí se svými rodiči, i když teď převážnou část času přebývá v Českých Budějovicích, kde studuje vysokou školu. Na základní školu zpočátku dojížděla z okolní vesnice, od druhého stupně se rodina přestěhovala do městečka, kde se škola nachází. Magdaléna vyrůstá v úplné rodině spolu se dvěma bratry – Pavlem a Petrem. Rodiče Magdalény spolu žijí v manželství dvacet čtyři let. Marie a Ladislav vychovávali dvě děti – Ladislava a Marii – maminku Magdalény. V manželství žijí padesát pět let.

Skupina rituálů	Stupeň	Magdaléna	Rodiče	Prarodiče
Každodenní Před odchodem do školy	jen 1.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ popohánění k činnosti ▪ dobíhání autobusu ▪ pravidelná snídane ▪ svačiny od maminky ▪ doprovod bratra do školky 	---	---
	jen 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ spěch do školy ▪ svačiny 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ volání telefonem 	

Každodenní Před odchodem do školy	1. a 2.	---	<ul style="list-style-type: none"> ▪ loučení: pusa a křížek 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ popohánění k činnosti ▪ s kamarády pěšky do školy ▪ oblékání, snídání ▪ loučení: pusa, napomenutí
Každodenní	jen 1.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ chození mamince naproti ▪ vlastní prostor, rozdělené šuplíky 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ čtení a psaní s maminkou 	---
Po odchodu ze školy	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Co bylo ve škole ▪ řazení školních pomůcek ▪ komentář před spánkem 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ četba, modlitba ▪ komentář k usínání 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ oběd, spánek ▪ společná večeře ▪ příprava oblečení ▪ učení do tašky ▪ čtení, modlitba
Během roku	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pročitání vysvědčení ▪ třídní schůzky – doprovodný komentář 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ hromadné sdělení informací z třídní schůzky 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ prohlížení vysvědčení ▪ třídní schůzky – společná debata
Přechodové	1. a 2.	---	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 1. třída – focení před ZŠ 	---

Postup textu je stejný jako u první rodiny. Protože o rituálech vyprávěli jednotliví členové rodiny, přirozeně je doprovázeli částmi rodinných příběhů, výchovných postupů a hodnot. Kontext proto zachováváme i zde.

Každodenní rodinné rituály

Před odchodem do školy

Každodenní rituály, které se odehrávaly předtím, než šla Magdaléna do školy, se výrazně lišily během prvního a druhého stupně. Velkou roli hrálo dojíždění, které se na prvním stupni odehrávalo, na druhém nikoliv. Magdaléna hovoří o rituálech spojených se vstáváním, s dojížděním, se stravováním, doplňuje i častou komunikaci mezi rodičem a dětmi.

Během prvního stupně byly děti nuceny brzy vstávat. Maminka je budila před šestou hodinou, o půl sedmé jel autobus. Rána byla často podle Magdalény doprovázena slovy maminky: „*Vstávej, nebo ti ujede autobus.*“, „*Já tě tam nepovezu.*“ Děti pravidelně snídaly, svačiny jim připravovala maminka. Magdaléna pravidelně doprovázela mladšího bratra do školky a pak čekala v přespolní třídě. Podle maminky loučení probíhalo. „*Pusa a případně křížek na čelo.*“

Když byla Magdaléna na druhém stupni, došlo ke změnám. Rodina se přestěhovala. Z toho plynulo to, že vymizelo cestování autobusem, tím pádem i velmi brzké vstávání. S rostoucím věkem Magdalény a zaměstnáním maminky měla na starost ranní výpravu do školy později Magdaléna. Svačiny si v tomto období připravovaly děti samy. Chvatům se nevyhnuly ale ani tady. „*Protože v tom chvatu, kdo je nejbliž škole, chodí nejdýl, u nás to platilo teda.*“ Maminka dodává rituál spojený s ránem, když se vypravovaly samy - každý den ale volaly mamince. „*A ted' neměly třeba támhle to a támhle to a to se žhavl mobil denně.*“ Tatínek se do ranních rituálů nezapojoval, protože již brzy odjížděl do práce.

O rituálech spojených s odchodem do školy hovoří i rodiče Marie – maminka Magdalény. Děti též brzy vstávaly, protože chodily do školy z okolní vesnice pěšky. Opět si můžeme všimnout rituálu spojeného s popoháněním k činnosti. Rána provázely opakovaně věty typu: „*Dělej, jez, kluci ti utečou.*“ Rána provázelo též oblékání a pravidelné snídání. Děti vyprovázela maminka. Odchod byl spojený s pusou a napomenutím „*Nezlob*“, „*Nedělej lotroviny*“.

Po odchodu ze školy

Čas po škole se pojí s dalšími rodinnými rituály, opět zohledníme první a druhý stupeň. Magdaléna hovoří o rituálech s odjezdem domů, s psaním domácích úkolů, s podepisováním žákovské knížky, s přípravou do školy, s povídáním o škole.

Magdaléna nedocházela do družiny. Po škole ji vyzvedávala maminka. „Vždycky jsem jí chodila naproti – to znamená, že jsem šla od školy kousek a došla jsem na konec Batelova a ona jela autem a tam mě pak nabrala.“ Když se přestěhovali do Batelova, chodila ze školy sama pěšky.

Když Magdaléna hovoří o domácích úkolech, sděluje, že hodně vnímala, když dostala svůj stůl a možnost pracovat. „Když prababička umřela, mohla jsem mít vzadu v sednici svůj prostor.“ Do té doby psala úkoly v kuchyni. Také měli s bratrem rozdělená šuflata u stolu. „Já jsem měla první dvě šuflata, druhý dvě byly bráchovi.“ Speciálně se jim věnovala maminka při děláních úkolů na prvním stupni. Především s nimi četla a psala. Komentuje to slovy: „Já jsem je dusila, že jsem jim hned neřekla, kde udělali chybu. Museli si na to přijít sami. Četli větu v tom slabikáři a to bylo: „Vem to ještě jednou, jo?“ „A co zase?“ Vztekali se. Podobně tomu bylo u psaní, tam jsem byla na ně asi taky jako pes.“

Zájem o školu ze strany rodičů byl. „Jojo, to bylo: „Co bylo ve škole?“ Více si ale povídala s maminkou. S tatínkem příliš dlouhé debaty neprobíhaly. „Vím, že tatka přišel z práce, najedl se, mamka mu to ohřála. Ale že by se ptal.“ Magdaléna měla jeden rituál týkající se nachystání pomůcek na další den. Pečlivě měla seřazené učení, co který den potřebuje. „Mohla jsem se pak vlastně chystat i po tmě, protože jsem věděla, že první tři sešity jsou na pondělí.“

Konec dne byl většinou zakončený maminčinými slovy: „Umýt se, nachystat se a spát.“ Obdobnými slovy to potvrzuje i maminka: „A spát.“ „Zavřít oči a spát.“ „Nebo jsem jim řekla, že si nechám otevřené dveře a jak nebude už klid, tak bude zle.“ Podle maminky byl spánek nutný, protože museli brzy vstávat. Ráno by pak těžko vstávali a během dne by jim to chybělo. Rodiče ještě oproti Magdaléně doplňují pravidelnou večerní modlitbu a také informaci, že se před spaním četlo.

U maminky Magdalény byl prvním rituálem po příchodu domů oběd a spánek, protože s bratrem brzy vstávali a byli unavení z cesty. Večer jedli společně u jednoho stolu. V rodině se o problémech hovořilo. Večer jim také maminka pravidelně chystala oblečení. Učení do tašky si připravovali sami. V závěru dne se jim pouštěly pohádky nebo se jim četlo, před usnutím si klekli a pomodlili se.

Rituály během školního roku

Co se týká vysvědčení, Magdaléna přinášela povětšinou jedničky. Komentáře byly obdobné těmto: *„Tak hezký to máš.“* Maminku u toho provázely emoce: *„Mamince se zastřelo radostí oko, poslzelá si nad tím a to bylo tak asi všechno.“* Na druhém stupni přinesla sem tam dvojku. Rodiče to komentovali slovy: *„Jsou to tvoje známky, učíš se pro sebe, neučíš se pro mě.“* Maminka se nevyjadřuje k emocím, ale pochvalu zmiňuje taktéž. *„Normálně se to přineslo, popovídalo se o tom, pochválilo. „Mohlo by to být lepší“ třeba ještě u těch dvojek. Pochlubily se babičkám a bylo.“*

Na třídní schůzky docházela povětšinou maminka. Odchod na schůzku provázela slova: *„Počkej, až já se tam na Tebe něco dozvím.“* Maminka zase doplňuje, jak dětem informace z třídních schůzek předávala vždy dohromady.

U maminky Magdalény můžeme zmínit rituál s prohlížením vysvědčení. Bylo doprovázeno pochvalou, sladkou odměnou nikoliv. *„Tak přinesli vysvědčení, a když to stálo za pochvalu, tak byla pochvala, ale že by nějaké materiální zvýhodnění nastalo, to jako nebylo.“* Podle tatínka bylo takovou odměnou za ukončený ročník prázdninový rodinný výlet.

Rodinné rituály v přechodových obdobích

U přechodových období můžeme zmínit pouze jeden rodinný rituál spojený s první třídou – podle rodičů se s každým dítětem pravidelně fotili před základní školou. Prarodiče Magdalény, rodiče Marie, rodinné rituály spojené s přechodovými obdobími nezmiňovali.

Vztah respondentů k probíhajícím rodinným rituálům

Některé z rituálů Magdaléna hodnotila a vyjadřovala k nim vlastní názor. Můžeme uvést například její nechuť procvičovat psaní a psaní za trest. „*Maminka mě nutila přepisovat nějakou knížku, to vím, že jsem nesnášela.*“ Maminka se k tomu také vyjadřuje, hodnotí rituál spojený se čtením a psaním. „*Já jsem to považovala za důležité, aby věděli, co čtou. Ale mělo to snad své výsledky.*“ Také si z rodinných rituálů ze školní docházky uchovala Magdaléna smysl pro přípravu. „*To si myslím, že mi tak nějak zůstalo, že mi to v podvědomí rezonuje. Naučila jsem se, že je to nutný, že se to tak dělá. Že se člověk musí nachystat na ten druhý den.*“ S lítostí mluví o absenci společného rodinného setkání během dne. „*Je to věc, která mi hrozně chybí a přijde mi to jako věc, která je potřebná pro život, prostě si sednout, být večer třeba na pět minut, vždyť nemusíš rozebírat litanie, ale prostě říct zítra je sobota, tak pojďme, budeme pracovat.*“

Rodiče Marie nehodnotí jednotlivé rituály, ale spíše hodnotí podporu svých dětí, která se odrážela i v rodinných rituálech. Rodiče mají pocit, že domácí zázemí splňovalo podmínky, aby školu zdárně ukončily. „*Z naší strany jsme jejich vzdělání plně podporovali, protože jsme věděli, že ten další život je potřeba nastoupit s vědomostmi, aby se uplatnily.*“

Výchovné momenty a hodnoty

Podle Magdalény byl vztah s rodiči založen na důvěře. Příkladem toho může být, že se Magdaléna nebála za rodiči přijít a ukázat jim poznámku v žákovské knížce. Na druhém stupni přinesla sem tam dvojku. Rodiče to komentovali slovy: „*Jsou to tvoje známky, učíš se pro sebe, neučíš se pro mě.*“ Maminka komentuje jejich důraz na učení se pro sebe. „*To je strašně důležité. Vzdělání je důležité primárně. Je potřeba si ho udržovat celý život. Ne třeba pořád chodit do školy, ale stále o něčem přemýšlet a pořád ten mozek trénovat. A v tom ty děti podpořit a vést, že je potřeba neustrnout.*“ Rodiče zdůrazňovali nutnost plnění povinností ze strany dětí. „*Dítě nastoupilo jednou do školy a já přece nejsem ta, která mu bude ořezávat tužky. Když třeba neměly pero nebo jim něco došlo, tak se to koupilo, ale přece já se jim nebudu starat o tohle, to jsou jejich povinnosti.*“ Magdaléna zdůrazňuje autoritu

k učitelům. „Pro mě byl učitel někdo. Doma mi mamka říkala, že paní učitelka je tam od toho, abych ji poslouchala.“

Rodiče se snažili, aby si děti byly vědomy své hodnoty. Maminka říká: „Vždycky jsem jim říkala, že agresori být nesmí, nesmí napadat, ale bránit se musí. Když na tebe někdo vletí, tak se musíš bránit.“

Podobně o tom hovoří tatínek Marie, Ten ji vedl k tomu, aby dokázala ve třídě obstát. „Vedl jsem ji k tomu, aby se dokázala bránit a aby byla sama aktivní. Takové byly naše snahy, aby ty děti obstály mezi ostatními. Aby to nebyly nějakí otloukánci, to nejde. V té společnosti si každý musí najít nějaké místo a dokázat si ho obhájit.“ Zároveň rodiče ke školním výsledkům dětí přistupovali střdmě. „My jsme z nich žádné premianty nedělali. Přáli jsme si, aby do sebe absorbovali ty vědomosti, které budou nutně potřebovat.“ Rodiče ctili autoritu učitele. Nikdy dětem neříkali o učiteli špatné věty a neshazovali ho. Učitel měl u nich respekt, rodiče souhlasili s jeho přístupem.

Rodinné příběhy

Jak bylo uvedeno výše, na prvním stupni se okolnosti vázaly na autobus a jízdní řád, proto bylo potřeba se ráno příliš nezdržovat. Magdaléna vypráví vystihující příběh: „Vím, že jsme kolikrát dobíhali autobus, pamatuju si na hrdinský výkon, mamka běží s tou aktovkou v ruce, já za ní a ona chytá ten autobus a já za ní „mamí, mamí“.“

V souvislosti s odchodem ze školy vypráví příhodu, která pro ni maminka nepřijela. „A jednou se stalo, že pořád nejela a já šla a šla a došla jsem ty tři kilometry až do Švábova. Dělal jsem hroznou chudinku a byla jsem hrozně ublížená a ona se smála – přišla mi naproti na začátek Švábova, vyhlížela mě z okna a potom, když přišla, tak se smála. Asi jsem dostala tehdy nějakou pochvalu, že jsem to zvládla, nebo něco takovýho.“

Tatínek Marie vypráví příhodu v souvislosti s třídní schůzkou. „Kdybych to chtěl opepřit, tak bych řekl, že jsme jednou jeli na rodičovské sdružení a po rodičovském sdružení jsme zašli k Hradeckům na pivo. Jeden pán, co bylo

v Batelově, povídá: „Hoši, v Rohozné jsou doplatky“ Tak to byl signál – sedli jsme do auta a jeli do Rohozné na doplatky. Tam jsme dostali pohoštění a domů jsme přijeli se zpožděním.“

4.3 Lukáš, Michala, Jiří, rodiče Jaroslava a Jiří, prarodiče Marie a Jaroslav

Lukášovi je dvacet sedm let, Michale dvacet pět let a Jiřímu dvacet tři. Lukáš již se svými rodiči nebydlí, Michala s Jiřím ano. Lukáš a Michala dokončili vysokou školu, Jiří ji ještě studuje. Základní školu navštěvovali v místě bydliště. Všichni tři vyrůstali či ještě vyrůstají v úplné rodině. Rodiče Lukáše, Michaly a Jiřího spolu žijí v manželství dvacet osm let. Marie a Jaroslav vychovávali tři děti – Marii, Jaroslavu, Zdeňku. Jaroslava je maminkou Lukáše, Michaly a Jiřího. Vyrůstali v úplných rodinách, se svým manželem žije Marie v manželství padesát pět let.

Skupina rituálů	Stupeň	Lukáš, Michala, Jiří	Rodiče	Prarodiče
Každodenní	jen 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ příprava učení ▪ brzké vstávání - učení 	---	<ul style="list-style-type: none"> ▪ s dětmi z vesnice na autobus
Před odchodem do školy	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ probuzení maminkou ▪ příprava svačiny ▪ loučení: plácnutí, komentář ▪ do školy s dětmi 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ dovoz do školy ▪ loučení: pusa 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ příprava oblečení ▪ loučení: pusa, podpora ▪ příprava svačiny
Každodenní Po odchodu ze školy	jen 1.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ doprovod babičkou ▪ dodržování vzdálenosti ▪ babička a sladkosti ▪ psaní diktátů 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ příprava penálu 	---

Každodenní Po odchodu ze školy	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ psaní úkolů ▪ kontrola známek ▪ psaní známek do deníku ▪ co bylo ve škole ▪ komunikace - známky 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ odvoz autem ze školy 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ debata o škole
Během roku	1. a 2.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pročitání vysvědčení ▪ třídní schůzky – polštář ▪ prázdniny - opakování 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ závěrečné vysvědčení – odměna - večere 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ prohlížení vysvědčení – pochvala
Přechodové	1. a 2.	---	---	---

Každodenní rodinné rituály

Před odchodem do školy

Chlapci hovoří v souvislosti s ránem o přípravě aktovky. Příprava se lišila v průběhu školní docházky. „*Na prvním stupni jsem to asi musel ještě dělat večer před tím povinně, když jsem byl už starší, tak jsem si k nevůli tatky připravoval tašku až ráno.*“ Na druhém stupni vstával Lukáš s Jiřím dřív a učili se místo odpoledne. Pravidelně je budila maminka. Ta taktéž připravovala dětem svačinu. „*Pamatuju si zabalené rohlíky.*“ Do školy odcházeli společně ještě s dalšími dětmi z paneláku. Rozloučení s rodiči bylo specifické: „*To bylo plácnutí si rukama. Pusa ne, ale to plácnutí jo.*“ Lukáš dodává: „*To je jak když se hraje NHL a říká se: „Pojď, kámo, pojď, jsi do toho.*“ Rodiče v rozhovoru potvrzují rituály, o kterých hovoří Lukáš spolu se sourozenci, některé doplňují. Sourozenci hovořili, že do školy docházeli pěšky, rodiče však zmiňují variantu, kdy je do školy vozili. „*Protože jsme oba dělali, takže jsme je tam dovezli a pak jsme jeli do práce.*“ Docházelo ke kombinaci obojího. Při loučení sourozenci zmiňovali, že pusa nebyla, rodiče o ní však hovoří. „*Před školou jsme jim dali pusu a plácali jsme rukama.*“

O rituálech spojených s odchodem do školy hovoří i rodiče Jaroslavy – maminka Lukáše, Michaly a Jiřího. Ráno děti vypravovali jejich prarodiče. Rodiče

museli brzy do práce. Oblečení měly děti připravené od maminky. „*Každá měla svoji kupičku.*“ Ráno probíhalo opět ve svižném tempu. Rodiče se s nimi loučili pusou a slovy: „*Jděte a nějak to zvládněte.*“ Na prvním stupni docházely do malotřídky v místní vesnici, na druhém stupni začaly jezdit autobusem do Batelova. Na druhém stupni se ráno vypravovaly samy, svačiny jim však maminka stále připravovala.

Po odchodu ze školy

Čas po škole se pojí s dalšími rodinnými rituály, zohledníme první a druhý stupeň. Sourozenci hovoří o rituálech spojených s cestou domů, s psaním domácích úkolů, s podepisováním žákovské knížky, s přípravou do školy, s povídáním o škole.

Sourozenci do družiny nechodili, do příchodu rodičů je hlídala babička. Lukáš s Michalou jako sourozenci starší chodili domů sami, Jiřího vyzvedávala ze školy babička. „*Jiříkovi vadilo, že musí chodit s babičkou, tak chodil patnáct metrů před ní.*“ Na náměstí na ni ale počkal, protože vyžadoval od babičky sladkost. „*Vím, že mi vždycky v zelenině kupovala nějaké fruko nebo tak.*“ To komentuje Michala: „*Vždycky, když měla babička po důchodu, tak nám kupovala Kinder vajíčko nebo jinou mlsku.*“ Rodiče doplňují informaci, že sourozenci nechodili stále sami domů, také se opakovaly situace, kdy pro ně tatínek jezdil autem. „*Aby nemuseli chudáčci chodit pěšky, když jsem byl doma. Když každý končil jinak, tak jsem tam jel dvakrát-třikrát.*“

Co se týče psaní domácích úkolů, tak to se lišilo podle toho, zda už byl tatínek doma nebo ne. Když nebyl, tak si úkoly hned nedělali a nešli se učit, ale prvně si pustili film. „*Protože to bylo volnější, když byl tatka v práci.*“ Film si ale nepouštěli, když byl tatka doma. Takový scénář probíhal tak, že se naobědvali, pak umývali nádobí a poté dělali věci do školy. O víkendu hodně psali diktáty a počítali příklady. Maminka zmiňuje počítání příkladů navíc a psaní diktátu již během týdne. Příklady jim tatínek připravoval dopředu, děti je měly nachystané, i když nebyl doma.

Kontrola úkolů ze strany rodičů byla výrazná především na prvním stupni. „*Na druhém stupni už to bylo volnější. Druhým stupněm to hodně povolilo, pak už to bylo hodně na nás. Co se týče známek, tak to ne, to tatka kontroloval pořád.*“ Tatínek si

psal známky do deníčků. Děti mu žákovskou knížku ukázaly a on si to přepsal. „*Hlásili jsme známky každý den, zapisoval si to asi po týdnu.*“

Komunikace o škole se hodně vztahovala na známky. „*Když byly většinou ty jedničky, tak nebylo moc co k řešení.*“ Michala to komentuje slovy, že se příliš nebavili, co přesně bylo ve škole. Otázku ale podle Lukáše pokládal: „*Co ve škole?*“ „*Nic*“ *To ho strašně štvalo, ale asi takhle.*“ Komunikace o škole probíhala podle rodičů buď autem ze školy, nebo když přišli domů. „*Známky, to bylo v první řadě a pak oni už nebyli tak sdílní, co se tam dělo.*“

Informace ohledně přípravy pomůcek do školy byla zajímavá, když byly děti menší. Tatínek říká: „*Připravil jsem jim penál, všechny tužky byly nabroušený jako ostrí, každý den jsem jim to přebroušoval. Kružítka, tužky, to všechno muselo být.*“ V pozdějším věku už si to hlídaly samy, to tatínek pouze kontroloval.

V souvislosti s příchodem hovoří rodiče Jaroslavy o komunikaci. Na školu se ptali. „*Tak samozřejmě se rodiče zajímali o jejich kamarády a o přístup učitele, jestli neměly nějaké problémy, jestli je to učení baví nebo nebaví.*“ Úkoly si děti dělaly samy. „*Holky byly celkem rozumný, nebylo moc potřeba je k úkolům nutit.*“ Dozor nebyl potřeba, úkol stačilo překontrolovat.

Rituály během školního roku

Co se týče rituálu prohlížení vysvědčení, tak se rodiče vyjadřovali slovy: „*Dobrý.*“ S legrací Lukáš přidává častý komentář tatínka: „*Máš chování velmi dobré, není to dvojka?*“ Rodiče zmiňují odměny v souvislosti s vysvědčením: „*Minimálně na konci školního roku jsme vždycky chodili na večeri. Od dědy určitě dostávali peníze.*“

Na třídní schůzky docházel podle rodičů převážně tatínek. Po příchodu domů byly reakce většinou takovéto: „*Říkal jsem: „Nic moc“, „Dobrý a může to být ještě lepší.*“ Děti třídní schůzky braly spíše v legraci. „*Dávali jsme si do kamaší ze srandy polštář.*“

Opakování učiva během prázdnin se v této rodině konalo. „*To jsme měli sešůtky s příklady.*“ Opakovaly se ale jenom hlavní předměty – matematika a český

jazyk. Tatínek se na to pečlivě připravil. Podle Lukáše nakoupil i vlastní učebnice, měl cvičební češtiny, matematiky, sbírky diktátů a podobně. Od rodičů se dozvídáme přesněji, jak to bylo s učením o prázdninách – první měsíc měly děti volný, pak už se učily. Měly napsané příklady na každý den. Kdy úkoly během dne splní, bylo na nich.

U Jaroslavy můžeme zmínit u rituálů v průběhu roku rituál s prohlášením vysvědčení. Za vysvědčení rodiče děti pochválili, ale odměny nebyly. „*Nedělala se to z toho světová událost.*“ Smyslem bylo podle rodičů zachovat tu filosofii, že se učí pro sebe.

Rodinné rituály v přechodových obdobích

Rodinné rituály spojené s přechodovými obdobími jsem z povídání respondentů nezaznamenala.

Vztah respondentů k probíhajícím rodinným rituálům

Během rozhovoru sourozenci rituály hodně hodnotili a vyjadřovali se k nim. Výrazně emočně se vztahovali především k známám a motivaci pro učení, to se pak odráží i v rodinných rituálech. Jiří komentuje tatínkův zájem o známky a jeho smysl učení takto: „*Tam byla moc velká motivace na ty jedničky, aniž by se zajímalo o to, jestli tomu rozumíš nebo ne, čímž pádem já jsem měl vždycky samé jedničky, ale škola mě nebavila.*“ Lukáš oponoval tím, že to nebylo tatínkou, ale školským systémem. Jiří odlišoval přístup na prvním a druhém stupni. „*Na prvním stupni nad tebou musel být ten bič, jinak bychom se neučili, ale tak nějak to vůbec nebylo směřovaný tím směrem, že by to člověka mohlo třeba bavit.*“ Michala se domnívá, že se tatínek mohl víc zajímat o to, proč třeba trojku dostali. Podle ní ho vždycky zajímala jednička. Podle ní bylo těžké být v každém předmětu nejlepší. „*Nepolevoval v tom, že mě to třeba nebaví, že tomu nerozumím, musela jsem mít ty jedničky. Že ho třeba nezajímalo, že nikdy nepůjdu studovat chemii, že nikdy nepůjdu studovat fyziku.*“ Lukáš to hodnotí jako „*sběrači jedniček.*“

Zároveň ale hodnotí tatínkův přístup kladně. Lukáš říká: „*Asi si myslím, že to bylo nastavené dobře. Táta byl hrozba. V předškolním věku a část prvního stupně byl*

jak dráb, pak se to v nás zažilo a jelo to až do teď.“ Jiří vyjadřuje podobný názor: *„Neviděl bych to v tom negativním smyslu, že by to byla vojna nebo tak. Ať má člověk nějaké předpoklady nebo ne, tak nějaké minimální mít určitě bude a velký vliv na to má ten dril.“* Podle Jiřího umožňoval zavedený systém podílet se na úspěchu dítěte a usnadnění mu cesty ke vzdělání. *„Kdybychom měli volnou ruku a nechalo se to na té základce, tak nevím. Možná bychom se na gympl dostali, ale určitě ne tak s přehledem a ne tak jednoduše.“* A to vše se odráželo v rodinných rituálech.

Otec Jaroslavy se vyjadřuje ke kontrole dětí. *„Když je na dítě spolehnutí, tak to dítě už ví a nepotřebuje takového neustálého dohledu. U takového člověka se vyplatí ponechat mu psychickou svobodu, aby taky vědělo, že není podřízený člověk, ale že má také svoje představy. Zdravé děcko nemusí rodiče pořád k něčemu dohánět, protože to malého člověka víc rozčiluje, když mu stále připomínají něco, co on ví, udělá a je na něj spolehnutí.“* Nacházíme zde odlišnosti tedy v přístupu rodiny Lukáše, Michaly a Jiřího.

Výchovné momenty a hodnoty

V souvislosti se známkami citujme tatínkovu oblíbenou frázi: *„Moje oblíbená fráze byla, když dostali dvojku nebo něco horšího, což se teda moc nestávalo: „Jak to že jsi dostal dvojku?“ A Michala nebo někdo odpověděl: „Já jsem se učil“ a já: „To mě nezajímá, to se třeba neuč, ale musíš mít jedničku.“* Druhá oblíbená a často opakovaná věta se týkala pochvaly: *„Když nadávám, to je jak když chválím.“* Kontrola známek probíhala každý den.

Rodina se hodně přizpůsobovala školním úspěchům dětí a zmiňované rituály to potvrzují. Rodiče po dětech chtěli maximální výsledky a snažili se jim k tomu vytvořit dobré podmínky.

Podle tatínka Jaroslavy se rodiče snažili v dětech rozvíjet zodpovědnost a smysl pro práci. *„Děti měly povinnost, vůči sobě a vůči rodičům a věděly, že kdyby se zvlčily nebo nedělaly to, tak by to ty rodiče trápilo. Rodiče byli spolehnutí na děti a děti zase na rodiče.“* Zároveň se snažili budovat důvěrné vztahy. *„Když si věří, tak potom už ta povinnost není tak tvrdá, když to dítě pochopí, že to nedělá pro rodiče, ale že to dělá pro sebe.“*

Rodinné příběhy

Lukáš v rozhovoru přidává příběh o tom, jak se zranil ve škole a tatínek šel pro něj do školy. *„Jednou si pamatuju, že šel taťka kvůli mně do školy. Chytli jsme se s Novákem a on se tak blbě ohnal a dal mi do nosu a tekla mi krev. Jako nic, ani jsme se nervali, to bylo jen takové pošťuchování, tak jak to kluci dělaj. Učitel viděl, že mi teče krev, tak se to řešilo. My jsme se snažili říct, že fakt nic nestalo, že to byla náhoda. A vím, že na mě taťka potom čekal, protože mu volali ze školy.“* I tatínek vypráví příhodu, když se s Lukášem učil číst. *„Vzpomínám si, když se Lukáš učil číst a já jsem měla třeba po noční, tak on četl a já jsem u toho usnul a pak jsem se vzbudil a říkám: „Čti“ a on: „Já už jsem to přečetl“. Já: „Tak znova“. A já jsem třeba zase usnul a on musel třeba čtyřikrát přečíst to samý.“*

Tatínek Jaroslavy zase líčil příhodu, kterak jednou dětem kvůli velkému množství sněhu nejel do školy autobus. Neexistovalo, aby děti nešly do školy z důvodu, že jim nejel autobus. Děti podle něj nenapadlo, aby šly domů, už tu povinnost v sobě měly.

4.4 Souhrnná analýza

V následující kapitole jsem se soustředila na souhrnnou analýzu všech rodin a jejich rodinných rituálů. Pokusila jsem se jednotlivé rodiny a jejich rituály porovnat, hledat mezi nimi podobnosti a odlišnosti. Budu pracovat s rituály ve všech zmíněných kategoriích – tedy s rituály každodenními, vyskytujícími se během roku a rituály v přechodových obdobích.

Zároveň jsem pokládala za důležité roztřídit rituály podle určitých třídících hledisek kromě časových, které se díky práci s rozhovory ukázaly jako významné. V příloze uvádím tabulky s rituály jednotlivých rodin. Každý rituál je označený podle třídících hledisek.

Typy rituálů

Prvním hlediskem jsou samotné rituály. U těch rozlišuji čtyři typy. Prvním typem jsou rituály, které se přímo dotýkají školy. Příkladem může finanční odměna od prarodičů za vysvědčení dítěte – dítě vykonalo ve škole určitou práci a výsledek práce je prarodiči odměněn. Druhým typem jsou rituály, které se týkají pouze samotné rodiny a na instituci školy se neváží. Jako příklad uvedu ranní sledování televizní pohádky Klárou a jejím bratrem. Posledním typem jsou rituály, které jsem označila jako volně spojené. Za ty pokládám rituály, které se školou nejsou přímo spojeny, zároveň však škole pomáhají a podporují ji. Příkladem může být rituál s popoháněním dětí ve vstávání, aby do školy přišly včas, příprava svačiny, aby ve škole nebyly o hladu a měly energii pracovat, a podobně. Čtvrtý typ je sloučením rituálu čistě rodinného a rituálu volně spojeného se školou, respektive takto označený rituál spadá do obou typů zároveň.

Osoby účastníci se rituálů

Druhým hlediskem jsou osoby, které se rituálů účastní. Může jít o rituály, kterých se účastní jen maminka, jen tatínek nebo jenom děti. Většinou se však rituálů účastní více členů najednou a to v různých kombinacích (dětí a matka, děti a otec, oba rodiče a děti). Do rodinných rituálů zasahují ale též širší rodinní příslušníci, nejčastěji prarodiče, ale také tety a strýcové. V neposlední řadě blízcí kamarádi.

Nejprve podle takovýchto hledisek budeme pracovat s rodinami co do počtu rituálů a v další části s nimi budeme pracovat ještě podrobněji.

Zastoupení typů rituálů u jednotlivých rodin

V níže uvedené tabulce uvádím souhrnné počet a výskyt rituálů u jednotlivých rodin. V tabulce je uveden celkový součet, ale také zastoupení rituálů v jednotlivých typech.

Rodina	Počet rituálů celkem	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodina Kláry	29	14	11	2	2
Rodina Martiny	9	5	1	3	---
Rodina Magdalény	21	8	11	1	1
Rodina Marie	11	3	5	2	1
Rodina Lukáše a sourozenců	22	13	5	---	4
Rodina Jaroslavy	6	2	3	---	1

Pohledem do tabulky zjistíme, že nejvíce rituálů jsme označili v rodině Kláry, přes dvě desítky také v rodině Magdalény a Lukáše a jeho sourozenců. Jednotlivé typy rituálů mají své zastoupení v každé rodině kromě rodiny Martiny, ve které jsem neoznačila žádný z rituálů za čistě rodinný a zároveň volně spojený a v rodině Jaroslavy a Lukáše a jeho sourozenců, kde jsem nezaznamenala žádný rituál čistě rodinný. V rodině Kláry je zastoupeno nejvíce ze všech v rituálech spojených se školou. Společný počet mají v rodině Kláry a Magdalény v rituálech volně spojených. Je jich ale o něco méně než je rituálů spojených se školou v rodině Lukáše a jeho sourozenců. Celkově je menší počet rituálů zastoupen u rituálů čistě rodinných a rituálů rodinných a zároveň volně spojených.

Shrnutí:

U rodin mladých dospělých bylo zaznamenáno rituálů nejvíce. Z vyprávění prarodičů jsem rituálů zaznamenala méně, ale může to být také tím, že byl zmíněn pouze pohled z jedné strany, kdežto u mladých dospělých byly rituály doplňovány ještě jejich rodiči. Věřím, že mohla nastat i taková možnost, že jim některé z rituálů, které zmiňují mladí dospělí nebo jejich rodiče, přišly samozřejmé a jenom o nich nemluvili.

Jednotlivým typům rituálů ve vzájemném porovnání rodin se budeme věnovat v další části textu.

Zastoupení osob v rituálech rodin

Nyní zde představím, jaké osoby se rituálů účastnily a v jakých kombinacích. Představím zastoupení u každé z rodin zvlášť a v souhrnu některé zajímavosti porovnam. U každé rodiny uvádím pro lepší orientaci přehledovou tabulku, ve které můžeme vidět nejen celkový počet rituálů u jednotlivých členů, kteří se rituálů účastní, ale také jejich zastoupení v jednotlivých typech rituálů.

Rodina Kláry

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodiče a děti	12	7	3	1	1
Klára a matka	5	2	3	---	---
Klára a otec	2	2	---	---	---
Otec sám	1	---	1	---	---
Klára sama	2	1	1	---	---
Klára a sourozenec ^a	2	---	1	1	---
Děti a prarodiče	2	1	---	---	1
Děti a příbuzní	2	1	1	---	---
Klára a kamarád	1	---	1	---	---

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Celkem rituálů	29	14	11	2	2

Co se týče osob, kterých se rituálů účastnily, tak to můžeme shrnout takto: dvanácti rituálů se účastnili rodiče a jejich děti, pět rituálů bylo spojeno s Klárou a její maminkou, dva rituály s Klárou a tatínkem. Respondenti hovořili také o jednom rituálu, kterého se účastnil jen otec, dva rituály, kterých se vykonávala Klára a dva rituály, kterých se účastnili jen sourozenci. V případě dalších osob hovoří respondenti o dvou rituálech, kterých se účastnili děti a prarodiče, dvou rituálů, kterých se účastnili děti, strýc a teta a jeden rituál spojený s kamarádkou Kláry.

Zde je důležité mít na paměti, že počty ještě nemusí nic říkat o významu rituálu pro jednotlivce i rodiny. Přesvědčíme se o tom v další části textu.

Rodina Martiny

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodiče a děti	3	1	---	2	---
Martina a matka	3	2	1	---	---
Martina a otec	1	1	---	---	---
Děti a prarodiče	1	1	---	---	---
Děti, rodiče, prarodiče	1	---	---	1	---
Celkem rituálů	9	5	1	3	---

V rodině Martiny byli u třech rituálů přítomni rodiče a děti, stejný počet byl u rituálů spojených s maminkou a dětmi. Po jednom rituálu to bylo v případě, kdy se jich účastnil pouze otec s dětmi a děti s prarodiči. V jednom rituálu se též objevují také rodiče, děti a jejich prarodiče. Paní Hana nehovoří o rituálech, u nichž by byl přítomný další příbuzný nebo kamarád dětí.

Rodina Magdalény

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodiče a děti	6	2	3	1	---
Magdaléna a matka	8	4	3	---	1
Matka sama	1	---	1	---	---
Magdaléna sama	1	1	---	---	---
Magdaléna a sourozenci	5	1	4	---	---
Celkem rituálů	21	8	11	1	1

Nejvíce rituálů, celých osm, je v rodině Magdalény spojeno s dětmi a maminkou, šest rituálů s dětmi a oběma rodiči, pět rituálů se týkalo jen sourozenců, s jedním rituál byla spojena pouze Magdaléna a taktéž s jedním pouze maminka.

Rodina Marie

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodiče a děti	4	2	---	2	---
Marie a matka	4	---	3	---	1
Marie a sourozenec	2	1	1	---	---
Děti a kamarádi	1	---	1	---	---
Celkem rituálů	11	3	5	2	1

V rodině Marie jsou čtyři rituály spojeny s dětmi a matkou, čtyři s oběma rodiči a dětmi, dva pouze s dětmi a jeden s dětmi a jejich vrstevníky.

Rodina Lukáše, Michaly, Jiřího

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodiče a děti	5	3	1	---	1
Děti a matka	1	---	1	---	---
Děti a otec	6	5	1	---	---
Matka sama	1	---	1	---	---
Otec sám	2	2	---	---	---
Sourozenci	3	3	---	---	---
Děti a prarodiče	3	---	---	---	3
Děti a kamarádi	1	---	1	---	---
Celkem rituálů	22	13	5	---	4

Otec spolu s dětmi byl přítomen u šesti rituálů, u pěti oba rodiče a děti. Jeden rituál je spojen s dětmi a matkou. V jednom případě můžeme hovořit o rituálu matky, ve dvou případech o rituálech otce a ve třech případech o rituálech dětí. Děti a prarodič se objevují u třech rituálů, jejich kamarády v jednom rituálu.

Rodina Jaroslavy

Zúčastněné osoby	Počet	Se školou	Volně spojené	Rodinné	Rodinné a volně spojené
Rodiče a děti	3	2	---	---	1
Matka sama	2	---	2	---	---
Děti a kamarádi	1	---	1	---	---
Celkem rituálů	6	2	3	---	1

Závěrem zmíníme rituály v rodině Jaroslavy, maminky třech sourozenců. Tři z rituálů se odehrávaly mezi rodiči a dětmi, dva byly spojeny s maminkou a jeden s vrstevníky.

Shrnutí

Zajímavé je pozastavit se u toho, jak se v rituálech rodiny objevovali matky a otcové. Zjistíme, že v případě Kláry bylo nejvíce rituálů, kdy rodiče byli u rituálů přítomni oba. Když se podíváme na každého rodiče zvlášť, najdeme více rituálů s matkou než s otcem. Rituálů s otcem bylo sice méně, zato byly silně emočně prožívané. Rituály s matkou hodně zajišťují chod rodiny (popohánění z postele, koupě nového oblečení, kontrola telefonem), toho se otec účastní méně, zato ale rituály s ním sledují hodnotu a význam rituálu (povídání s tatínkem, příprava na přijímací zkoušky).

U Magdalény je tomu tak, že nejvíce rituálů spatříme u dětí s matkou, poté s oběma rodiči zároveň. Rituál dětí pouze s otcem jsem nezaznamenala. Maminka Magdalény je hodně spojena jak s rituály se školou, tak s volně spojenými se školou. To se liší od Kláry, kde sice rituálů s otcem bylo méně než s matkou, ale byly tam přítomny. U Lukáše a jeho sourozenců byl poměr zastoupení matky a otce v rituálech opačný. U nich převažovaly rituály, kterých se účastnil spolu s dětmi otec, stejný počet byl u rituálů s oběma rodiči, pouze s maminkou byl jeden. U rituálů spojených s tatínkem se převážná většina týkala rituálů přímo spojených se školou, rituál s maminkou souvisel s praktickým zajištěním chodu rodiny.

V rodině rodiče mladého dospělého tomu bylo následovně: u Martiny, Marie i Jaroslavy převažovaly rituály s matkou. U všech třech bylo podobné zastoupení rituálů s oběma rodiči, u Marie a Jaroslavy jsem nezaznamenala žádný rituál pouze s otcem.

Celkově můžeme říct, že s rituály, které souvisí se zajištěním praktických věcí do školy, se pojí více maminky dětí (např. pohánění z postele, kontrolní telefony, příprava oblečení). Tatínci se hodně zapojují po příchodu z práce – například u Kláry odpolední rituál povídání, u Lukáše a jeho sourozenců se tatínek hodně angažuje v přípravě do školy dětí, u společné večeře v případě Marie a Martiny. Jen v případě Magdalény je velký počet rituálů spojen právě s matkou a otec není příliš zmiňován.

V souvislosti s rituály, kde jsou zastoupeni spolu s dětmi oba rodiče, pokládám za významné zmínit, čeho se rituály týkaly. U všech rodin to bylo prohlížení vysvědčení. To je podle mého názoru velmi důležité. Rodiče věnovali čas svému dítěti, aby ocenili práci, kterou za daný časový úsek odvedlo. Možná by se to mohlo zdát být samozřejmostí, ale podle mého názoru to samozřejmost není. Ne v úplném zastoupení, ale v hojné míře spojovaly jednotlivé rodiny rituály, kterých se účastnila celá rodina v těchto oblastech: rituály spojené se spánkem, se čtením, třídními schůzkami nebo třeba také s rituály loučení.

Rituálů s prarodiči je možné si všimnout u všech respondentů kromě Marie a Jaroslavy, zde se o nich nedozvídáme. Rituál s dalšími příbuznými můžeme registrovat jen u Kláry. O rituálech spojených s kamarádem hovoří Klára, Lukáš a jeho sourozenci a rodiče Marie.

Předchozí text se snažil ukázat, jak to vypadá s rituály v rodinách převážně co do počtu a zastoupení osob. V následujícím textu se věnuji všem rodinám dohromady a pokouším se na konkrétních příkladech rituály jednotlivých rodin propojit. Text rozdělím podle jednotlivých typů rituálů, o kterých hovořím výše. Každou kapitolu budou tvořit podkapitoly podle časového hlediska, jak jsme s nimi pracovali u popisné části rituálů. Na konci každé kapitoly následuje shrnutí.

4.4.1 Rodinné rituály vázané na školu

Každodenní před odchodem do školy

Rituály spojené se školou byly před samotným odchodem do školy v jednotlivých rodinách zastoupeny méně, přesto je zde můžeme spatřit. U Kláry se jednalo o pravidelné ranní chystání aktovky, Lukáš a Jiří na tom byli ve starším věku podobně. Zbývá nám uvést ještě tři rituály, každý z nich se vyskytuje právě u jednoho z mladých dospělých a u žádného jiného. U Kláry se jednalo o dávání k podpisu žákovskou knížku či úkoly rozespalé mamince do postele. Magdaléna zase doprovázela mladšího bratra do školky. Lukáš s Jiřím vstávali na druhém stupni dříve a učili se.

V těchto rituálech můžeme spatřit snahu respondentů o to být do školy připraven, mít věci v pořádku a nachystané, i když tak konají až ráno a často ve spěchu. Z vyprávění prarodičů jsem rituály vázané přímo na školu v době před odchodem do školy nezaznamenala. Možná pro ně nebyly tak podstatné. Jak uvidíme dále, jsou u nich zastoupeny v této době rituály vázané spíše na provoz rodiny a ty významné se dějí až večer, kdy je rodina pohromadě a v klidu. Uvidíme dále u rituálů volně spojených se školou a čistě rodinných rituálů.

Každodenní po odchodu ze školy

Rituálů vázaných přímo na školu se v této době vyskytovalo mnohem více než ráno. Nejdříve porovnáme, jak se o přítomnosti dítěte ve škole v rodině mluvilo. Klasickou otázkou: „*Co bylo ve škole?*“ s klasickou odpovědí „*Nic*“ zmiňují všichni mladí dospělí. Mohlo jít spíše o počáteční komunikační rituál, který započal delší rozhovor. U Kláry probíhal rozhovor o škole s otcem, u Lukáše a jeho sourozenců také. V obsahu rozhovoru můžeme spatřovat rozdíly. Klára si s otcem povídala o tom, co se ve škole událo, co prožila a co ji štve. Nevztahovala se jen na známky, ale i na zážitky se školou spojené. Rozhovor nebyl nucený, ale spíše volný. Tatínek Kláry upozorňuje, že se jich násilně neptali, co bylo ve škole, co paní učitelka, když přišli s problémem, tak se o tom s nimi bavili. Komunikace u Lukáše a jeho sourozenců s otcem se hodně vztahovala na výkon, který ve škole podali, na známky, které obdrželi. Jiří zmiňuje, že měli většinou jedničky, a tak nebylo moc co více k řešení. Michala potvrzuje, že se příliš s otcem nebavila o tom, co se dělo ve škole. Znamky byly podle tatínka na prvním místě a víc už se pak moc neřešilo. U Magdalény přesně nevíme, čeho se převážně rozhovor týkal, ale víme, že se také děl. Podle maminky byly děti sdílné, když přišly ze školy, řekly co a jak se dělo. S tatínkem takovéto debaty u Magdalény neprobíhaly. Z výpovědi prarodičů se též dozvídáme o komunikaci v jejich rodině. Jako rituál jsem komunikaci označila u rodičů Jaroslavy. Rodiče se pravidelně zajímali o kamarády dětí, o přístup učitele, jestli neměly nějaké problémy, jestli je učení baví nebo nebaví. U Marie a Martiny jejich rodiče nezmiňují přímo komunikaci o škole, ale o otevřené debatě během společné večeře. Obě rodiny zmiňují, že byli její členové v komunikaci velmi

otevření, hovořilo se o všem. Byl tam tedy prostor i zájem k řešení případných problémů ve škole.

Z výpovědí respondentů můžeme konstatovat, že se v rodinách o škole hovořilo. Avšak v různé míře a s odlišnými prioritami zájmu. Zatímco v některých rodinách nebyl důraz na výborné známky tak patrný a zájem byl soustředěn spíše na to, co se dítěti ve škole podařilo jiného kromě známek, co se ve škole řešilo a stalo, v jiných rodinách byl zájem o výsledky dětí v podobě známek primární a ostatní zůstalo upozaděno.

Nyní se podíváme na rituály spojené se známkami. U některých rodin jsou rituály s tímto tématem pestré a nenajdeme s nimi shodu u jiných rodin. V rodině Kláry měli zavedený rituál s takzvaným piškvorkem – za pět po sobě jdoucích jedniček v žákovské knížce dostalo dítě malou finanční odměnu. Tento rituál byl přítomen už v rodině Martiny, v dalších rodinách se neobjevoval. Zároveň to nebylo tak, že by si rodiče od dítěte žákovskou knížku vzali a kontrolovali ji. To se ale objevovalo v rodině Lukáše a jeho sourozenců, kdy tatínek žákovskou knížku požadoval ukázat každý den. I v této rodině nalézáme jedinečný rituál, kdy si tatínek známky dětí pravidelně přepisoval do svého deníku. U Lukáše a jeho sourozenců bylo povinností hlásit denně tatínkovi známky, u Kláry byl přístup volnější. Magdaléna si nevzpomíná, zda byli iniciátoři ohledně ukazování žákovské knížky rodiče nebo ona sama. U ostatních respondentů jsem nezachytila rituály spojené s každodenními známkami.

Nyní pohlédneme na rituály spojené s domácími úkoly. Čas psaní úloh byl ritualizovaný jen v případě Lukáše a jeho sourozenců. Tam bylo zdůrazňováno vypracovat úkoly ihned poté, co přišli domů a umyli nádobí. Takto to bylo nastaveno tak, když byl tatínek doma. Když nebyl, včlenily děti do času psaní úkolů ještě sledování televize. U ostatních čas psaní úkolů ritualizovaný nebyl. Konal se spíše v průběhu odpoledne. V případě Marie se úkoly do školy dělaly později. Po příchodu ze školy šli s bratrem nejdříve spát, protože měli za sebou delší pěší chůzi ze školy. U Magdalény se lišilo psaní úkolů v dny, kdy jela do Jihlavy na zájmový kroužek, a kdy zůstávala doma. I tak její maminka sdělovala, že úkoly děti nedělaly ihned po

příchodu ze školy, že si odpočinuly. Podobně prostor na hraní dávali dětem i rodiče Martiny. Klára a rodiče Jaroslavy o čase psaní úkolů blíže nehovoří.

Můžeme si všimnout, že u většiny respondentů byl dáván školákům prostor na odpočinek. I v případě Lukáše a jeho sourozenců. Školní čas byl od psaní domácích úkolů oddělen hrou, domácí činností mytí nádobí nebo spánkem.

Nyní porovnáám rituály, kdy se do psaní úkolů zapojovali rodiče. Rozdíl můžeme vnímat mezi prvním a druhým stupněm, kdy na prvním stupni byla aktivita ze strany rodičů větší. Rituál s psaním úkolů byl patrný u Martiny. V této rodině měli rozdělené, s jakým rodičem dítě úkol psalo. Pokud šlo o český jazyk, dohlížela na úkol maminka. V případě matematiky tatínek. Maminka Magdalény se zapojovala do domácích úloh hodně na prvním stupni, kdy se děti učily číst a psát a právě tyto dovednosti s nimi hodně procvičovala. U dalších respondentů jsem činnost rodičů v souvislosti s psaním úkolů za rituál neoznačila, spíše můžeme mluvit o praktikách rodiny – u Kláry, Lukáše a jeho sourozenců rodiče z počátku na domácí úkoly dohlíželi a kontrolovali je, na druhém stupni už úkoly dělaly samy. Tatínek Jaroslavy první a druhý stupeň neodlišuje, sděluje, že úkoly děti dělaly samy, ze strany rodičů stačilo úkol překontrolovat, dozor nebyl potřeba. V souvislosti s Marií rodiče o jejich zapojení do domácích úkolů nehovoří.

V této chvíli je dobré uvést, že někteří z rodičů se zapojovali do vzdělávacího procesu dětí nad rámec školních povinností. Týká se to rodiče Kláry a Lukáše a jeho sourozenců. V případě Kláry se rituál pojil s přípravou na přijímací zkoušky na gymnázium. Tatínek s ní denně počítal a vysvětloval příklady z matematiky, protože věděl, že ta je její slabinou. Tatínek Lukáše a sourozenců se zase zapojoval hodně na prvním stupni, kdy pravidelně procvičoval s dětmi český jazyk a matematiku – dával jim příklady navíc, děti psaly též diktáty.

Příprava do školy nezahrnuje jen psaní úkolů, procvičování vědomostí, ale též přípravu praktických a technických věcí. O rituálech s tímto spojených hovoří tatínek Lukáše a jeho sourozenců, maminka Kláry, maminka Martiny a Magdaléna. Otec Lukáše a sourozenců dbal na perfektní připravenost školních pomůcek. V mladším věku dětí jim každý den připravoval penál, brousil tužky a kružítko. Maminka Kláry

zajišťovala technické vybavení na pracovní vyučování. Maminka Martiny zase dbala na připravenost učení a kontrolovala dětem aktovku. Magdaléna měla rituál v řazení školních pomůcek – pečlivě měla seřazení učení, co ve který den potřebuje.

Zajímavé je všimnout si v tomto ohledu rozdílů mezi rodinami. Zatímco tatínek Lukáše a jeho sourozenců se sám aktivně podílel na přípravě penálu, rodiče Magdalény to zásadně odmítali. Tito rodiče to vnímali jako povinnost dítěte, které musí plnit a starat se o to samo. Stejně tak se rodiče Magdalény liší od rodičů Martiny v souvislosti s kontrolou aktovky. U Magdalény ke kontrole nedocházelo, opět to vnímali jako její povinnost. Stejně to bylo i v rodině Marie, maminky Magdalény. Rozdíly můžeme vidět i u samotných mladých dospělých. Zatímco pro Magdalénu bylo důležité mít školní pomůcky srovnané a nachystané, Kláře a Lukášovi s Jiřím si stačilo připravit aktovku ráno a takový systém v řazení neměli. Michala o takovém rituálu nehovoří.

Rituály během roku

Významným rodinným rituálem v průběhu roku bylo pro jednotlivé rodiny prohlášení vysvědčení. Respondenti se vyjadřovali k pochvalám a odměnám. O pochvale hovoří Klára, Magdaléna, Lukáš se sourozenci, rodiče Marie a rodiče Jaroslavy, u Martiny se maminka k pochvale nevyjadřovala. Pochvaly byly spojeny s různými emocemi. Klára hovoří o úsměvu rodiče, Magdaléna zase o maminčiných slzách dojetím, rodiče Lukáše a jeho sourozenců se vyjadřovali spíše stručně: „Dobrý“. Ve dvou rodinách pronášeli rodiče komentáře k možnému zlepšení. „*Mohlo by to být lepší*“ v případě dvojek u Magdalény, tatínek Lukáše spíše přidával laškovný komentář k prospěchu v chování: „*Máš chování velmi dobré, není to dvojka?*“

Odměny spojené s vysvědčením se v jednotlivých rodinách liší. V určité podobě se jí dočkali všichni z dětí kromě Jaroslavy, jejíž rodiče odměnu za vysvědčení negovali a kromě Magdalény, jejíž rodiče ani ona sama se k odměně nevyjadřuje. Její rodiče zmiňují akorát pochlebení se s vysvědčením prarodičům. Ostatní odměnu obdrželi. S odměnami je spojena i širší rodina. Klára, Martina, Lukáš a jeho sourozenci dostávali finanční odměnu od prarodičů. Klára ještě

dostávala dárek od tety. Odměny od rodičů se lišily. Klára dostávala od rodičů sladkou odměnu nejčastěji v podobě čokolády, Lukáš a jeho sourozenci spolu s rodiči jeli za závěrečné vysvědčení na společnou večeři. Tatínek Marie vnímal odměnu za vysvědčení dětí v podobě prázdninového rodinného výletu, který každý rok jako rodina pořádali.

Rituály se objevují i v souvislosti s třídními schůzkami a to u Lukáše a jeho sourozenců, Martiny, Magdalény a Marie. U Martiny a Lukáše a jeho sourozenců se pojí třídní schůzky s polštářem. Lukáš s Jiřím si dávali před příchodem rodičů z třídní schůzky do kamaší polštář, tatínek bratra Martiny nabádal k tomu, aby si polštář připravil. Všechny spojuje to, že to mysleli v legraci. Magdalénu a její matku Marii pojí také společný rituál. Obě se ve svých rodinách setkaly s tím, že informace z třídních schůzek se sdělovaly společně v přítomnosti všech. Magdaléna ještě vzpomíná na komunikační rituál před odchodem maminky na třídní schůzku: „*Počkej, až já se tam na tebe něco dozvím.*“

S ohledem na rituály v průběhu roku nám ještě zbývají zmínit tři, o kterých nebyla řeč. Každý z nich zmínila pouze jedna rodina. První se týká začátku roku u rodiny paní Hany. Ta zmiňuje, že začátek školního roku byl v její rodině spojen s hledáním aktovky. Můžeme to vnímat jako rituál na skutečné i symbolické rovině. Druhý je komunikační rituál, který nastal v době puberty Kláry a jejího sourozence pro motivaci k učení. Rodiče jim sdělovali, že se učit nemusí, že v motorpalu berou i nevyučené. Třetí rituál se váže na velké letní prázdniny – Lukáš a jeho sourozenci se jako jediní z respondentů druhou polovinu prázdnin učili, respektive si opakovali a procvičovali matematiku a český jazyk. To se v žádné jiné rodině nedělo.

Rituály v přechodových obdobích

Rodinné rituály v přechodových obdobích dětí jsem zaznamenala ve dvou rodinách – u Kláry a Magdalény. U obou rodin se rituály týkají vstupu dítěte do první třídy. V případě Kláry šlo o symbolický rituál se zakoupením klíčenky, protože z Kláry se stala žákyně. Druhý rituál se v této rodině vázal na jednu z prvních školních pomůcek – rodina měla ritualizované, že první aktovku a penál donesl

sourozencům vždy Ježíšek. U Magdalény souvisel rituál s prvním školním dnem – rodina se fotila před základní školou.

Shrnutí

Z výpovědí respondentů si můžeme všimnout, že se rodinné rituály spojené přímo se školou v rodinách vyskytovaly, i když v každé z rodin jsme je zaznamenali v různé míře. V některých rodinách bylo rituálů méně. Je ale důležité zmínit, že jich ve skutečnosti mohlo být samozřejmě i více, ale na zachycené rituály si respondenti vzpomněli, mají s nimi spojené zážitky, tím, že je vysloví, jsou pro ně určitým způsobem významné. A právě s těmito rituály pracuji, i když jsem si vědoma toho, že zdaleka nemusí být všechny. U respondentů jsme se setkali s rituály, které jsou jedinečné, výjimečné pro danou rodinu a v jiných rodinách se nevyskytují, například piškvorek u Kláry, zápis známek do deníčku v případě tatínka Lukáše a jeho sourozenců. Pak jsou zde i rituály, které mají rodiny podobné, například rituály související s pochvalou vysvědčení. A objevují se zde i rituály, ve kterých jsou rodiny v přímém protikladu, například příprava penálu rodičem. Oba rituály jsou doprovázeny příběhem o výchově, mají tedy silný význam. Můžeme tak vidět, že i když stojí v protikladu, jsou si možná nakonec podobné.

Některé z rituálů můžeme vnímat jako symbolické. Příkladem je například klíčenka, kterou obdržela Klára při vstupu do první třídy.

Rozlišit můžeme i délku trvání rituálů. Ukázalo se, že mohou mít krátkodobý a dlouhodobější charakter. Jako příklad krátkodobého můžeme uvést podepisování žákovské knížky, příprava učení do aktovky. Jako dlouhodobější rituál označíme například opakování učiva během letních prázdnin.

Všimněme si tedy, že rituály mají různou podobu, ale jednu společnou funkci – a tou je podpořit význam školy.

4.4.2 Rodinné rituály spojené volně se školou

Každodenní před odchodem do školy

Rituálů, které jsem označila jako volně spojené se školou, se celkově objevovalo v tomto čase hodně. Nejdříve se podíváme na ty rituály z dané skupiny, ke kterým se vážou společně rodiče nebo jeden z rodičů a děti. Jako první takový rituál můžeme zmínit vstávání. Zmiňují ho Klára, Magdaléna Lukáš a jeho sourozenci a maminka Marie. U všech je přítomna jejich maminka. Lukáše a sourozence budila maminka. Podle ní neměla problém s tím, že by musela děti vykopávat z postele. Maminka Kláry spíše vstávání dětí kontrolovala zakřičením slov: „*Jste vzhůru?*“ Když nebyla doma, budil Kláru starší bratr. Lukáš a Klára měli školu v dosahu, v místě bydliště. Takto to ale neměla Magdaléna ani Marie, ty se musely dopravovat do školy z okolní vesnice. Magdaléna autobusem, její maminka pěšky. Proto bylo vstávání doprovázeno i s menšími výhružkami, že dítěti při nezrychlení ujede autobus nebo mu utečou děti, se kterými do školy společně jde. Hezký rituál najdeme shodně u Kláry a Magdalény, když byly maminky v práci a nebyly přítomny doma. Společným rituálem je telefonování. Protože to bylo u každé rodiny v jiném věku dětí, lišil se volající a příjemce. U Kláry volala dětem maminka, zda vstaly a jsou připraveny do školy, u Magdalény to byly děti, kdo volaly mamince v případě, že nemohly doma něco najít.

V rodině Martiny, Marie a Jaroslavy kladly jejich maminky důraz na připravené oblečení. Děti měly oblečení připravené již večer předem, maminka Jaroslavy hovoří, že každé dítě mělo svou „*kupičku*“. Pravidelné snídání bylo významné pro rodiče Kláry, Magdalény a Marie. Bez snídane ráno bylo jen stěží možné. U Kláry se to nesetkávalo s pozitivní odezvou, byla proto rodiči přesvědčována, jaké minimální množství jídla do sebe musí ráno dostat. S jídlem nebyla spojena jen snídane, ale také příprava svačín. O přípravě svačín nehovoří rodiče Martiny a Marie. Maminka Martiny sděluje, že děti měly ráno všechno připravené, zřejmě tam spadá i svačina, v rozhovoru ji ale nezmiňuje. U ostatních respondentů se téma svačín objevuje. Pouze v případě Kláry připravoval dětem svačinu po celou školní docházku tatínek. U ostatních to byly maminky s výjimkou

Magdalény, kde to bylo rozdělené – první stupeň připravovala maminka, druhý stupeň samy děti.

Jako volně spojené rituály jsem také označila některé z těch, kterých se účastnily jen děti samotné nebo společně se skupinou vrstevníků a kamarádů. Tyto rituály se týkaly odchodu dětí do školy. Společně s kamarádem či vrstevníky odcházela do školy Klára, Marie, Lukáš a sourozenci a na druhém stupni taktéž Jaroslava. Klára docházela pravidelně do školy s kamarádkou, která ji doma vyzvedávala, Lukáš, jeho sourozenci se scházeli s větší skupinou dětí z blízké oblasti a ve větším počtu odcházeli do školy. V případě Jaroslavy se scházely děti z vesnice a šly společně na autobus, v případě Marie se scházely děti taktéž z vesnice, ale do školy šly společně pěšky. U Lukáše a sourozenců se rituál střídal – někdy šli do školy společně s dětmi, jindy je do školy dovezli rodiče, kteří jeli v tu dobu do práce. Klára a Magdaléna přiznávají, že u nich byl odchod do školy pravidelně spojen se spěchem. Klára odcházela na poslední chvíli téměř na druhé zvonění, Magdaléna na prvním stupni dobíhala autobus, na druhém stupni po přestěhování ji spěch do školy také neopustil.

Každodenní po odchodu ze školy

V rodinných rituálech spojených volně se školou se často ve výpovědích respondentů odráží rituál spojený se spánkem. Rodiče Kláry a rodiče Magdalény kladli důraz na to, aby byly dobře vyspané a měly sílu na práci ve škole. V obou rodinách byl stanovený čas, kdy děti chodily spát. Rituál u Magdalény doprovázely komentáře: „*Zavřít oči a spát*“. Důležitost spánku přetrvávala i v době, kdy se Klára učila na přijímačky. Rodiče ji také zaháněli, ať už jde spát. Tyto rituály se týkaly večera. U Marie však rodiče zavedli rituál spánku i při příchodu ze školy, aby si děti odpočinuly, protože chodily do školy pěšky. Zde můžeme uvést kontrast s rodinami mladých dospělých. Lukáš a sourozenci měli školu v místě bydliště, přesto pro ně tatínek po škole, když byl doma, jezdil autem. Pro Magdalénu bydlící ve vedlejší vesnici, jezdila maminka též autem, Magdaléna mamince chodila kousek cesty naproti.

Specifický symbolický rituál, který lze těžko přiřadit k jiným, zmiňuje Magdaléna. Bylo pro ni velmi důležité, když získala v rodinném domě vlastní prostor a rozdělila si s bratrem zásuvky u stolu, kam si dávala sešity a učebnice.

Rituály během roku

V této části nebudeme mezi rodinami porovnávat, protože jako volně spojené rituály během školního roku jsem označila pouze dva a obou hovořila Klára. První se týká začátku školního roku, kdy maminka Kláře koupila nový kus oblečení. Druhý se týká velkých letních prázdnin a komentářů Kláry strýce, který při každém společném setkání sděloval Kláře, že už se jí prázdniny krátí.

Rodinné rituály v přechodových obdobích

U této kategorie jsem za volně spojený rituál neoznačila žádný.

Shrnutí

Z výpovědí respondentů můžeme usoudit, že rituály spojené volně se školou byly v rodinách hojně zastoupeny. Každý z rituálů vyskytující se v jedné rodině nelze porovnat se všemi rodinami, zmiňujeme některé rituály, které jsou jedinečné jen pro danou rodinu a v jiné rodině se nevyskytují nebo je respondenti nezmiňují, protože pro ně nebyly v danou chvíli tak významné. Přesto můžeme najít mezi mnohými rituály jednotlivých rodin průniky a vzájemně je tak porovnat.

Z dodržovaných rituálů je možné si všimnout, že rodiče o děti projevovali zájem a snažili se vytvořit jim podmínky pro vzdělání. Některé rituály byly hodně praktické – zajištění snídaně, svačiny, příprava oblečení. Můžeme si povšimnout i rozdílů v délce trvání rituálů – u některých rituálů šlo pouze o krátké okamžiky (například rituál probouzení dětí, popohánění dětí k činnosti), jiné trvaly delší dobu (například chození mamince naproti ze školy).

Z rituálů bylo také patrné, že rodiče byli dětem na blízku, byli k dispozici. Jako příklad můžeme vidět možnost zavolat mamince, když nevím co a jak. Rodiče se také snažili ušetřit dětem síly, například když dojeli pro dítě autem. Někdy to bylo

doslova potřebné, protože dítě bydlelo v okolní vesnici (Magdaléna), jindy to bylo až nadbytečné, protože dítě bydlelo v místě bydliště a domů to nemělo daleko (Lukáš a jeho sourozenci).

Docházka do základní školy je povinnost a odráží se to i v rituálech dětí. Děti věděly, že do školy musí, zároveň některé z nich oddalovaly čas, než do ní vstoupí. Projevovalo se to v dobíhání autobusu, docházce na poslední chvíli. Současně se objevovaly rituály, na kterých bylo vidět, že tu povinnost s někým sdílí, že v tom nejsou samy. Mám tím nyní na mysli to, že často děti chodily či cestovaly do školy se svými kamarády a vrstevníky.

4.4.3 Rituály spojené pouze s rodinou

Každodenní před odchodem do školy

V této části lze zmínit též pouze jeden rituál, který není vázaný na školu ani s ní volně spojený. Jedná se o rituál, o kterém hovořila Klára – spolu s bratrem se denně ráno dívala na pohádku v televizi.

Každodenní po odchodu ze školy

Po příchodu dětí ze školy je čas odpolední a večerní spojen s více rituály charakterizovanými pro rodinu. Jedinečný rituál existoval v rodině Martiny. Za rodinou pravidelně odpoledne chodili prarodiče a povídali si s nimi. Děti seděly u stolu a poslouchaly. Společně strávený čas všech členů rodiny u večere se objevoval u rodiny Martiny a Marie. Rodiče Jaroslavy o společné večeři nehovoří, mladí dospělí sdělují, že se u společné večere nescházeli. Dalším rodinným rituálem je večerní četba – ta se objevuje v rodině Martiny, Magdalény a Marie. Po četbě u Magdalény a Marie následovala modlitba. Klára jako jediná z respondentů zmiňuje dávání pusy rodičům na dobrou noc.

Rituály během roku a v přechodových obdobích

U těchto kategorií jsem za čistě rodinný rituál neoznačila žádný. Absence je ale pochopitelná, protože přechodové rituály tvořila škola, tady tedy být nemohou.

Shrnutí

Rituálů čistě spojených s rodinou jsem zaznamenala oproti rituálům vázaných na školu méně. Také to souvisí ale s tím, že moje téma je zaměřené na rodinné rituály, které se týkají školy. Do své práce nezahrnuji rituály, které se pojí s nejrůznějšími svátky a oslavami. Zároveň se ale domnívám, že čistě rodinné rituály nebyly respondenty zmiňované jen tak. Respondenti věděli, že naše společné povídání se týká tématu rodinných rituálů s tematikou školy. Z toho vyplývá, že i do takovýchto rituálů se může škola promítnout, i když to nebylo vědomě a slovy řečeno. Například se o škole může hovořit u společné večeře. Z rituálů, o kterých respondenti hovořili v souvislosti s touto kapitolou, mi přišel zajímavý rozdíl právě ve společné večeři. Odlišnost byla mezigenerační. Zatímco u mladých dospělých se v rodině nescházeli večer společně u jednoho stolu, jejich rodič v jeho původní rodině ano. Což by mohlo potvrzovat dřívější větší rodinnou pospolitost.

4.4.4 Rituály spojené volně se školou a zároveň rodinné

V této kapitole ještě doplním ty rituály, které spadají podle mého názoru jak do rituálu čistě rodinných, tak i volně spojených se školou. Za prvé se obou dotýká rituál loučení rodičů s dětmi před cestou do školy. Rituál spojený s loučením zmínili rodiče všech respondentů kromě rodičů Martiny. Pusu si dávali v rodině Magdalény, Lukáše a sourozenců, Marie a Jaroslavy. Pusa ale nebyla jediným rituál, každá rodina ještě doplňovala něco. Maminka Magdalény připojovala křížek na čelo, rodiče Lukáše, Michaly a Jiří si plácali rukama a pronášeli u toho komentář: „*Pojď, kámo, pojď, jdi do toho.*“ U Marie to bylo ještě napomenutí ke slušnému chování. U Jaroslavy byla přidávána slova podpory „*Jděte a nějak to zvládněte.*“ U Kláry to bylo spojeno s popoháněním, ať nepříjde pozdě, tatínek uvádí rozloučení „*tak ahoj*“.

Jako druhý jsem k těmto dvěma kategoriím zařadila doprovod dítěte prarodičem domů ze školy. Dělo se tak u Kláry a Jiřího, mladšího sourozence Lukáše. Při doprovodu domů děti prosily babičku o zakoupení sladkosti. Rodinný rituál byl volně spojený se školou, bylo potřeba, aby někdo z dospělých dítě vyzvedl,

zároveň už se tam odehrávalo něco mezi dítětem a prarodičem, co patří k samotné rodině.

Shrnutí

Můžeme si všimnout, že se v této skupině rituálů v rodinách objevovaly rituály, které měly symbolický doprovod (například křížek na čelo, plácnutí rukama při loučení, sladkost od babičky). Myslím si, že tyto rituály také spojuje jejich silné emoční prožívání ze strany respondentů. Za významné se mi jeví už jen to, že rituál rozloučení v rodinách existoval. V některých rodinách se s dětmi loučili oba rodiče, někdy jen maminka, protože tatínci už v té době byli v práci. Ale přesto u každého dítěte byla alespoň od jednoho rodiče vyjádřena podpora, slovem či aktem.

ZÁVĚRY

V následující kapitole se pokusím shrnout závěry, které vyplývají z výše uvedeného textu a porovnat svá tvrzení s odbornou literaturou. Literární prameny, které by se zabývaly rodinnými rituály s tematikou školy, nejsou k dispozici, proto jsem konfrontovala své závěry s literaturou, která hovoří o rodinných rituálech obecněji a s literaturou vztahující se k rodině a škole. Rodiny, se kterými jsme pracovali, jsou si kulturně podobné.

První oblastí našeho zájmu bylo odpovědět na otázku, zda v rodinách respondentů, které jsem oslovila, existovaly rodinné rituály, které souvisely se školou. Zpracováním dat jsem dospěla ke kladné odpovědi. Ano, z našeho výzkumu je patrné, že rodiny byly po dobu, co děti docházely na základní školu, protkány celou řadou rituálů, které byly spojené se školou. Škola se v životě rodin a rodinných rituálech odrážela velmi výrazně. Počet zaznamenaných rituálů se v jednotlivých rodinách různil, přesto lze konstatovat, že ve všech rodinách byl určitý počet přítomen. Pracovali jsme s rituály, které probíhaly každý den, v některé dny průběhu roku, v přechodových obdobích základní školy. Stejně tak jsme se na rituály dívali z jiného pohledu – zda byly rituály přímo úzce spojeny se školou, nebo šlo o rituály, které s ní souvisely, ale pouze volně, anebo se týkaly jen rodiny samotné a škola s nimi spojena nebyla. Také nám přišlo významné všimnout si osob, které se rituálů účastní, kteří rodinní příslušníci daný rituál vytváří, konají, realizují. Pojďme se tedy postupně poohlédnout za naší prací, projít její jednotlivé části a říci, vyslovit, co důležitého nám to říká.

Nejprve se zaměříme na samotnou rodinu. Jaký význam pro ni tyto rituály mají, jaké funkce plní a zároveň shrneme, co jednotlivé rodiny pojí a co naopak odděluje. V této souvislosti zmíním slova Kaufmannové-Huberové, která hovoří o základních funkcích každodenních rituálů – uspořádávají průběh dne, upevňují rodinné vztahy, poskytují bezpečí, vytvářejí prostor pro individuální tvořivost a volný čas a pomáhají překonat strach (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 71). Myslím si, že tyto funkce lze nalézt i u rituálů, se kterými jsme pracovali, jen se domnívám, že u některých můžeme určitou funkci vyzdvihnout více a jinou upozadit, i když je

přítomna též. Každodenní rituály rodin, se kterými jsme pracovali, zajisté dávaly řád běhu dne. Řád rodině dávaly ty nejobyčejnější praktické rituály od ranního popohánění dětí z postele, přípravy oblečení, přípravy svačiny přes odpolední dotaz rodičů „*Co bylo ve škole*“ až po večerní napomínání ke spánku, čtení a modlitbu. Myslím si, že není rituál, který by tuto důležitou funkci nesplňoval. Tím, že se opakují každý den, poskytují jedinci jistotu a bezpečí, že vše je tak, jak má být. Možná právě tyto praktické rituály nejsou na první pohled tolik provázené emocemi, jak se může zdát – v případě, když fungují. Problém může nastat, když dojde k narušení – například maminka onemocní a nemůže děti popohnat z postele, neudělá jim svačinu do školy, už je něco jinak, řád se naruší a emoce vyvstanou.

V popisovaných rituálech rodin respondentů jsme zaznamenali důležitou funkci upevňování rodinných vztahů. Domnívám se, že z těch každodenních rituálů je to velmi patrné u těch, kde probíhá mezi členy živá otevřená komunikace. Například u Kláry je to při odpoledním povídání s tatínkem, u společných večeří v rodině Martiny a Marie, u rituálů loučení. Pokud jsou tyto rituály spojeny s kladnými pocity, jsou si členové rodiny blízko a upevňují svůj vzájemný vztah. Víím, že mě rodič vyslechne že je mi k dispozici, je mi na blízku a podporuje mě. Rodinné vztahy upevňují i rituály praktičtějšího rázu, například tím, že dítěti matka připraví svačinu, že pro něj dojede do školy, že mu najde pomůcky na pracovní vyučování. Dítě se na rodiče může spolehnout, rodič je zase v té roli, který pomáhá, který může zažívat pocit užitečnosti. Celé to lze shrnout do dvou slov – důvěra a láska. Ty se v rituálech respondentů hodně odráží. Je to to, co je možné vidět i za rituály. Hezky to bylo například vidět u Kláry a Magdalény – rodiče připouštěli a pochopili, že dítě může ve škole selhat, že může přinést špatnou známku, to vše respektovali, za významnější ještě však, zdá se, pokládali to, že jim to dítě řekne, že k nim má tu důvěru říci jim to, že jim nelže. Když dostali horší známku Lukáš nebo jeho sourozenci, nenastala situace, že by děti tatínkovi známku zakrývaly, ale byla tam hodně obava z toho, co na to řekne, věděly, že těžko pochopí, že pro známku udělaly maximum, když neviděl v žákovské knížce ten nejlepší výsledek – jedničku.

Ukázalo se nám také, že tím, že škola ukládá dítěti nějaké povinnosti a plnění úkolů, tak to zároveň může kladně ovlivňovat rodinu v tom smyslu, že vytváří

příležitost ke společné rozmluvě dítěte s rodiči, ke sdílení vzájemných myšlenek i emocí, ke sdílení společných prožitků a činností. Odráží se to pochopitelně v rituálech. Příklad můžeme vidět u podepisování žákovských knížek, u vypracovávání domácích úkolů, z rituálů v průběhu roku můžeme uvést příklad s prohlížením vysvědčení. Samozřejmě může plnění povinností přinášet do rodiny napětí a stres. Příkladem může být rituál mezi Magdalénou a její maminkou, která s Magdalénou procvičovala čtení a psaní. Nebo například Klářin rituál chození do školy na poslední chvíli, který maminku ráno také nenechával chladnou.

Kaufmannová-Huberová hovoří o tom, že každodenní rituály vytvářejí prostor pro individuální tvořivost. Mluví především o volném čase dětí. Myslím si, že prostor pro individuální tvořivost můžeme spatřovat i v rituálech spojených se školou. Jsou to rituály, které vykonávaly samy děti. Příkladem může být Magdalénin pečlivě vytvářený systém v řazení pomůcek nebo její ukládání učiva do stolních zásuvek, které měla rozdělené se sourozencem.

Kromě funkcí, které zmiňuje Kaufmannová-Huberová, jsme zaznamenali také to, že se v rodinných rituálech spojených se školou odráží, jak rodiče dítě povzbuzují, jak mu dodávají sebevědomí. Příklad můžeme vidět v rituálech loučení, ale třeba také u Lukáše a jeho sourozenců. Těm procvičování příkladů navíc mohlo umožnit vynikat ve třídě mezi ostatními spolužáky, mít sebevědomí, zároveň se mohlo oslabovat velkými nároky ze strany tatínka, který měl problém přijmout jinou známku než výbornou.

Rituály během roku a rituály přechodové plní všechny uvedené předchozí funkce, zároveň bych u nich navíc ještě vyzdvihla to, že vytrhují rodinu z každodennosti. Jsou spojovány s výjimečnými okamžiky a příležitostmi. Příkladem může být prohlížení vysvědčení a následné sladké či finanční odměny, zakoupení nového oblečení společně se započatím nového školního roku.

V rodinách respondentů jsme zaznamenali, že se některé z rituálů proměňují. Kaufmannová-Huberová píše, že proměnou společnosti mohou některé rituály ztrácet svůj smysl, zaniknout nebo se stát pouhou formou bez obsahu (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 9) Během školní docházky zůstávají některé neměnné, jiné

se postupem času vytrácí. Z těch, které se opakovaly u respondentů po celou školní docházku, můžeme uvést například přípravu svačiny. I ta se ale u jednotlivých rodin lišila – například u Kláry mazal dětem svačinu tatínek po celou dobu, u Magdalény připravovala maminka svačinu dětem na prvním stupni základní školy a na druhém si ji již musely připravovat samy. Některé rituály vymizí se stoupajícím věkem dětí – například Kláry maminka již starším dětem nevolá a nekontroluje je, jestli vstaly, tatínek Lukáše a jeho sourozenců už s nimi na druhém stupni nepíše cvičení navíc a neořezává dětem pastelky.

Zajímavé mi přijde shrnout to, jací členové rodin se rituálů účastnili, jakých, kdy a v jaké míře. Již v předchozích shrnutích jsem zmiňovala, že s rituály, které zajišťovaly praktickou stránku a chod rodiny, byly hodně spojeny matky. Ale nebylo to pravidlem. Tatínek Kláry například připravoval dětem svačiny, tatínek Lukáše a sourozenců odvážel děti autem ze školy. V některých rodinách byly výrazně spojené rituály s maminkou a s tatínkem méně, zase ale byly silně emočně prožívané. V jiných rodinách převažovaly rituály s tatínkem. Vliv na to mělo jistě pracovní vytížení, ale i osobnostní nastavení každého z rodičů. Často jsme ale mohli pozorovat, že to, co konal s dětmi jeden z rodičů, bylo významné i pro toho druhého rodiče, i když nebyl u rituálů přítomen. Vědomě to připomínala například Klára, když dostala od maminky za vysvědčení čokoládu. Vnímala to tak, že to je od obou rodičů, i když fyzicky to dostala jen od maminky, protože tatínek byl ještě v práci.

Významné mi přišly rituály, kterých se účastní celá rodina. V našem případě to výrazně u všech rodin bylo prohlížení vysvědčení, v hojném počtu také společné sdělování informací z třídní schůzky, rituály loučení. Domnívám se, že tyto rituály hodně posilují pocity jedinečnosti rodiny a její sounáležitost. V případě vysvědčení a třídních schůzek si rodiče mohou uvědomovat, že to, jak dítě i prostřednictvím rituálů doprovázeli a podporovali, mělo smysl. Školní výsledky jsou samozřejmě primárně výsledkem práce dítěte, ale rodinné zázemí na ně má velký podíl. To vše přispívá k rodinné identitě. Můžeme zde zmínit slova Friesena, který říká, že dodržováním rituálů o sobě rodina říká, kdo je a co považuje v životě za důležité (Friesen, 1990, s. 3). Díky úspěšné školní docházce dětí dochází k legitimizaci „dobré rodiny“, jak o tom hovoří Stanislav Štech (Štech, 1997, s. 487). Zajímavé je,

že školní úspěchy nezůstávají jen u primární rodiny, děti se s nimi chlubí i v rodině širší, převážně u prarodičů. Škola se tak stává důležitým pojítkem generací.

Závěrem tedy můžeme říci, že rodinné rituály s tematikou školy byly u rodin, které nám umožnily nahlédnout do jejich rodinného života, přítomny v hojné míře a měly svůj velký význam a podíl na stabilitě a fungování rodiny.

Nyní se pokusím odpovědět na otázku, která byla zároveň též otázkou výzkumnou, a to, jaký význam měly dané rodinné rituály pro školu, jak usnadnily práci pro školu, jak ovlivnily rodinné rituály vnímání a postoj dítěte ke školní docházce a ke vzdělání samotnému.

Život rodiny respondentů se v době povinné školní docházky hodně ke škole vztahuje. Můžeme to vidět právě na rodinných rituálech. Nejvíce jsme označili ty, které souvisí přímo se školou, druhé místo zaujímaly ty, které jsou s ní spojené volně, ale taktéž se jí určitým způsobem dotýkají. Z našeho výzkumu je patrné, že realizované rituály odráží vztah rodiny ke škole.

Rodinné rituály v rodinách pomáhaly vytvářet škole dobré podmínky pro to, aby se mohlo dítě nerušeně vzdělávat. Například tím, že se ráno najedlo, slušně obleklo, rodiče mu připravili svačinu, i třeba tím, že večer zahnali dítě včas do postele, aby mělo následující den energii na práci ve škole. Rodina se svými rituály také snažila respektovat pravidla školy, a tak s ní spolupracovat. Například zajistit, aby dítě přišlo do školy včas, dohledem nad tím, aby si dítě doma procvičilo probranou látku formou domácího úkolu. Tyto činnosti lze považovat za způsoby vyjádření podpory ke škole. Zde docházím ke shodě s tím, co říká Štech a Viktorová – podobné projevy fungují jako důležitá transmisivní hodnota, který pro děti vyjadřuje vztah rodičů ke společnosti a jejím institucím (Štech, Viktorová, 2001, s. 77).

Za velmi podstatný pokládám komunikační rituál, který pomáhal škole zpracovat to, co se odehrálo ve škole a zároveň už s tím škola neměla kapacitu a prostor pracovat. Příkladem může být komunikační rituál Kláry s otcem, který Kláře pomohl zpracovat její problém s učitelem a Klára odcházela další den do školy

klidnější a vyrovnanější. Podobně to bylo v rodině Magdalény, která se nepohodla se svými spolužáky. Méně představitelné je to v rodině Lukáše a jeho sourozenců, kde se komunikace hodně vztahovala ke školnímu výkonu. Rodiny v některých případech rituály pomáhaly škole, aby dítě dosáhlo úspěchu, kterého chtělo, například dostat se na vybranou střední školu.

Pomocí rituálů ukazovali rodiče dětem, jak je škola důležitá. Na jednu stranu kladli dětem na srdce, že vzdělání je v jejich životě významné a potřebné, zároveň se tam objevovalo i to, že škola není spojena jenom s povinnostmi, ale že je součástí životního příběhu jedince a je taktéž zdrojem veselí a radosti. Někteří z rodičů se snažili vážnost školy odlehčit, například rituál s polštářem v rodině Martiny po příchodu z třídní schůzky. Odlehčení je přítomno i v rodinných příbězích, které respondenti během rozhovoru sdělují. Respondenti rádi zmiňovali příběhy, které se pojily s legrací, kde se ukázalo, že nebylo vše vždy stoprocentní, kde došlo k menším selháním. Například usnutí tatínka při tom, když s Lukášem četl, zapomenutí vyzvednout dceru ze školy v případě Magdalény. V rodině Marie byly děti nabádány, ať „*nedělají lotroviny*“, zároveň z toho cítím, že nějaké zlobení v únosných mezích bylo tolerováno a shledáno s pochopením. Že trocha zlobivosti v podobě přípravě aktovky na poslední chvíli, odchodu do školy na poslední chvíli je nedílnou součástí. Co se ale v rodinách, se kterými jsem pracovala, netolerovalo, byla drzost k učiteli a podřívání jeho autority. To bylo vysloveno v různém kontextu u všech rodin.

V práci jsem pracovala s rodinami, kde byly zastoupeny různé generace. Protože byly některé generace v příbuzenském vztahu, zajímalo nás, jestli se nějaké rituály konané v jedné rodině přenáší i do rodiny další. Některé shody jsme našly. V rodině Kláry a v rodině Martiny se objevoval rituál s piškvorkem, v rodině Magdalény a Marie se jednotliví rodiče shodli na výchovném momentu, že se dítě musí umět bránit a obstát před ostatními, v rodině Lukáše a Jaroslavy jsem podobnou shodu nenašla. Můžeme tedy říci, že jsme u jednotlivých příbuzných rodin našly trochu jinou podobu rituálů, protože každá z rodin vyrůstala v jiné době, co ale pokládám za zásadní, je, že se dokázala předat hodnota vzdělání. A právě rituály byly jedněmi z těch, díky kterým se mohla tato hodnota z jedné generace na další předat.

Závěrem si tedy dovolím říci a tvrdit, že se v rodinách, které se účastnily našeho výzkumu, ukázalo, že rituály, které se v rodině realizovaly, měly svůj velký smysl jak pro školu, tak i rodinu samotnou a vzájemně ovlivňovaly každou z významných institucí života dítěte.

DISKUZE

V práci jsem se snažila nacházet významy a smysl řečeného. Snažila jsem se rozklíčovat a zachytit to podstatné, o čem respondenti, mladí dospělá, jejich rodiče a jejich prarodiče, hovořili.

Jsem si vědoma toho, že jsou ve výzkumném vzorku zastoupeni lidé z podobných typů rodin, podobného sociokulturního zaměření. Pracovala jsem s mladými dospělými, kteří jsou vysokoškolsky vzdělaní nebo vysokou školu studují. Jejich rodiče dosáhli převážně středoškolského vzdělání, v některých případech i vysokoškolského. Na jednu stranu jsem ráda za tuto podobnost a homogenitu, umožnila mi dobře s odpověďmi respondentů pracovat, nacházet vzájemné shody a odlišnosti. Na druhou stranu jsem si vědoma toho, že s jinými typy rodin bych mohla získat odlišné výsledky. Záměrně jsem také oslovovala respondenty, kteří pocházejí z úplných rodin, kteří žijí v relativně uspokojivém rodinném prostředí. Domnívala jsem se, že v takovém případě budou rodinné rituály početnější.

Netradiční byl postup při sběru dat. Původně jsem zamýšlela hovořit na dané téma pouze s jedním mladým dospělým v rámci jedné rodiny. V jedné rodině se rozhovoru přesto zúčastnili tři mladí dospělí – sourozenci. Zpětně to vnímám kladně, v rámci společného rozhovoru jsme se dostali k tématům, která by se samotným mladým dospělým nemusela být tak živě otevřena. V rámci rozhovoru s prarodiči byl u jednoho setkání přítomen pouze jeden prarodič, z důvodu prostého - druhý z manželů již nežije. V rozhovoru byl přesto ve slovech a v činech silně druhý prarodič připomínán, domnívám se tedy, že ani tento fakt neohrozil vytyčené cíle výzkumu. Za velký klad vnímám, že se rozhovoru s rodiči mladých dospělých účastnili vždy oba rodiče. Rozhovory s nimi byly velmi živé, manželé se vzájemně doplňovali a upřesňovali. V dalším výzkumu by mi přišlo zajímavé hovořit na dané téma ještě s dalšími členy rodiny, například s dalšími sourozenci, ale i s prarodiči druhého z rodičů mladých dospělých a vnímat to ještě v širším kontextu.

Omezení může pramenit i z analýzy dat. Při analyzování rozhovorů jsem se snažila být plně soustředěna, citlivá k datům, usilovala jsem o co největší objektivitu.

Přesto mohlo k určitému zkreslení dojít. Uvědomuji si, že se v některých případech mohlo stát, že jsem pochybila a některé obsahové prvky rozhovoru interpretovala jinak, než byla skutečnost, nebo než bylo zamýšleno. Je pochopitelné, že pokud by stejná data zpracovával jiný člověk, mohl by si některé významy vykládat trochu jinak a ve způsobu porozumění bychom se lišili. Přesto si myslím, že bychom oba dva nedokázali pojmout celý a všechen význam toho, co chtěl ten či onen respondent říci.

Důležité je poznamenat, že jsem se v práci vztahovala k užšímu tématu rodinných rituálů, pouze k těm, které se dotýkaly školy, tudíž to nejsou zdaleka všechny rodinné rituály, které rodiny vykonávaly. Například se má práce vůbec nevztahuje k rituálům spojených s narozeninami, svátky, oslavami, ty nebyly předmětem mé práce. Sebraná data jsem se snažila třídit do takových kategorií, díky kterým bych mohla o daném tématu co nejvíce povědět. Jistě by však někdo z dalších výzkumníků mohl nalézt i jiné kategorie a téma uchopit z další strany.

Pozitivně hodnotím, že jsme při zpracování dat nepracovali pouze s rodinnými rituály jako takovými, ale dokreslovali jsme jejich přítomnost i výchovnými postupy a hodnotami dané rodiny a zároveň také rodinnými příběhy, které z úst respondentů poměrně často zaznívaly. Pomohlo nám to tak více nalézat v odpovědích respondentů vnitřní logiku.

Tématem rodinných rituálů se zabývají mnozí odborníci, kteří pracují s rodinou. V rámci rodinné terapie umožňují rodinné rituály rozpoznat problémové interakce rodiny, terapeuti pracují se změnami a novými možnostmi jejich vytváření. Zkoumáním rodinných rituálů s tematikou školy se můžeme dostat i k souvislostem prospívání a neprospívání dítěte ve škole a pomocí práce s nimi se pokoušet nalézat způsoby, aby cesta dítěte povinnou školní docházkou byla příjemnější, jedinečnou a přínosnou.

ZÁVĚR

Rituály jsou součástí života každého z nás. Pomáhají nám orientovat se ve světě, dávají mu určitý řád a smysl. Ve své práci jsem se zaměřila na ty rituály, které se odehrávají v rodině a které se zároveň dotýkají školy. V diplomové práci jsem se snažila zodpovědět na otázku, zda existují a v jaké míře se v rodinách vyskytují rodinné rituály a jak se promítají do rodinného soužití a ovlivňují ho. Zároveň jsem se pokoušela odpovědět na otázku, jak tyto rituály ovlivňují samotnou školu a její přístup k ní. Mohou být pro obě instituce přínosem? Jak se to konkrétněji projevuje? Co rodinné rituály naplňují?

Z mého výzkumného šetření vyplynula následující zjištění. Lze konstatovat, že rodiny byly po dobu, co děti docházely na základní školu, protkány řadou rituálů, které byly spojené se školou. Výzkum potvrdil, že rodinné rituály s tematikou školy měly svůj podíl na stabilitě a fungování rodiny. Důležité se ukázaly být rituály, kterých se účastní spolu s dětmi oba rodiče. Významné se ukázaly být též rituály nejen co do počtu, ale také emočního prožívání. Bylo zjištěno, že prostřednictvím rodinných rituálů je jednotlivým členům předáváno cosi hodnotného. Z výzkumu vyplynulo, že realizované rituály odrážely vztah rodiny ke škole, jejich prostřednictvím pomáhali aktéři vytvářet škole dobré podmínky. Díky rituálům ukazovali rodiče dětem, jak je škola významná. Za podstatné se ukázaly být komunikační rituály. Souhrnně lze říci, že rituály realizované u rodiny respondentů ovlivňovaly každou z institucí.

Vzorek respondentů je příliš malý na to, aby došlo k jakémukoli zobecnění. Téma rodinných rituálů ve spojitosti se školou nebylo zatím detailně rozpracováno a prozkoumáno. Proto by práce mohla posloužit jako základ pro další výzkumná šetření. Protože jsem ve svém výzkumu pracovala s podobně kulturně založenými rodinami, bylo by zajímavé porovnat, jak by tomu bylo s rituály u jiných typů rodin a jak by se právě u nich odrážel jejich význam pro školu.

Domnívám se, že mnohé mé výsledky potvrzují zjištění, o kterých psali již autoři, které cituji v teoretické části, především důležité funkce a významy, které

rodinné rituály pro rodinu mají. Zároveň se myslím, že toto téma a výsledky z něho plynoucí mohly vnést nový pohled na spojitost rodinných rituálů a školy. Zjištění, že takovéto rodinné rituály mají vliv i na ni samotnou a stojí za to je udržovat.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Literatura

- BENDL, Stanislav. *Kapitoly ze školní pedagogiky a školní psychologie: skripta pro studenty vykonávající pedagogickou praxi*. Praha. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2008, 237 s. ISBN 978-80-7290-366-5.
- GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. 2., doplň. a přeprac. vyd. Praha: Grada, 2009, 280 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2390-7.
- HALL, Calvin S. *Psychológia osobnosti: úvod do teórií osobnosti*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. ISBN 80-080-09942.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5.
- HLOŠKOVÁ Hana. *Tradičná kultúra a generácie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2000, 178 s. ISBN 80-88997-08-9.
- CHVÁLA, Vladislav. *Rodinná terapie a teorie jin-jangu*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 247 s. ISBN 978-807-3673-918.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 285 s. ISBN 80-717-8535-0.
- KAUFMANN-HUBER, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1998, 94 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-717-8203-3.
- KUČERA, Miloš. Ed.: *Transmise kultury a škola*. Praha. Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. 214 s. ISBN 80-902196-6-7.
- KURR VAN GENNEP, Charles-Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Překlad Helena Beguivinová. Praha: Lidové noviny, 1997, 201 s. Mythologie. ISBN 80-710-6178-6.
- LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006, 368 s. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1284-9.

- MATĚJČEK, Zdeněk, POKORNÁ, Marie. *Radosti a strasti: předškolní věk, mladší školní věk, starší školní věk*. Vyd. 1. Jinočany: H, 1998. ISBN 80-860-2221-8.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, 223 s. Knižnice psychologické literatury. ISBN 80-042-5236-2.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, 144 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 80-858-5024-9.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Ilustrace Vladimír Jiránek. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, 311 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2958-X.
- PELCOVÁ, Naděžda. *Vzorce lidství: filosofické základy pedagogické antropologie*. Vyd. 2., přeprac. a rozš., V Portálu 1. Praha: Centre français de recherche en sciences sociales de Prague, 2010, 261 s. Editions du CeFRes. ISBN 978-807-3677-565.
- PETRUSEK, Miloslav, VODÁKOVÁ, Alena a kol. *Velký sociologický slovník: II. svazek. P-Ž*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1996, s. 749-1627. ISBN 80-718-4310-5.
- PLAŇAVA, Ivo. *Manželství a rodina. Struktura, dynamika, komunikace*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-723-9039-2.
- REISS, David. *The Family's Construction of Reality*. Cambridge, Mass., Harvard Univerzity Press, 1981.
- SATIR, Virginia. *Kniha o rodině*. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková. Práh, 1994. ISBN 80-901-3250-2.
- SILLAMY, Norbert. *Psychologický slovník*. 1. české vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001. ISBN 80-244-0249-1.
- SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Vyd. 1. Překlad Stanislav Štech, Ludmila Šašková. Praha: Portál, 1999, 127 s. ISBN 80-717-8249-1.
- SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2., přeprac. vyd. Praha: Portál, 2007, 219 s. ISBN 978-807-3672-508.

- ŠTECH, Stanislav.; VIKTOROVÁ, Ida. *Vztahy rodiny a školy - hledání dialogu*. In KOLLÁRIKOVÁ, Zuzana; PUPALA, Bronislav (Eds.). *Předškolní a primární pedagogika*. Praha: Portál, 2001, s. 57-94.
- TÓTHOVÁ, Jana. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011, 250 s. ISBN 978-807-3678-562.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2005, 467 s. ISBN 978-802-4609-560.
- VÝROST, Josef, SLAMĚNÍK, Ivan. *Aplikovaná sociální psychologie I: [člověk a sociální instituce]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1998, 383 s. ISBN 80-7117-8269-6.

Články

- BENNETT, Linda et al. *Family Ritual and Routine: Comparison of Clinical and Non-Clinical Families*. *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 14, No. 3, September 2005 (© 2005), pp. 357–372 DOI: 10.1007/s10826-005-6848-0.
- FRIESEN, J. D. *Rituals and Family Strength*. *Direction*. 1990, vol. 19, no. 1, 39-48. Dostupný z WWW: <http://www.directionjournal.org/article/?654>
- RABUŠICOVÁ, Milada a kol. *Role rodičů ve vztahu ke škole - empirická zjištění*. *Pedagogika*, Praha: PedF UK, 2003, vol. 2003, No 3, p. 309 - 320. ISSN 0031-3815.
- REISS, David. *Schopnost rodiny snášet těžkosti. Souhrnný přehled současného výzkumu dění v rodinách*. *Kontext*, 3, 1987, č. 4, s. 6-23.
- ŠTECH, Stanislav. *Vývoj poznatků o vztahu rodiny a školy*. *Československá psychologie*, 1997, roč. 41, č. 6, s. 487-502.
- VIKTOROVÁ, Ida. *Škola v rodinném příběhu*. Nepublikovaný dokument.